

47.247

JANKÓ

Kalotaszeg

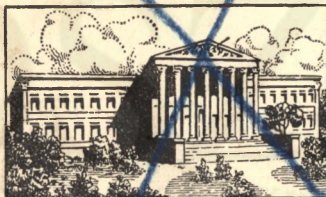
MAGYAR

NEPE

Hung. h.

2878.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

05841

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

p

KÖTELES PÉLDÁNY

KALOTASZEG MAGYAR NÉPE.

NÉPRAJZI TANULMÁNY.

IRTA

DR JANKÓ JÁNOS

A MAGY. FÖLDR. TÁRS. TITKÁRA.

11 TÁBLA RAJZZAL ÉS EGY TÉRKÉPPEL.

BUDAPEST, 1892.

AZ »ATHENAEUM« R. TÁRSULAT KIADÁSA.

= Ára 2 forint. =

KALOTASZEG MAGYAR NÉPE.

KÖTELES PÉLDÁNY
NÉPRAJZI TANULMÁNY.

IRTA

DR JANKÓ JÁNOS

A MAGY. FÖLDR. TÁRS. TITKÁRA.

II TÁBLA RAJZZAL ÉS EGY TÉRKÉPPEL.

BUDAPEST, 1892.

AZ »ATHENAEUM« R. TÁRSULAT KIADÁSA.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

47.247

NAGYSÁGOS

GYARMATHY ZSIGMOND

királyi tanácsos urnak

ajánlja

legőszintébb hálája jeléül

a szerző.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELŐSZÓ.

E dolgozatban a Kalotaszeg magyarságának ethnographiáját tárgyalom. Anyagomat kizárólag a nép közt való közvetlen gyűjtésből meritem azon utazásaim alapján, melyeket az 1890. év augusztusában, továbbá az 1891. év júniusában és augusztusában végeztem.

Utolsó utazásomban *Czuczsa János* kalota-szent-királyi igazgató-tanító nyelvészeti tanulmányok céljából kísért, melyek eredményéről munkám keretében számol be, s kinek magam részéről nemcsak a kedvezőtlen időjárás miatt gyakran kellemtelen utazás fáradalmainak elviselésében, hanem a szorgos munka lelkiismeretes megosztásában is tanusított hűséges és kitartó buzgaloméért a legkitünőbb bizonyítványt állithatom ki.

A tanulmány-utakat anyagilag *Bánffy-Hunyad Takarékpénztára*, nagyságos *Gyarmathy Zsigmond*, királyi tanácsos, méltóságos *Sombory Lajos*, országgyűlési képviselő és *Semsey Andor*, a tudományok ismert nevű Maecenasa támogatták és tették lehetővé. Itéljék meg e szerény kötetből, megérdemelt-e támogatásukat?

Az anyag összegyűjtésében intelligenzia és parasztság vállvetve segített. Egyesek kézirati anyagot nyújtottak. Így *Gyarmathy Zsigáné* ő nagysága, a Kalotaszeg ez ügybuzgó védnöknője, a varrottas történetére vonatkozó jegyzeteit bocsátotta rendelkezésemre. *Mihálcz Elek*, a magyar-valkói ev. ref.

pap, a Kalotaszeg egyik történetirója, a magyar-valkói határ-elvezéseket gyűjté össze a hozzáfűződő babonákkal együtt. *Barabás Árpád*, a magyarókereki ev. ref. lelkész, pedig népkéziratok gyűjtése által tett igen becses szolgálatot nekem.

A kalotaszegi ev. ref. papság mindenütt a legteljesebb készséggel s a legszivesebb jóakarattal támogatott és segített munkámban, és pedig névleg: Bánffy-Hunyadon *Ignác Károly*, Kalota-Szent-Király-Zentelkén *Viski Zsigmond*, Damoson *Sófalvi Miklós*, Magyar-Gyerő-Monostoron *Csákány János*, Nyárszón *Demeter Gyula*, Magyar-Gyerő-Vásárhelyen *Ágoston Ágoston*, Nagy-Kapuson *Szabó Lajos*, Mákón *Valler József*, Bogártelke-Daróczon *Biró András*, Inaktelkén *Bitay Kálmán*, Türién *Balázs István*, Magyar-Bikalon *Régeni Ferencz*, Nagy-Almásán *Bot László*, Nagy-Petriben *Fazekas Lajos*, Kis-Petriben *Viski Sándor*, Sztánán *Kósa Károly*, Zsobokon *Antal Domokos*; továbbá a tanítói karból: Jákótelkén *Katona K.*, Magyar-Gyerő-Monostoron *Simó G.*, Kis-Kapuson *Kelemen F.* urak. Vendégszeretetökkel tüntettek ki még *Dr. Herrmann Antal* Jegenyén és *Bölöni László* Bánffy-Hunyadon.

Egyenkint kívánom megnevezni mindazon derék és értelmes parasztembereket is, kiktől e munkám alapanyagát gyűjtöttem egybe: Bánffy-Hunyadon: *Bokor János* (60 éves földmives), *Huszár János* (63 é. csizmadia); Magyarókerekén: *Tamás János* (bíró), *Szücs Ferencz* (fm.), *Okos András* (kurator), *Tamás András* (fm.), *Kolcsár Miklós* (fm.); Kalota-Szent-Királyt: *Gergely András* (56 é. fm.); Zentelkén: *Okos András* (28. é. fm.), *Lovász András* (21 é. fm.); Damoson: *Király János* (75 é. fm.), *Márton György* bíró; Jákótelkén: *Vincze János* (32 é. ref. gondnok és fm.); Magyar-Valkón: *Bot István* (vadász), *Péter János*, *Vigyáz Ferenczné*, *Lörincz Jánosné*, *Péter Ferenczné*; Magyar-Gyerő-Monostoron: *Sinkó Márton* (fm.); Sárvasáron: *Kolcsár János* (68 é. fm.), *Péter*

György (71 é. fm.); **Körösfőn**: *Korpos Györgyné, Sipos János*; **Nyárszón**: *Kovács István* (77 é. fm.); **Magyar-Gyerő-Vásárhelyen**: *Ábrahám György*; **Nagy-Kapuson**: *Kis Bandi*; **Mákón**: *Bot Márton* (fm.), özv. *Pál Istvánné, Kovács Pista* (71 é. fm.); **Bogártelkén**: *Kovács János* (fm.); **Inaktelkén**: *Gergely János* (kurator); **Egeresen**: *Kovács Márton* (80 é. fm.), *Szabó Péter*; **Türen**: *Éltető Ferencz* (57 é. fm.), *László András* (42 é. fm.); **Kis-Petrin**: *Bot Pali* (61 é. fm.); **Sztánán**: *Ágoston András* (44 é. fm.); **Farnoson**: *Kudor János* (55 é. fm.).

A munka feldolgozásában egy segítségem volt és ez atyám, id. *Jankó János*, ki az illusztrációkat rajzolta meg az általam és Czuczsa János által készített vázlatok és fénykép-felvételek alapján.

Mindazoknak, kik e tanulmányokat nemes áldozatkészségükkel lehetővé tették, mint utitársamnak, ki minden munkát és fáradságot megosztott velem, valamint az ev. ref. papságnak, melynek szives vendégszeretetét annyiszor élveztem, magának a parasztságnak, mely előítélet és elfogultság nélkül őszintén közlött velem mindent, s végül atyámnak, mint munkatársamnak, e helyütt legőszintébb köszönetemet fejezem ki.

Budapest, 1891 karácsonyán.

A szerző.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BEVEZETŐ.

A *Kalotaszeg* földrajzilag azon terület, mely délen a Gyalui havasoknak széle, nyugaton pedig a Vlegyásza és a Meszes hegységnek az előbbinek csapására épszögesen álló vonulatai által van szegélyezve, míg az ezen tetemesebb nagyságu hegyvonalak közötti szögleteket az alacsonyabb Kolozsvár-Almási hegység vonulatai és kiágazásai töltik ki. Ezen terület, mely saját kutatásaimnak is főterülete volt, a részletes katonai térképnek *Bánffy-Hunyad vidéke* czimű lapján (18. zóna, XXVIII. rovat) van ábrázolva s a bejárt falvakból csak Türe, Vista, Méra, Szucság és Bács esik a kolozsvári lapra (18. zóna XXIX. rovat). Az említett lap az északi szélesség $46^{\circ} 45'$ — 47° és a keleti hosszúság (Ferrótól) $40^{\circ} 30'$ — 41° közt fekvő s így körülbelül $18\cdot88$ □ mfdet vagyis $1085\cdot96$ □ kilométernyi területet tüntet elénk.*

A Kalotaszeg tehát, mint földrajzi fogalom, könnyen meghatározható, nem más az, mint a Kalota és Körös völgye; s így nem tartozik belé sem a Nádas, sem az Álmás völgye, vagy forrásvidéke. *Ethnographia*ülag a Kalotaszeg határainak megvonása már sokkal nehezebb, s ezt ma csak feltevések alap-

¹⁾ Földrajzi jellemzését lásd: Dr. Jankó János: Magyarország hegyvidékeinek csoportosítása, Budapest, Magyar Földrajzi Intézet, 1891. Geológiáját l. Dr. Koch Antal: Bánffy-Hunyad vidéke. Magyarázatok és Térkép. Budapest, Magyar Földtani Intézet, 1889. Klimáját l. Berde Áron, Légtümenémnytan, Kolozsvárott 1847; Jakab Elek, Kolozsvár Története, Budán 1870; Dr. Schenzl Guido, Magyar Korona Országainak Csapadék viszonyai, Budapest 1885; a Hölzel-féle Physikalisch-Statistischer Hand-Atlas von Oesterreich-Ungarn meteorologiai lapjai Sonklar K. és Dr. Chavanne J. tollából, Bécs 1887. Flóra és faunáját l. Dr. Simonkai Lajos: Erdély edényes flórája. Budapest, 1886. Ercsey J., Kalotaszeg rövid leírása, 1842.

ján kísérthetem meg. Azon eredmények alapján, melyeket az alábbi könyvben foglalok össze, bizonyos az, hogy a földrajzilag értelmezett Kalotaszeg a néprajzi Kalotaszegnek ma is magvát képezi, de ide tartozik még a Nádas völgye Kolozsvárig, az Almási Nagy-Almásig; kétségtelen az, hogy az általam átkutatott 34 falu mind a Kalotaszeghez tartozik, de hogy a keleti határok hol vonhatók meg, ma még nem tudom, csak valószínűnek tartom azt, hogy a Kolozsvár körül elterjedő magyar nyelvsziget, mely minden felől oláhsággal és szászszal van körülvéve s melyet csak vékony fonalak, kicsiny falvak által jelzett sorok fűznek össze egyrészt a tordai, másrészt a szilágyi magyarsággal, e körülzárt helyzetében ethnographiájában is teljesen egységes.

Közigazgatásilag véve a kérdést, az általam bejárt falvak valamennyien Kolozsmegyében fekszenek s így a lakossági viszonyok feltüntetésében Kolozsmegye lakosságát veszem normául, még pedig az 1880-iki népszámlálás adatai szerint, miután a legutolsó népszámlálás adatai e sorok írásakor még nem állottak rendelkezésemre. E szerint Kolozsmegye összes lakossága 196.307 lélekből áll, melyből 63.005 magyar, 112.627 oláh és 20.675 vegyes egyéb nemzetiségű, (mely számba azonban a még nem beszélő 6421 csecsemő is befoglaltatik.) E lakosság megoszlik 7 járás és négy város között s miután mi csak a magyar lakossággal foglalkozunk, csak azt vesszük részletes elemzés alá.

A *városi lakosságra* dolgozatom keretében nem terjeszkehdhetem ki; bár annak is meg van a maga saját ethnographiája, de az különböző elemekből szűrődött egygyé, melyre a polgári élet a maga saját bélyegét nyomta rá; az elemeket ma még nem ismerjük; valószínű, hogy a szomszédos népekből származnak s így többségük, kalotaszegi, tordai, szilágyi és székely eredetű; de ezek aránya, ethnographiájuknak egymásra való hatása ma még kikutatlan. A négy városnak, Kolozs (3150 l.) Teke (2032 l.), Kolozsvár és Felek (29923) lakossága elkülönül a mi tárgyunktól s így a 63005 magyar lelket 24627 lélekkel csökkenteni, vagyis a négy várost leszámítva, Kolozsmegyében van még 38378 magyar, mely a falvakban él.

Ezen 38378 magyar ember 7 járásban oszlik meg, melyek közül én csak négyet vizsgáltam át.

Az átvizsgált négy kerület magyar lakossága ez:

Bánffy-Hunyadi járás	9456
Gyalui járás	5445
Kolozsvári járás . . .	12279
Almási járás	2771
<u>Összesen . .</u>	<u>29951</u>

Az át nem vizsgált három járás magyar lakossága ez:

Mező-Örményesi járás	1962
Mocsi járás	4787
Tekei járás	1678
<u>Összesen . .</u>	<u>8447</u>

Az általam tárgyalt négy járás közül teljesen azonban csak a *Bánffy-Hunyadi járással* végeztem. Ennek átkutatott falvaiban a lakossági viszonyok a következők:

	ház	lakos	magyar	oláh	egyéb
1. Bánffy-Hunyad (BH) *	571	3152	2751	168	233
2. Magyar-Bikal (MB)	147	650	614	4	32
3. Damos (Ds)	65	331	209	103	19
4. Farnos (Fs)	88	319	178	127	14
5. M.-Gyerő-Monostor (MGM) . .	360	1707	568	1072	67
6. Jákótelke (Jt)	35	215	172	41	2
7. Körösfő (Kfő)	115	742	702	11	29
8. Magyaró-Kereke (MK)	99	489	228	243	18
9. Nyárszó (Nyó)	67	357	250	94	13
10. Sárvasár (Svr)	50	268	256	4	8
11. Kalota-Szent-Király (KSK) . .	120	864	628	183	53
12. Sztána (Szt)	112	501	311	169	21
13. Magyar-Valkó (MV)	194	913	595	287	31
14. Zentelke (Zt)	56	688	571	73	44
15. Zsobok (Zsb)	145	623	589	14	20
16. Ketesd (Kd)	86	331	309	1	21
<u>Összesen . . .</u>	<u>2310</u>	<u>12050</u>	<u>8931</u>	<u>2494</u>	<u>625</u>
Bánffy-Hunyadi járás . . .	6358	32881	9456	21941	1484
Át nem vizsgáltatott . . .			525	magy. = 5·6%	

¹ Zárjelbe teszem azon rövidítéseket, melyeket a szöveg többi részeiben használok térkimelés végett.

Az itt át nem vizsgáltak kimutatott 525 magyar azonban a járás többi oláh falvaiban szétszórtan él s így a Bánffy-Hunyadi járás teljes magyar lakossága átvizsgáltnak tekinthető, mi által 5·6°/_o hibát követünk el.

A *Nagy-Almási járásból* csak négy falut vontam munkám körébe, s ebben a járás magyar lakosságának csaknem fele benfoglaltatik; a négy falu lakossági viszonyai ezek:

	ház	lakos	magyar	oláh	egyéb
17. Nagy-Almás (NA)	316	1439	535	813	91
18. Kis-Petri (KP)	114	564	426	75	63
19. Nagy-Petri (NP)	115	534	183	342	9
20. Bábony (Bb)	50	226	75	128	23
Összesen . . .	595	2763	1219	1358	185
Van a járásban . . .	3855	18579	2771	14701	1107

Át nem vizsgáltatott 1552 magy. = 56°/_o

A *Gyalui járásból* három falut vizsgáltam át s ebben a járás magyar lakosságának csak egy negyede foglaltatik benne:

	ház	lakos	magyar	oláh	egyéb
21. Kis-Kapus (KK)	144	882	457	382	43
22. Nagy-Kapus (NK)	130	744	617	48	79
23. M.-Gyerő-Vásárhely (MGV)	131	694	375	263	56
Összesen . . .	405	2320	1449	693	178
Van a járásban . . .	3471	18548	5445	11878	1225

Át nem vizsgáltatott 3996 magy. = 73·4°/_o

A *Kolozsvári járásból* tizenegy falut tanulmányoztam, melyekben a járás magyar lakosságának csaknem fele él:

	ház	lakos	magyar	oláh	egyéb
24. Egeres (Eg)	205	973	301	570	102
25. Jegenye (Jg)	108	426	405	4	17
26. Bogártelke (Bt)	85	496	436	27	33
27. Darócz (Dz)	38	174	161	9	4
28. Türe (Tü)	147	713	415	253	45
29. Inaktelke (Int)	93	526	494	10	22
30. Mákó (M)	184	1044	932	70	42
31. Méra	178	1025	763	83	179
32. Szucság	204	997	516	383	98
33. Vista	161	956	810	104	42
34. Bács	191	958	607	258	93
Összesen . . .	1594	8288	5840	1771	677
Van a járásban . . .	7643	38059	12279	22918	2862

Át nem vizsgáltatott 6439 magy. = 52·5°/_o

Ezek szerint tehát tanulmányunk tárgyát azon 17964 főből álló magyarság képezi, mely a felsorolt 34 faluban lakik, melyek minden nagyobb megszakítás nélkül csatlakoznak egymáshoz s egy egységes népszívetet képeznek, míg a többi, tárgyalásunk keretébe bele nem vont magyarság az oláhság zömébe szigetenként szétszórva terjeszkedett el, amint erről mindenki meggyőződik, aki egy pillantást vet Erdély nyelvi térképére. Az alábbiakban csakis ezen kerekszámban 18000 főnyi magyarsággal foglalkozunk, mint amely a Kalotaszeg magyar népének magvát képezi.

A kalotaszegi magyarság főfoglalkozása a földművelés; e téren jó gazda, szorgalmas munkás, aki idejét kitünően tudja beosztani. Miután a föld magasabb fekvése, zordabb éghajlata folytán gabnája későbbben érkezik mint az Alföldön, ez idejét felhasználja arra, hogy az Alföldre földmunkára menjen. S ezt nemcsak a közlekedési vonalak és eszközök kifejlődése óta teszi; már a század elején is így volt ez, amint ezt egy magyarókeréki egyházi irat 1828-ból bizonyítja, melyben elmondatik, hogy a faluból sokan mentek arató munkára az Alföldre. Az állattenyésztést kisebb mértékben űzi, miután a magyarság a hegyekbe fel nem vonul s így sok legelője nincs. Fő házi állata a bivaly, de van szarvasmarhája is, ezenkívül lova, báránya, disznaja és baromfia, amennyi éppen kell. Az erdőművelésben a magyarság igen kevés részt vesz; levonulván a hegyek aljába, a lapályokra s azok földjét művelvén, az erdei foglalkozásból egyáltalában nem él, mint p. o. az oláh, mely favágással vagy úsztatással keresi kenyerét, hanem az erdőben csak annyiban dolgozik, amennyiben ház- vagy csűrépítő kalákán veszen részt. A háziipar némely ága igen kifejlődött; így a szövés az egész Kalotaszegen igen fontos, a varrottások készítése pedig ma a nép jó részének kenyeret ad, bár ez a nők foglalkozása. A férfiak, ha földet művelnek is, egyszersmind valami iparághoz is értenek; így Inaktelkén a fél falu varga, de igen sok a darócvarró is; Jákótelkén sok és jó szalmakalap készül; M.-G.-Monostoron a fa- és gyontáros ládák készülnek; M.-Valkón tányérokat festenek stb. stb. A nép az iparra a természet mostoha-

sága által van ráutalva, mert a talaj nem oly termékeny, hogy a nép szükségleteit teljesen fedezni tudná.

Mig az itteni kalotaszegi oláh inkább szükségét szenved és nélkülöz, addig a magyar mindent megkísért, hogy szükségleteinek fedezésére alapot teremtsen. Így a kalotaszegi ember erősen spekulál, mozgékony eszű, eleven vérű, aki marhát vesz nyereségre, ősszel vett gabnát tavasszal ad el, pénzt kölcsönöz kamatra stb. Különösen a bánffy-hunyadi emberben sok a kereskedelmi szellem, mindent megvesz és elad, és nem röghöz tapadt, hanem ha valami nyereségre alkalom kínálkozik, elutazik ő akár Kolozsvárra, akár Nagy-Váradra, nem várja be, mig ezeknek az ügynökei helyben keresik fel s így az ügynök hasznát is ő teszi zsebre. A kereskedelem központja Bánffy-Hunyad, ahol hetenkint egyszer, kedden, vásár van, melyre összegyűl az egész vidék.

A hetivásár Bánffy-Hunyad legmozgalmasabb napja. A legnagyobb erdélyi piacok is ide küldik embereiket, mert a kalotaszegi állat szép és jól tartott s erősebb, mint a szomszédságban bárhol. A piacz alsó végén gabnát árulnak zsákokban; onnan egy utcza indul ki ruhára valókat elárusító sátrakból, melyekben zsidók kínálják árúikat; ezek előtt zöldség, gyümölcs és mindenféle napiszükséglet vehető; mögöttük a templom alatt, egy sor menyecske ül fapadon meleg malaczpírtottat árulva; az al-utczában bőrtalpakat, favillákat stb. árulnak. A piacz maga oly drága, hogy a mezősegi és szilágysegi ember is ide hozza a búzát, gabonát. A zsidóságnak a kereskedésben kis tér jut s panaszkodik is, hogy nem tud boldogulni, mert a kalotaszegi maga is élelmes. Feltűnő, hogy a kereskedelmi életben mily nagy szerepe van a nőknek, sokkal nagyobb mint a férfiaknak, s a néhány zsidó-kereskedőt kivéve, csaknem minden üzleti ág a nők kezében van, ami nekik persze nagy függetlenséget biztosít. Vásárkor Bánffy-Hunyadon minden ház szállodává alakul, kis pénzért, mely persze mindig sokkal kevesebb, mint amit az ember a szállodában fizetne, az ember kocsistól-lovastól beállít az egyik udvarba, ott akár a szobában maga meg is hálhat, ha egy nappal elébb jön be, s azután onnan megy ki a piacra.

A kalotaszegi magyarság Jegenye és Bács kivételével reformatus, mint ilyen, erősen konzervatív, de mélyen vallásos, nem káromkodik, a templomot szorgalmasan látogatja, papját tiszteli és becsüli, tanácsát megfogadja. Vallásosság dolgában régi hagyományaihoz ragaszkodik. Damos egyházi iratai közt van egy, mely szerint a községi lakosok Eperjesi András papjukat bevádolták, mert a feleségére azt mondotta: »Gyilkos teremtetted.« Ez ügyben az akkori assesori főhelyen Kalota-Szent-Királyon hozták meg az ítéletet. A magyarókereki egyház okmányai szerint a káromkodót a templom előtt megcsapták még e században is. Van egy kalotaszegi közmondás is: »úgy jár, ki a papnak nem köszön« melyben a pap magának a szivességnek personificatiója; (mondják ezt, p. o. ha szivarra gyújtáskor, a felajánlott égő gyufát valaki el nem fogadja). Kétségtelenül ez őszinte vallásosság egyik szép eredménye a magyarság nyugodt, mérsékelt gondolkozása, józan életfelfogása, és nemes önérzete, melyről csak ritkán feledkezik meg.

A kalotaszegi magyarban erős a faji öntudat. Hagyományaihoz való szívós ragaszkodásával távol tart magától minden idegen befolyást, s bár nemzetiségi politikát nem üz, s az oláhval békésen megfér, de annak a jelenben előrenyomulását meg nem engedi. Vérbeli keverődésről pedig szó sincs; elég ennek bizonyságául Bánffy-Hunyad egy hetivásárán körül nézni, azonnal meglátjuk, mily tiszta, erőteljes, egészséges és szép faj a magyar az idevaló csenevész testű, bár kitartó oláh mellett. A különbség főleg a nők közt éleződik ki. Ámbár a kalotaszegi magát tiszta magyarnak vallja, hagyományaiiban más nemzetiségi nyomokra is emlékeztet, melyet nem ritkán megerősít egy-egy jellemvonás. Általában kedvezően nyilatkoznak bizonyos tatár rokonságról, s azt mondják, hogy ők a II. Rákóczy György letelepítette tatárok utódai. Egy pillantás arcukra elég, hogy e hagyománynak, az erősen kiálló járomcsontok, merész szemöldökívek, ritkás szakálluk s egyéb anthropologiai jellemek által meglehetősen valószínűséget tulajdonítsunk. A darócziakat szászoknak tartják, s őket általában, mint igen szorgalmas, takarékos, de önző népet jellemzik. Az inaktelkiek és bogártelkiek a bánffy-hunyadiakkal vallanak közeli rokonsá-

got. Itt-ott felmerül a székely rokonság eszméje is és kétségtelen, az hogy a néprajzban sok jellem van, mely e mellett szól. Itt csak egyet említek meg, a kalákát.

Anthropologiaiilag a kalotaszegi szép ember. A férfiak középmagasak, sőt magasabbak is, erős testtel, jól kifejlett, de el nem hízott s hízásra csak ritkán hajló izomzattal. A fej átlag brachycephal, a homlok magas, széles és egyenes, szemöldök ívek jól kifejlettek, a szemöldökök sűrűk, az orrgyöknél csaknem összeérők. A szem színe többször kék, mint barna. Az orr egyenes vagy sasorr hajlású, szabályos. Az ajkak keskenyek, metszésük ívesen lehajlik s pirosak. Az állcsúcs hegyes széles és előre hajló. A hajzat gyermekkorban szőke később megbar-nul, a gesztenyebarna árnyalatáig, de soknál világosabb is marad; fekete nem lesz soha. A hajzat elég sűrű, a hajszálak hullámosak, nem merevek. A bajusz és szakáll általában világosabb, mint a haj, s ritkább is; a bajuszt hegyesre pedrik, a szakállt leborotválják. Az arcz nagyon kevésbé ovális, de a kerek arcz is igen gyakori. A végtagok arányosak és erősek. A test színe napbarnította, mely az arczon pirulni és »tüzelni« tud. — A nők Magyarország legszebb parasztnői közé tartoznak. A lányok arcza szabályos, kerek; a szemek belső része mélyen fekvő, a szemöldök ívek nincsenek kifejlődve, a szemöldök szőrözet is ritka; a szemek metszése rendkívül finom, a szem kék és barna vegyesen, mindkettő azonban eleven, tüzes, derült. Az orr rendkívül szabályos és egyenes. A száj metszése egyenes, a felső ajak vonala csigás, az ajkak középvastagok, élénk pirosak, vértől duzzadó. A homlok szelíd boltozatú, az áll gömbölyű. A hajzat finom, sűrű és hullámzó. Az arczszín fehér, az élet eleven-piros rózsáival: az arcz húsa tömött s az egészségtől csaknem kicsattanó. A kalotaszegi nő teste is szép, egészséges. Melle jól kifejlett, domború, emlői kemények, nem petyhüdtek, csipője széles, végtagjai szabályosak, formásak s erősek. Amint a férfiak modora nyugodt, higgadt és józan, ugyanúgy a leányoké egyszerű, szerény, csak kevés hiúsággal és még kevesebb kaczérsággal. A menyecskék és asszonyok azonban nagyon elevenek és csintalanok s erkölcs szempontjából sem állanak jó hírben.

Nem lehet czélom, munkám keretében a kalotaszegi nép közgazdasági, kulturális s egyéb viszonyairól részletesen szólnom; a néhány adat, mit a fentebbi sorokban előadtam, kizárólag a nép legáltalánosabb jellemzését kívánja megadni, amennyiben az] némely ethnographiai érdekű vagy jelentőségű adatot is foglal magában. Az egyes ethnographiai jellemek kidomborítása, amennyiben azok a föld physikai alakulásával és életével s ebből folyólag a nép életével, foglalkozásával stb. vannak kapcsolatban, a részletes leírás keretébe tartozik.

A részletes leírásban azonban, sajnos, meg kell elégednem az anyag rendszeres összeállításával. Érzem, hogy munkámban a főhiba, az összehasonlítás teljes hiánya, de ez nem az én hibám. A magyar irodalomban a magyar nép egyetlen töredékére sem találtam oly részletes leírást, mint a minő az enyém, melyet még így sem tartok teljesen kimerítőnek. Ha majd több hasonló irányú és terjedelmű munka fog előttünk feküdni, kezdhetjük meg csak gyümölcsötzetően az összehasonlítás fáradságos és minden részletre szükségképen kiterjeszkedő munkáját. Ép azért mindvégig következetesen megmaradok az anyaggyűjtő feladatánál, s ha egyrészt távol tartom magamat az összehasonlításoktól, óvakodom másrészt a következtetésektől, melyek alapjául kizárólagosan az összehasonlítást ismerem el.

ELSŐ RÉSZ.

Topographiai elnevezések.

I. Határnevek.

Az ethnographiai kutatások egyik legfontosabb és legérdekesebb feladata, a községek határneveinek összegyűjtése és azok népies és tudományos magyarázata. Ez elnevezések, nem tekintve azt, hogy összegyűjtésük majd mindenkor javítja a katonai térképfelvételek hibás névanyagát, megvilágítják a nemzetiségi és részben a régi birtokjogi viszonyokat; analógiájuk, megalkotásuknak hasonlósága vagy épen egyformasága az ethnographiai összetartozás egyik legélénkebb jelét szolgáltatják; új elemekkel felfrissítik a földrajzi műszótárt, valamint gazdagítják a magyar nyelv szókincsét; megengedik oly jelenségek megfigyelését is, melyekről irott történelem nincs, de melyek a népéleti tényezőkben rendkívüli horderejűek; de ezeken kívül az egyes elnevezésekhez a néphit bizonyos, olykor a valóznak megfelelő, olykor babonás történeteket fűz, melyeket idővel elfelejt, s minthogy már eddig is sokat felejtett, itt az ideje, hogy a kevés megmaradt anyagot összegyűjtsük.

E czéloból gyűjtöttem magam is össze a kalotaszegi falvak jó részének határnevezéseit abban a formában, amint az a nép ajakán él, és nem abban, amelyben azokat a telekönyvekbe iktatták be, melyek elnevezései a népétől eltérnek, de meg sokkal kisebb névanyagot ölelnek fel, mint a nép, mely minden földarabnak, ároknak, gödörnek, oldalnak, csúcsnak, stb. stb., külön nevet adott régen és hagyta örökül a jelen népének. Az elnevezéseket mindig az illető községből való parasztok mondták nekem tollba, mivel azonban a névtár igen

nagy minden helységben, s a parasztnok főleg a maguk földjük körüli területeket ismerik, könnyen megeshetett, hogy egy-két elnevezés elmaradt, de az alább közölt sorozatok terjedelme elég valószínűvé teszi, hogy csak igen kevés elnevezés maradt feljegyzetlenül. A következőkben a határ-elnevezések anyagát gyűjtöm egybe, községről-községre menve, még pedig az átvizsgált 34 falú közül 26-ból. A felsorolásban használt rövidítések a következők: A. = Alsó, a. = alatt, á. = árok, cs. = csorgó, db = domb, dő = dülő, F. = Felső, f. = föld, g. = gödör, ht = hát, h. = hegy, i. = irtás, k. = kút, K. = Kis, Kp = Közép, Kő = Középső, N. = Nagy, o. = oldal, p. = patak, r. = rét, t. = tető, ú. = út, v. = völgy.

Bánffy Hunyad:

Barancs (A., F.), Középr., Kövecsesk., Zsombolyd, Mogyorós (F., Kő és A.), Damosihegy-dő., Kovácsv., Magos palló, Lófuttató dő., Feneketlen tó, Tibád (most Paptelke), Dinnyetó, Pinczék csorgója, Galamborr, Kávás-Kút, Székelytelek (dő és p.), Szőke (F. A.), Ficsurgaz, Egres (p., a Galamborr lefolyása), Székely telek alja, Bodomk., Váradí ú., Kétárokköze, Kőrös v., Nád (A. F.), Széles Parlag, Heverődomb, Hadasoldala, Gárdás, Botafenye, Nagyszeg, Melegoldal, Nyárfás, Vápa, Külső torok, Kéttorokköz, Tompahegyese, Lipótbércze, Borzás, Paczó, Farszegő, Darabos, Bojtos o., Harangláb, Dillő o., Csonkanyir, Szilágyo., Földvár, Fenyőság, Csoma földje, Hosszuirtás, Daradna, Kerekbükk, Merezló, Irtovány, Czinégés k., Kölestarló, Gáritása, Ágazat, Nosza, Nagyoldalmelege, Bollig, Nevetlen Fenyő, Kutyora, Hösszübükk (A. és F.), Dur Bálint k., Csere o., Nagy o., Vaskapu, Botos cs., Középo., Kópa, Csergő, Bóra, Szinegető (A és F.), Agyagos domb, Buzagyakrakút, Temető h., Bikal v., Papréte, Telek, Kéttőköze, Égett r., Kerek r., Csorgó r., K. és N. Völgy, Belényes alja.

Kalota-Szent-Király:

Alsó rét, Nagy Rű előtt, Halom, Kétsáncz, Endes sáncza (Endesé volt, ma Gyarmathyé), Antalsáncza (Jósikáé volt, ma Bánffy grófé), Tag, Cseresnyés (p. és ht.), Sötétégér á., Közbercz, Renget, K. és N. Általút, K. és N. Csere, Domb, Bakottya, Halastó, Sárospatak, Bükkfü tó, Nyir, Nyiralja, Oláhpatak, K. Erdő p., Hintelke, Bokor p., Csipkés r., Kő p., Liba k., Kápolna db., Kőhegy (alja és tója), Tehénhajtó, Bércz (oldal és útja), Határ, Borosk., Tölgy p., Szőlő o., Hideg k., Csengő db., Mogyoróslék, Garda, Czankos, Bakverem, Nyiralja, Oláh Mihály Nyir, Tóhely, Kőkémény, Magyartelek, Oláh kút, Kis-Erdő, Gyepeskút, Dárrétje, Bögez, A. és F. Töltöre; Erdő, Kőhegy, Petrés p., Gyertyános, Biró, Balázs p., Kő p., Seres Pálrétje, Bálint ú., Iszek, Mákhely, Kishegyes, Póka r., Nyugotás váluja, Bokor p., Bak-Tamás p., Tölgy p., K. és N. Szél p.,

Csorgós v., Bércz, Jankó p., Lapos r., Kistér, Éles-Bércz és mege; A. és F. Bogdán, Erdő, Tomoldokt., Nagykúttére, Nyáló db., Pálujkertje, Dísztokosár, Dühös kalyibája, Égettoldal, Balog László r., Tiszás o., Lapisbércz p. és legelő, K.-Mező.

Magyaró-kereke:

Torpágy, Rudas, Porgolát, Veresfűz, Czigányföld, K. Erdő, K. és N. Nyilas, Malomárok alatt, Törzsök, Kerek r., Nádhát, Malomkert, Renget, Hidegkút, Utalatt, Egérfű, Szárazárok, N. Renget, Rakottyszél, Kisnyir, Somosorr, Csunyarét, Bódi k., Agár k., Balog r., Bivajo., Kőhegy a., Kistónál. Csóta r., Kőhegyfarka, Serefű a., Kőrös patak, K. Kút db., Macskalik, F. Gelesztás, Farkerdő, Gurcz t., Omlás, Venyekés, K. gaz, F. Porgolát, Szőhegye, Szőmegett, Vápa, Asszonyföldek, Zordományos a., Pad, Padgelesztás, Paddiváj, Padszurdok, Hosszú, Diváj gazdája, Kerek bükk, Mánháza, Átal, Hálóvetet, Szőlő oldal, Veres-Zanda (és F. és A. Z.), Malomrét, Nád, Külső és Belső Rakottya, Rakottya-Előpatak, Gyertyánkút, Csunyabükk t., Havasút, Zandaút.

Damos:

Valkó csere, Kincsverem, Ropó k., Agyagás tető, Feljáró, Bika r., Pásztor v., Csoh, A. Sáros p., Nyárs tére, F. Sáros p., Borzás k., Édes mező, Csipkés rét, Tetves k., Bibárberke, Tordalma, Eresztő domb, Farkagödre, Farka t., Ágozat, N. Csere Kőlik, Ujföldek, Kenderszer, Damos patak, K. Csere k., Feneketlen k., Veres db., Mogyorós á., Tompa, Hosszú, Gánásr., Komlós á., Porgolátjáró, Jó Pál, o., Hegy, Berekszél, Negyed-hegy, Rézerdő, Tulsógánás, Horgas, Kerek r., Kettős almafa v., Iszeg dő., Nyugot f., Fűzkert, Vereshát, Szőlő alatt, Nyárszó p., Kurtaberek, Jézus db., Szőlő o., Rosz á., Forisszöllő, Igyenesút, Székelytető, Szilvahely, Megyesmál, Végdő., Nagyrétdő, Zsilipközt, Rétfarok, Padoldal, Sásszere, Csorgórét, Faluvég, Nagy-Nyilak, Huszárrét, Vereselött, Pázsint, Fűzkert.

Jákótelke:

Falala, Sűgő, Somföldje, Egres, p. á., Faluvégi f., Kőszirt, Oláh-ú., Kp-Láp; Gödör, Gaja, Határszél, Mesterszél, Száraz á., Hitvány r., Nagy r., Bozlik, Nagyó. r., Méhes, Köles, Oldal, Háporesos, Csorgó, Bérczelő, Déd o., Körtélyes, Hegyi f., Hosszú, Széles, Csere, Dédei rét, Szénamező, Zsombjöld, Kerek f., Büdöskút, Pásztorföld, Kerekkrét, Tompa, Horgas, Gyepű megett, Árpaszer, Kövesberki r., Csiplőszer, Csinkevég, Agyagos a., Csinke t., Bodojó, Tók rétje, Csinko., Sásfű, Pusztaszöllő o., Tekenős, Lüget, Jó Pál o., Kishegy, Birák r.,

Kőrösfő:

Hegye, Nagy k., Bodon, Csere, Kicsi k., Lüget, Völgy, Szakáll k., Szala-Cserelye, Kerekbükk, Nagyerdő, Kővágás, Rakottyas, Mély k., Szöllők., Kigyós k., Tilalmasköz Ravaszlik, Ordományos, Bükkfaválúja cs., Korpos k., Kovács k., Részegoldal, Hosszú, Lejáró, Csipkés, Oldal, Horgasalja, Mester k., Banavölgyi k.,

S á r v á s á r :

Urrét, F. rét, Eperjeshát, Bejáró f., Legelő, Bikarét, Erdő, Vágott-csere, Szélfű, Kettős, Márton k., Verescsere, Lüget, Kerekerdő, Hosszúcsere, Tomba, Kertek felett, Cseresnyefák alja, Borjúkert, Nyárszó p., Krumplikert, Berekútja, Baracsere, Hunyadi csorgó, Márton k., Szélfő k., Szöllő o., Tóknál, Farkas p.,

M a g y a r V a l k ó :

Dánberke, K és N. Malató, Könyéte, Kis-Falu, Kapuslaka, Nyomásszél, Sárospatak, Fancs, Fövényes, Sujom, Muzsorja, Tehénhajtó, Buzgó k., Becse k., Malom v., Veresmart, Belek Baba, Veres db., Szénaverés, Maduta, Kerek-tó, Nagytörök, Feneketlen tó, Falkafenyő, Gezebükke, Képesd csere, Tölgyhatár, Szárazárok, Papúta, Vincze r., Aranykút, Tunya, Tóknál, Szöllőmál, Kerek-rét, Cseresnyekút, Kishegy, Egyház völgye, Sás, Medvés k., Deszka, Kutyairtoványa, Égetés p., Csityere, Bokorbércz, Roskatető, Selyempatak, Várnyak, Lágyas, Belsőmező, Erős lejtő p., Szénhely, Bakkmező, Csutkók, Bérczút, Feketeviz db., Szánút, Kerekerdő, Runk, Csorgerdeje, Vérkút, Hidegpatak, Pipás, Egresoldal, Nagyoldal, Balcsok, Jepucza, Türsza, Bukátya, Taberka, Magura, Borolásza, Veres-Kalota, Hosszuerdő, Bukurásza, Sztrintara, Főzset, Bánya p., Szuha, Szilha, Furzseráta, Aparáge, Petrásza, Zsgyelnicza, Gyurkucza, Szamos, Alun, Környásza.

M a g y a r G y e r ő M o n o s t o r :

Nyáros tető, Nagy Lüget, Falka Lüget, Nagynyir, Palota, Dedehegy, Porgolát, Tér, Nagy Csörgő gödrök, Csoma db., Ebhát, Kövesd, Kövesdalja, Dorgán, La Ples, Csonka, Styáza, Prelücs, Giczi patak, Garda p., Busulyka, Mohos, Strimba, Briszka, Garda, Marina, Zopozsi p., Bánya, Várhegy, Subtál, Bokoralja, Zopozsi Barte, Édesmező db., Balkin, N. Detlő, Polyen.

J e g e n y e :

Csicseres t., Sorbány o., Omlás, Cset o., Előcsere, Kabola v., Mész-kemence, Szöllő, Lőrinczalja, K. és N. Kotyor, Nyires, Lukucz irtoványa, Malomdomb, Szüget, K. Rét, Akasztófaoldal, Bütedombja, Barta o., Telek o., Csupos db. a., Lok, Biróné f., Megyes, Hosszú, Bércz ú., Csicse o., Tamásné f., K. és N. Gógán t., Észken, Pusztá, Nagyarok, N. és K. Szén-völgy, Mikla v., Kúszikla v., Kermege, K és N. Bércz, Templom mege, Kornyitor, Nagyerdő, Disztókosár, Tóhely, Erdőfű, Espánleső t., Kigyós k., Sikkantus gödör, Vincz Antalné r., Paperdeje.

M a g y a r G y e r ő V á s á r h e l y

Kenderföld, Borzik, Bodomos, Nádik, Hasznos, Csüget, Cserehát, Fenjárom, Vágott, K.-Csere, Csorgó, Gát, Taksás, Csorgós, Berek, Vizes v., Szöllő p., Hopa, Fondetura (= Venyigeszeg), Száraztó, Lábár v., Bodomér, N. mező, Csorgó p., Batizdomb, Erős p., Takáts gödrök, Erdő, Falú erdeje,

Szamarút, Közöbércz, Valkán, Hidegkút, Antalcsüre, Tér, Nyárfák, Nyér, Gérgélló, Urakföldje, Oláhtemplomnál, Kuruczverem, Kövecses, Kincses, Émánt t., Kerek db., Györöfi szöktető, Köves h., Veresoldal, Porond.

N a g y K a p u s :

Medvepadja, Pusztaszöllő, Küllövölgy, Pap h., Kis p., Száraz v., Vistai v., Nyak, Bakosnyél, Hosszúláb, Észek o., Bányászháza, Mátésáj, Körté v., Malomdomb, Cseresnye o., N. és K. Kenderáj, Páldomb, Mező, Határ p. o., Köves h. verme, Sásnyilak, Borzás v., Nagy o., Csorgó, Nyires pad, K. telek, Gálnás, Petri f., Térinyil, Nyomás db., Iszek, Ekklesia f., Ház után való f., Középláb, Elsőpláb, Disznóvölgy, Ökörtilalmas, Rét, Harcsáj, Huszas, Berki-szél, Berkek, Kövesnyil, Nyilaskert, Ujföld, Fuszujka f., Irtás, Berkesrét, Barabás, Bódis r., Póstkert, Almás r., Trucza r., Nyestekert, Nyárasalja, Kertalja, Kerekkert, Loki nyilak, Burdohány, Keringő, Bodomos k., Tér-csere, Magyarós, Nagy r., Szörkút, Fons vaginae, Gyermánkút, Kis rét, Kőkút, Küszürüárok, Kósa, K. rét cserfása, Venyikés o., Bika p., Lapály, Kövecses útfű, Cseplinberke, Nyáras p., Paperdeje, Malom ú., Árkok közt, Sásos gödör, Iliakertje, Száraz patak, Sülyedés, Kopasz, Kispaták r., N. és K. Ropó, Ropó á., Bázó f., Határpatak.

K i s-K a p u s :

Nagy r., Medve h., Tónál, Lőkös v., Szénás v., Cseralja, Csonka, Oláhmező, Sátor, Nyires, Szöllővölgy, Medve p., Sütét v., Babos v., Kutas v., Szénás v., Oláh v., Borzás, Harcsás, Cseralji v., Borzik, Esztára, Kis nyir árka, Lonka, Bánya p., Bányabércz, Hódkapus, Borzos p., Szelepes á., Kis á., Simonpataka, Sátor p. és t., Nyerge p., Szappan p.

M á k ó :

Szöllőmál, Kigyóstó, Lapospatak, Tölgyes, Kerektölgy, Nyiresbércz, Kerekbükk, Köhös, Mogyoros k., Töviszser, Horgas, Kányamál, Sáros p., Bika k., Inaktelki o., Felső Lüget, Baróti fája, Magyar irtás, K. és Nagy Lügetszél, Kerepuszta, Kocsisok Szöllője, Nagyhegy o., Pad, Szél, Korpás á., Középláb, Malomszer, Ördöngös, Agyagos, Gát, N. Rét, Körös-alja, Száraz v., Bagóparlag, Soványparlag, N. Parlag, Szakaszszél, Körösfar, Köveskút, Tizpénzes, Nagy Nyilak, Ökör nyilak, Csíkos, Csergős, Bojgókút, Szarkás, Mezőbércze, Kender f., Malom v., Ingovány, Gyalogtér, Kecsenyaka, Borosárka, Szilvakút, Kanahán, Hosszú, Középső, Pogánykút, Hegyescsere, Mákó völgye, Pusztaszöllő, Omlást., Daróc-ú., Nagykert, Réhely, Egérk. v., Nyiralja, Pregyium, Gorbófü Kalibadb., Bartabükke, Nyir, Barázda, Réscsú, Zsúk, Botok rétte, Köveshegy, Határp., Hegyes t., Uj vágat, Csorgós a., Hentervágatja, Sipos vágatja, Ritka Erdő, K. és N. irtás, K. és N. vágat, Szármező, Nagykő, N.-Bükk, Peténé i., Farkask., Balázkút.

I n a k t e l k e :

Oláhpád, Borsóspád, Vágottút, Czeke, Disznókosár, Gyűrűs, Nyáras mege, A far, Vajdavölgye, Nyilak, Erdő, Magyarós r., Botos v., Hosszú-

nyil, Vágat, Tó bükke, N. Vápa, N. Szeg, Csorgó, Tóbércze, Gát, Mocsárkút, Nádik, Mákai ú., Sz. Páli-szer, Tóbükkevége, Csere, Irtás, Lókert, Jánosárka, Daróczp., Hegy, A. Rét, Dánfája, Keresztüljáró, Sorfák, Tönköf., Hosszúo., Falúkerete, Szoros v., Lüget, Szöllőfő, Szöllőskert, Kurta-irtoványa, Mészút, Nyáras oldal.

E g e r e s :

Csokos, Feredő, Inaktelki á., Czealatt, Czeke, Farkasverem, Papkútja, Halastó, Vizesvölgy, Fajdos megett, Szénafő, Jegenyei p., Nádaserdő a., Nádasi p., Tér, Eperjes, Kerekerdő, Töttelki h., Kapranca, Muncsel, Gyalurongyi, Borzás h., Kosárh., Körtélyes, Pojén, Hangás, Róka lyuk, Durgyu gödre, Kigyástó h., Budulor, Malom db., Alp., Szilos, Hosszúnyil, Csókás, Zalogos, Haraszt, Markugödre, Gyulainé i., Csupa h., Makovángödre, Czinaboros, Alk., Alfű, a Szárszók (v. Szászok ?) Nyugó, Hugyó, Szöllőoldal (= Trarasu), Sугrász p., Lókert, Rét, Sánczok közt, Kishegy-megett.

D a r ó c z :

N. és K. Nyiralja, Pusztavölgy, Horgas, Szöllő p., Tövisszer, Kövek közt, Borzlyuk, Pusztat., Cserev., Feljáró, Keresztüljáró, Pap útja, Borospad, Elsőjárás, Házutánjáró, Falu irtoványa, Szilaságy, Szilvafajáró, Irtány, Bükkeleje, Berek, Kis-domb.

B o g á r t e l k e :

Agyagos, Puszta, Szelestálló, Balháskút, Nagyárok, Fogadónál, Rétrejáró, Keskenyrét, Nagyrét, Kerek., Sajtóhely, Szöllőtető, Zsidóverme, Csorgónál, Csókás, Hegyes oldal, Kisv., Kapufao., Ujerdő, Küszürü, Ekklesia erdeje, Keskenycsere, Nyolczbükk, Pásztorgazda, Költipad, Szilfák közt, Kerekerdő, Póstarét, Póсталáb, Kriti k, Költipadiláb, Kis f., Középd, Kendernyil, Széleleje, Határ, Hosszú, Bogánsté, Sándortó, Mocsárk., Nagyh., Kish., Pad, Nyiresszer, N. Földek, Csup, Kalódb., Malomv., Patakrajáró, Kis Kerekkrét, Kék db., Gát, Templomalirét, Kertek, Feljáró, (Első, Közbülső és Hátulsó,) Láb, Völgy, Csutkóst., Kosárhely.

T ü r e :

Szöllő, Ökörtilalmas, Tollasmeny, Disznókü, Kerecsere, Szárazp., Mátyás szék, Sóso., Borzik, Szénamező, K. és N. Garca, Bérczú., Sűrű, Tisztás, Véresekő, Hágó, Erősk., Nyilak, Kölház, K. és N. Sáncz, Andork., Flóradb., Dongó, Vaskapú, Parta., Burkusk., Sásszél, K. Nyilak, F. és A. Sás, K. és N. Kenderhely, Szoros, Bereksorgó, Roszo., Méhesk., Szélelje, Dobogó, Budaalja, Tóhelyes, Kerekdb., Nyerges, Borzafánál, Képtér, Gregyinoj (= Csikóskert), Majoro., Fejesfa, Virágosdb., Simonerdő, Cserkút, Mákói o., Malomo., Csorgóhelye, Hangás, Hegyvég, Kerülőfal, Paprétje, Tószél, Pad, Kis Rét, Tók, Bánya, Keresztesoldal, Nádaserdő, Keresztesh., Közdomb, Büdös k., Zabf., Kövek, Kerekkláb, Horgas, N. Márton f., Ropó, Kerecsere, Akasztófánál, Fövenyelő, Temető, Szöllő es., Szöllőkert, Szöllőo., Kutyamájo.

Magyar Bikal:

Padszöllő parlaga, Szorosvég, Bora (szöllő, -hegy, -mege, -alja), Kettesdi ú., Oláho., Kőkút o., Berekalji nyíl, Málhegy, Sáskert, Farkas vára, Sárosta., Kéményes, Széldomb., Harangozó, Bálint Annók folyama, Ujszöllőh., Órhegy, Egrescs., Által, Suhatag, Lejáró, Hosszúá., Hosszú, Marsa, Hangao., Szénaréttere, A. völgy, Keresztüljáró, Dillő. Kőhelyalja, Tóhely, Tövises, Felek, Kétmálokze, N. és K. mál, Kőfelé, Kőalja, Dorgán, Kendereskert, Kőbánya, Varjuk., Csüget, Pusztah., Szénamezőszeg, Előpatak, Kopárdb., Kőrösp., Hágut, Irtástető, Völgy, Békás, Keskenypatak, Zsigai., Fűtője, Létomv., Borzás, Határ, Mészkemencze, Marton o., Irtás, Fodor-szél, Földörgő, Szárazp., Sürüp., A. és F. Ösvény, Lüget, Mihályi., N. és Kis-Kelemen-tó, Télerdő, Örményá., Gyertyános o., Katonacsereje, Nagy tó, Tér, Bácsóné k., Égettgaz, Sűrűfar, Kistér, Kurucsásút, Hosszúföld, Országú., Sejmékes, Valkórét, Nyugódb., K. nyilak, Zimola, Bak-szeg, Nyir, Rókalyuk, Középcsorgó, Tölgyes, Ferencz á., Válasz, Bükk, Csákányk., Rét, Bikali nyilak, Kársamál, Szénamező, Puszta, Piczik, Vadkert, Kurtah., Csorgó, Bálintkert, Hegy, Bagics, Gyakorszöllő, Gardao., N. Szöllős, Pad, Szilvákert, Pásztorerdő.

Farnos:

Palkógödre, Nyires, Sajtó, Csorgóv., Nyáras, Szöllő á., Mező, Gyilkos v., Bakav., Pad, Józsigödre, Zsoboki p., Akasztóbérez, Marton, Határ, Ördöghalma, Mokányok k., Aszalós ala, Kurtaalmafa, Székeságy, Melego., Vágásút, Ujszöllő, Maburezo. szöllő, Oláhok szöllője, Mátyásföld, Persáj, Rikonyásza, Poján, Bagazár, Máténé rétje, Gödörbe, Borsosmál, Gódé, Unomájszöllő, A. és F., Nád, Vadaskert, Székeságykert, Fogadó-kert, Hojsza, Kruca.

Nagy Almás:

Csigás, Nagyj., Kovácsgödre, Fülemingáj, Széles á., Imbre Bandi gödre, Csokoj gödre, Földi gödre, Borsosmáj, Andris g., Mérapataka, Nyul-tető, A. és F., Csüreg, Szentmezei (Csircsel Szilvása), Buta szöllő, Korma-sága, Molnár dombja, Kriptahegye, Vadaskert, Vár alatt, Akasztófa vá-gása, Flóragödre, Kuruczo., Csorgó, Bódizsák kertje, Karácsony g., Buta g., Mutuj g., Szénás, Mogyorós, Sűrüg., Egresp., Rakottyás, Bálitag., Dóczig., Pitráj, Kőszék, Szelenczáj, Czód, (vagy Virvigyeszka), Székesáj, Ambrus, Sáfárg., Kócsa, Csesnyefű, Szilágyi g., Plugárg., Bercsáj, Makkosv., Bedeg., Csepány, Papága, Tollasáj, Orbánh., Gunyavára, Mogyoróg., Tóg., Bandi kuczg., Cserg., Lupuj g., Mihály g., Gunyagafű, Hidegkut, Széles á., Tulokg., Juhg., Feketeg., Hintó alja, Kutája, Goczalj, Kaszága, Mester ága, Észken, Csizmadi g., Fás g., Csúf g., Juon g., Varga g., Czága g., Graur g., Barát i., Sztrintor, Szilágyi g., Bábos g., Oduj g., Feredő, Gyepes v., Birkaszin, Nagyrét, Ropó, Hegy megett, Szöllő, Gättető, Kruca, Bozág, Borzáj, Demeter g., Vágás.

Nagy Petri:

Lok. Kenderáj, Szigyája, Büdös k., Dankrét, Mocsolyás, Tisztás, Nádaspad, Kőmegett, Szöllők alá, Kő alatt, K. Rét, Zörke, Magyarós, Tövispad, Nyakon, Képv., Buduló, Berekszél, Nyires, Telek, Hosszú, K. Petri, Csulik, Csorgó, Bortuka, Paperdeje, Csere alatt, Árbocz, Simonáj, Falú erdeje, Hidegkút, Kertmegett, Halomközt, Kriptánál.

Kis Petri:

Telek, Sásdb., Édomberülödb., Lámpásó., Nyires, Akasztófa domb, Eger p., Szöllő h., Bükkös alatt, Malomo., Lencsepad, Nyugoti o., Tófar, Szélfák, Pitkap., Forrásfő, Tó ú., Cseres, Balhás, Katalinberke, Kis Berek, Istürús, Nyerges, Meggyes, Kőkötés, Kóbánya, Malomhely, Argyován irtása, Erdő, Malomo., Bükkös, Szilas, Tölgyes; Gyurka Pista, Peti, Istók, Gyurka, Marczy stb. irtásik.

Sztána:

Laczkódb., Malomv., Pityókás, Musthát, Berek, Rénye, Keresztfa, Oláhmező, Ágazat, Csordaf., Faggyas, Fondetura, Mákhely, Vinczer., Bükkfő, Szilas, Létig., Kőszikla, Keselyk., Molnár Istók f., Körösk., Bércz, Középu., Hangyásg., Bozlik, Csökszél, Bálintk., Nyáras, Csuszt., Vargaf., Szénégető, Két út, Kerekdő, Kis Berek, Kétberek közt, Bocsicsere, Bodonhordas, Daraberdő, Telek, Légydb., Gáldb., Balhás, Fűzkúto., Csókás, Far, Diósberek, Kőveshegy, Fingós k., Mész., Órdomb, Pusztaszöllő, Kékdb., Banyóker, Pad, Szöllő v., Malomo., Tófenék, Fogás, Bércz, Nyomásszél, Banka, N. Szöllő, Prücsökszer, Rozsföld, Kenderárka, Szél, Szakadás, Mészpestk., Akasztófa db., Böndőmalma, Négy o. a., Miska kút.

Nyárszó:

Szőkeföld, Borsószer, Szöllómál, Berek, Falalatt, Kenderszere, Papészere, Által, Hosszú, Sáros p., Rét, Malom, Papr. Erősalja, Csinkó, Ropaj, Szélfőr., Garda, Tunya, Szöllőalatt, N. és K. Iszeg., Vágott csere, Mészáltető, Rókalik a., Fűzkút, Talamár alatt, Szöllőoldal, Földvár, Árpaszter.

II. A határnevek magyarázata.

Ha a felsorolt határnevek jegyzékét gondosabban elemezzük, már első megtekintésre feltűnik, hogy a legtöbb név majd szórványosan, majd sűrűen ismétlődik az egyes falvak határ elnevezéseiben, még pedig majd egyedül önállóan, majd főnévvel összekötve, majd jelzővel ellátva. Ha a hegy- és vízrajzi fogalmak jelölését minden faluban ugyanannak találjuk, ha az összetettebb nevek képzése mindenütt ugyanazon mód szerint történik, ha végül a részletesebb megjelölés vagy leírás céljából használt jelzők ugyanazon fogalomkörökből merítvük, e tények egybevágásának természetes következményeként kell

tekintenünk, hogy az a magyar népség, mely a határrészeknek egykor e neveket adta, (s melynek a Kalotaszeg mai népe a történelmi bizonyság szerint egyenes leszármazása) egy egységes magyar néptömeget képezett, ethnographiájában is egységes vala és valószínű, hogy azt így hagyta örökül utódainak. Legelső sorban tehát a névgyűjtemény azon anyaga érdekel bennünket, mely magában foglalja a hegy- és vízrajzi fogalmak megjelölésére használt neveket.

A Kalotaszeg hegy-völgyes domborzatával áll kapcsolatban azon jelenség, hogy a síkságok, alföldek nomenclaturája teljesen hiányzik. A határelnevezések közt egyetlen egy helyütt NK-on találtam meg a *lapály* elnevezést. Ugyancsak a magyarok lakta Kalotaszeg domborzati viszonyainál fogva a magas hegységek nomenclaturája is hiányzik, nagy felföld ez, az erdélyi harmadkori medencze része, melyet a víz darabokra szeldelt, hullámos, hepe-hupás, *háporcsos* (Jt) területté alakított, a hegyek gerinczes és tömeges kifejlődése nélkül, melynek számtalan zege-zuga, szögelletje vagy *szege* van (Nagy—BH. Int, Venyige-MGV, Bak—MB), melyek közt maga a Kalotaszeg vagyis a Kalota völgye a legnagyobb. Ha a völgyek fenekén egy kissé nagyobb lapos alluvium gyül össze, az már *tér*, mely az alluvium lépcsői szerint *alsó* és *felső*, vagy a lépcsők területe szerint *kis* és *nagy* (MGM, MGV, NK, MB, Eg); ha pedig az alluvium termékeny is, *föld* a neve, bár ezt többnyire csak a birtokos névvel összekapcsolva használják (Biróné földje J); a terméketlenebb terület *puszta* (J, MB, BT), mely elnevezés olykor kiterjed az egész völgyre, sőt az azt kísérő tetőre is (Pusztavölgy-tető, Dz).

Minthogy a Kalotaszeg területi kifejlődését túlnyomóan a terraszos alakulás jellemzi, a határelnevezések közt is a leggyakoribb a *pad*, még pedig legtöbbször egyedül (NK, M, Bt, Tü, MB, Fs, Szt). Az ily padok rövidebb-hosszabb lejtőit *oldalnak* nevezik (Jt, Kfő), olykor a tulajdonos nevet is hozzá-téve (Bartaoldal J). Az egyes terraszok felső pereme a *mart* (MB, Fs), mely olykor színét is mutatja, s róla jelzöt kap (Veresmart MV). A terraszok csak bizonyos magasságig emelkednek, míg t. i. elérjük a régi harmadkori medencze felszínét, több-

nyire a völgyek szemközti oldalain egymás folytatását képező felsíkokat, *tetőket*, vagy az ezekből kiemelkedő *hegyeket*. A *tető* elnevezés egyedül ritkán fordul elő; ha tömzsökös felszíne van, *csutkósnak* mondják (Csutkós tető Bt), sőt a tetőt el is hagyják (Csutkók MV); ha valami felföldecske végtagja, *Farka-tető* a neve (Ds). — A szeliden lejtős oldalú emelkedések nagyságuk szerint három félék, *halom*, ha alapkörvonalai beolvadnak a térbe, honnan az kiemelkedik (Halomközt NP, Halom KSK,) *domb*, ha az alapkörvonal éles s így az emelkedés is magassabb (KSK), mely ha rajta több határ találkozik, *közdomb* lesz (Tü) s végül *hegy*, ha erősen emelkedik ki (Int, MB), nagysága szerint kis és nagy hegy (It, Ds, Bt), de mindig akkora, hogy van egy alsó része, vagyis *alja*, mely aztán, ha a hegynek még külön neve is van, e névről neveztetik (Kövesdalja MGM, Belényesalja BH, Agyagosalja Jt). A meredek lejtőt már külön *erősnek* jelzi a nép s a nevet átviszi a patakra is, mely onnan leront (Erőslejtő pataka MV).

A vonulatok megvékonyodó részét *nyaknak* nevezik (NK, NP,) rendszerint helyi érdekű jelzővel (Várnyak MV, Kecskenyak M); a nyakon túl a hegy vagy *farban* tompul el, melyet csak ritkán használnak önállóan (Szt, Int), hanem rendszeren arról nevezik el, ami rajta van, a körösfáról (Körösfar M), kis álló vizéről (Tófar KP), bozótjáról (Sürüfar MB), vagy *farkot* képez, mely aztán a hegyről nyeri nevét (Kőhegy farka MK); ugyanily értelemben használják e nevet egyéb területek, erdők, rétek végrészeinek jelölésére is (Farkaerdő MK, -gödre, -tető Ds, Rétfarok Ds). A farka értelemben a *vég* szót is használják: Hegyvég (Tü), Végdülő (Ds), Faluvég (Ds). — Mig a fark a vonulatok távolabbi végét jelöli, a közelebbire a *fő* (= fej) elnevezést használják, bár ezt főleg folyók, erdők stb. kezdőrészeire (Cserefő MK), mint a hegyekre. Ezekről már csak egy lépés az *ág* és *ágozat*. Említettük, hogy a magyarság lakta Kalotaszegen nagyobb szabású gerinczes kifejlődés nincs, de azért rövidebb halom vagy dombsorok: *ágak* a fővölgyek vonulataiból a mellékvölgyek közé itt is benyulnak (Mester-, Pap-, Kászága NA). Ha azonban egy ilyen fővonulat fejlődik jobban s elágazódik, az *ágozat* (BH, Ds,

Szt). Egy-egy kisebb harántirányú gerinczecske olykor *gátat* képez (MGV, M, Bt, Int), sőt néha ennek még teteje is van (Gáttető NA). A hegyek széles lejtőjét *hát*nak nevezik még pedig vagy növényzetéről (Nádhát MK, Cserehát MGV), vagy volt gazdájáról (Zandahát MK), vagy épen valami gúnynéven (Eb-MGM). Azon természetes utakat, melyek a háta, gát, ág és ágazatokon s általában kiemelkedő vonulatokon át vezetnek, *hágónak* nevezik (Kfő, Tü), a rajta átvezető út a *hágút*, amit a hegynek menő utakra is szoktak általánosítani. Ahol a talaj földtani szerkezeténél fogva hajlandó ilyen nyergek kialakítására, ott ezek nevét veszi fel a határrész is (Nyerges Tü). A hágóval szemben a két területnek a völgyek által létesített összeköttetését *szorosnak* hívják (Tü — völgy Int).

A nem szelidlejtős kupokat a kalotaszegi három szóval jelöli; a *hegy* tovább képzéseivel, a *kő* és *bércz* szavakkal; mind három különböző physiognomiájú alakulásra van alkalmazva. A *hegyet* gyp növi be, lejtői a három közül legmenedékesebbek; a *kő* felülete kövekkel behintett, közben-közben csekélyebb gypesedéssel vagy épen mészpadok előbukkanásával tarkázott és már meredekebb. A *bércz* tiszta kőalkotás, vad formákkal, kevés humusszal, gyér tenyészettel, sovány étellel. A *hegy* formai különbségeit a továbbképzés fejezi ki; a kihegyesedő kúp neve *hegyes* (Kis-KSK, Kfő), s ha ezt felsik koronázza, melynek meredek hegyes oldalai (Hegyesoldal Bt) vannak: *hegyestető* (M). A gyeppel benőtt kupok formái általában szegényebbek, mint azoké, melyek szikláin szabadon, burok nélkül merednek fel s ezek nagyobb formai gazdagságával a *bércz* név összetételei is számosabbak és használtabbak. A *bércz* elnevezés egyedül is megvan (Szt), de ha a *bércz* falai élesek (Éles-KSK), ha a *bércz*nek még köves eleje van (Bérczelő Jt), ha bokros (Bokorbércz MV), ha több határ fűt össze rajta (Közbércz KSK, Közösbércz MGV), vagy ha épen egyik gödrében víz gyűl össze (Tóbércze Int), az ily jelenségeket a kalotaszegi mind megfigyeli, az elnevezésre felhasználja; a *bércz* elnevezés azonban át is vihető, p. o. az útra, mely arra felkanyarodik (Bérczút Tü, MV). Legszámosabb tovább képzése van a *kő* szónak, s kétségtelen, hogy ez alakul-

hat ki a legtöbbféleképen; megkülönböztetik az alját az *alatt* (Kőalatt NP), a faluból láthatlan részeit a *megett* (Kőmegett NP) szóval; ha kis területen kőcsutkók lepik el a hegyet, a *kövek közt* (Dz), vagy csak a *köveken* jár az ember (Tü). A kőcsutkók nagyságára három szóalak ismeretes; legnagyobb tömegü kövekből áll a *kő* (-hegy KSK), ezt már csak jelzővel fokozza így: *nagy kö* (M), vagy összeköttetéssel (Kőház Tü); a kisebb tömegekből álló kőterület a *köves* (-hegy Szt, M, MG V, Kövesd MGM), míg a legalsó fokon a *kövecses* áll (Kövecses MG V). A *kő* szó képzéseit azonban nemcsak a hegyrajzi fogalmakra alkalmazza, hanem egyéb topographiai fogalmak leírásában is (Kőkút NK, MB, Kövecses útfő NK, Köves kút M, Köves berek Jt).

A hegyes formák jellemzésére a kalotaszeginek néhány ritkábban használt szava is van; a *szirt* (Kőszirt Jt) és *szikla* (Kőszikla Szt) szavak csak egy-egy esetből ismeretesek, az ezekhez kötött fogalom többnyire a magas és jól kifejlett hegységek jelleméhez tartozik. Ugyancsak a táj vadságát jelöli a *zordományos* szó is (MK), mely egy nagy meredek *kovacos* oldalnak a neve. Inkább alaki, mint alkati leírást nyújt az *orr*, mely köves, gazos, szirtos, tompa dombot jelent (Galamborr BH, Somosorr MK), a *csúp* (Csúp Bt, Csuposdomb J) és a *kőkémény* (KSK) elnevezések.

A vízrajzi elnevezések köre a geológiai alakulásoknak szintén teljesen megfelelő. Első különbséget tesszük a *folyó* és az *álló* vagy *veszett* víz között. A folyóvíz forrása a nép szerint az egész folyónak *feje* (Körösfő Kfő, Forrásfő KP); ha azonban a forrás nem a földből szivárog fel, hanem valami oldalról fakad ki, *csorgó* a neve (MG V, NK, NA, Fs, NP, Int, MB), melyről aztán nevét veszi rét (Csorgó rétje BH, Ds), föld (Jt), völgy (KSK), erdő (MV), árok (M), hely (Tü) stb. — Ezekből veszi vizét a *folyam* erecskéje (Ds, MG V), mely ha egy másik folyammal egyesül, *patakot* képez (Körös-patak Svr, Bokorpatak KSK, stb.). A *patak* a *völgyben* folyik (BH, Kfő, Bt, MB), mely szintén nevet ad a határ megfelelő részeinek; ha a völgy összeszűkül egy rövidke darabon, *torkot* képez (Kéttorokköz BH, Torok BH, Nagytorok MV), ha az

összeszűkülés hosszabb s a víz erővel töri magát át a talajon, ott *szurdok* keletkezik (Padszurdok MK); ha a víz puhább talajban sík területen mélyre vágja be ágyát, *árok* a neve, mely szót azonban csak összeköttetésben vagy jelzővel használnak majd a szám (Négyárok Szt), majd szélesség (Szélesárok NA), majd nagyság szerint (Nagyárok Bt), majd végül határozói formában (Árokközt NK). Az ilyen bevágott árkoknak partjuk is van, s ha a víz idővel a régebbi partoktól messzibb eltér, a víz és a part közti terület a *part alatt* (Tü) van. A vidék földtani természetével összefüggő jelenség, hogy némelyik völgy folyóvize időközönként kiszárad, s csak egy-egy esőzés vagy a tél hava ad új életet neki, ez a *szárazvölgy* (NK, M), vagy patak (KSK, Tü, MB), vagy árok (MK, Jt); a nép használ ezzel szemben még egy ellentétes elnevezést is és ez a *vizesvölgy* (MGV, Eg). Hegy-völgyes lévén a vidék, sziget képzésére nem alkalmas, ahol azonban a völgy széles fenekén az eléggé bővíziú patak a puha talajban mégis kettészakad, hogy alább egyesüljön, az így körülárló földet a nép *szüget*-nek nevezi (J). A folyóvíz finomabb hordalékának megkülönböztetésére két szó van használatban: a *fövény* a finomabb (Fövényes MV, Fövényelő Tü) és a *porond* (MGV) a durvább fajtájú megjelölésére; a homokot és iszapot elnevezéseiben nem használja, mert ezek képzésére sem hegyeinek anyagi alkotásánál, sem vizeinek rövid és gyors lefolyásánál fogva nem alkalmas a vidék; minthogy a fövény és porond is ritkán fordul elő, fellépése a népnek az illető hattárrész elnevezésére ad alkalmat.

Az állóvizekhez átmenetet képeznek a *mocsolyás* (NP), *lúgyas* (MV), *sejmi kes* (MB) és *rogynás* (NK) helyek; ha nagyobb az ilyen terület, *ingovány* a neve (M), a mocsár szót önálló használatban nem találtam. Ha több víz gyűl össze valami mélyedésben, az felhasználása szerint *tó*, ha kendert áztatnak benne, vagy ha épen ember készítette erre a célra, vagy *kút*, ha vizét ember vagy állat ihatja. A tóról elnevezett hattárrészekről határozói formában szoktak beszélni. (A tónál v. tóknál, MK, MV, KK, Tü), de róla neveznek el rétet (Tókrétje Jt), gödröt (NA), bérczet (Int), erdőrészt (Tóbükke

Int). A helyet, hol ily tó van, gyakran *tóhelynek* nevezik (MB, KSK, Tü), de ezen elnevezést felhasználják az erdők mélyében rejlő apró kerek tisztásokra is, ha valami lejtőbe bevágvva vízszintesen fekszenek (J). A tavakhoz vivő ut a *tó útja* (KP). A kút szót egyedül elnevezésre sehol sem használják, de összekötve majd mindenütt. Így majd minden falúnak van egy leghidegebb vízű kutja a *Hidegkút* (MK, KSK, MV, MG V, NA, NP); ha a kút környéke *mocsaras* (Mocsárkút Bt, Int), fahordót, *bodomot* tesznek belé s arról nevezik el *bodom* (MK, BH, Kfő), *bodomos* (MG V), *bodomoskút* (NK), vagy éppen *bodonhordásnak* (Szt). Ha a víz bugyogása is látható, az a *buzgókút* (MV), vagy *bojgókút* (M, Deríte), így nevezi a nép: »mert a víz úgy száll fel, mint a pillangó.« — Az olyan kút vagy tó, melyből a víz soha ki nem szárad, *feneketlen* (Ds, MV). Amely vizet végül fürdésre is lehet használni, az a *feredő* (J, NA, Eg), s arról kapja nevét az egész határdomb.

A víz hatásakint tekintendők azon egyéb mélyedések is, melyek a Kalotaszeg puha porhanyó talajában oly nagy számmal képződnek s melyet a nép a *gödör*, *verem*, *lik* és *vápa* elnevezésekkel jelöl. *Gödrök* többnyire folyóvizek mentén keletkeznek a víz kimosásából, van is bennök olykor víz, akár az esőtől gyűlt az ott egybe, akár a megáradt patak hagyta benne. Az ilyen gödröket vagy a tulajdonosáról, vagy az alakjáról, helyzetéről nevezik (Farkas gödre Ds); a tulajdonosnak a néphumor csak a csufondáros nevét használja (Mutujgödre, Butagödre, stb., NA); ahol kevés a gödör, ott a név határjelölésre önállóan is szolgál (MGM, Jt, Fs). A *verem* nem a völgyekben, hanem a tetőkön, fensíkokon és irtásokon keletkezik, nem más ez, mint a tölcserformájú felszínes, lefolyás nélküli gödör, melyet a földrajz nemzetközi nyelve *dolinának* nevez és a Karszt tulajdonának tekint. Mint határelnevezést a Kalotaszegen mindenütt használják, ahol ily verem van, de mindig összetételben (Kincsverem Ds, Bakk-KSK, Farkas-Eg, Zsidó-Bt, Kurucz-MG V, Köveshegy-NK). Ha az ilyen verem hosszabbra nyulik, sőt később talán felszínes lefolyást is talál, *Tekenős* a neve (Jt). A *vápa* szélesebb víz kimosás, s mint

határnév mindig önállóan fordul elő (BH, MK, Int). A *lik*, *luk*, *lyuk*, köves helyek, oldalak, meredek falak üregeit jelöli, melyek barlanggá itt soha sem fejlődnek; minthogy az ilyen odúk némely állat notorius lakóhelyét képezik, akár tudják róla, van-e lakosa, akár nem, legtöbbször állatokról nevezik el, még pedig a Kalotaszegen leggyakrabban a rókáról (Nyó, Eg, MB), vagy annak ravaszságáról (Kfő); és a borzról (Dz, Szt, It, Tü), egy helyütt a macskáról (MK); ahol az odú már valamivel nagyobb *kölyuk*-nak nevezik (Ds).

*

A határ elnevezések második nagy csoportjába a természetéről vett elnevezések tartoznak.

Első gyűjteményünkben azon szavakat soroljuk fel, melyek növényi táj típusokat jelölnek meg, ahol sem fa, sem bozót, hanem csak fűféle növény terem, az olyan térséget *rétnek* nevezik (Eg, Nyó), de mint határelnevezés csaknem mindenütt összeköttetésekben ismeretes (Keskeny-, Nagy-, Kerek-Bt, Kis-és Nagyrét Jt); ha a rét nagyon buján terem, fűben dús és vízben gazdag, de azért nem mocsolyás, *mező* a neve (NK, M, Fs). A bokros de nem fás terület neve *csere* (Jg, BH, Jt, MK, Kfő, Ds, KSK, MV, Svr, MGv, NK, Int, NP), mely mint határelnevezés, nemcsak önállóan, de mindenféle összeköttetésben is igen gyakran előfordul. (Cseralja KK, Hegyescsere M, Keskenycsere Bt, Cserevölgy Dz, Kisrét cserfása NK). Ha egy darab cserében már néhány fa is összehorol, az a *berek* (Szt, Nyó, MGv, NP, NK, Dz); fiatalabb kisebb fák alkotják a *lügetet* (MGM, Jt, Kfő, Svr, M, Int, MB), nagyobb fák az *erdőt*, mely minden határban van, a régi százados erdőket pedig már *rengetnek* nevezik (MK, KSK), mely utóbbiak ma már csak a havasok alján vannak. Ahol az erdő csak kis darab, azt *daraberdőnek* nevezik (Szt), ahol szép szálás fái vannak, e rész arról kapja nevét (Szálás Szt); az erdőkben különböztetjük még az *erdőföt* (Jg), és a *tisztásokat* (Tü, NP). Ahol jó gyeppel van, ott ez ad nevet (Gyepű megett It, -eskút KSK, -es völgy NA); a selymes fű ritka, tehát a *pázsint* elnevezés is csak egy

helyütt van meg; ezzel a szemben nép a *tövises* rossz helyeket is megjegyzi (Tövises MB, Tövispad NP).

A növényi tenyésztől vett határelnevezések második gyűjteménye azon szavakból áll, melyek az emberrel és annak munkájával állanak kapcsolatban. Ide tartozik a *rét* és *kaszáló* megkülönböztetése, amazt kétszer, emezt csak egyszer kaszálják egy évben (Nyó). Hasonlóképen a kalotaszeginek kétféle legelője is van, a *legelő* (Svr), vagy *nyomászél* (MV, NK, Szt), melyen a marha egész évben legelhet, s melyet itt-ott *tehénhajónak* is neveznek (KSK, MV), és *tilalmas* (Tilalmasközt, Kfő, Ökörtilalmas Tü, NK, Pásztorgazda Bt), mely a falú birtoka, de kaszálásig marhát nem szabad ráereszteni, régen az *urdolítás* örök legeltek rajta és a *legénybiró* tiszte volt rá felügyelni és felügyeltetni.*) Az ember által kipusztított erdőrészeket *irtásnak* (M, Int, NK, MB), majd *irtánynak* (Dz), vagy *irtoványnak* (J, BH, MV), nevezik; a cserének már nem irtása, hanem *vágatja* (Svr, Nyó, MG V, M, Int), vagy *vágása* (NA) van; ha pedig egy tetőn irtják ki az erdőt s a főgyökerek és tövén a föld összeomlik, a víz által való kimosásnak tért enged, azt *omlásnak* nevezik (Jg, MK, M); a lekaszált föld a *tarló* (Köles-BH, Széles-Bt). A sövény vagy egyéb kerítéssel körülvett s többnyire beültetésre gyümölcsösnek vagy veteményesnek használt terület a *porgolát* (MGM, MK, Ds), és a *kert* (M, Bt, NK), de ez utóbbi szóval magát a *kerítést* is jelölik (Kertmögött = kerítésmögött NP), jelzőit pedig a nép a szerint választja meg, hogy kié, mié (Falúkertje Int, Fogadókert Fs), mire alkalmazzák (Vadkert MB, Lókert Int, Eg), vagy eredetileg milyen osztályrészi földön van (Nyilaskert NK). E csoportba kell

*) »Ő jelölte ki, a feltiltott területből mennyit szabad egyszerre legeltetni: maga helyett nappali helyettest nevezett ki, az éjjeli örököt ő küldte ki s ha oly helyen volt a tilalmas, melytől az ivóvíz távol volt, az örök részére »vízhordót« rendelt, kinek kötelessége volt éjjel is vizet vinni a többi számára. Ha idegen vagy nem jármás marha ott legelt, vagy valaki a megjelölt területen kívül merészelt legeltetni, vagy aki őrizetre nem állott ki, rendeleteinek nem engedelmeskedett, ő büntette meg. Ítélete ellen rekurzus nem volt. Választotta a Község teljes gyűlése.«
Lásd Czuczsa J., Legénybiróság, Kalotaszeg 1891. 6. sz. 46. l.

vennünk még a *kosárhelyeket*, vagyis a kosárfonásra alkalmas vesszőket termő helyeket (Bt, Eg), melyeket néhol *venyekésnek* is neveznek (NK, MK). Fontos a népnek a *széna* termő hely s így arról is sok határrészt nevez (-völgy Jg, KK, -mező Jt, Tü, MB, -fő Eg, -verés MV, -s NP, -réttére MB), átvitelletl üstürüs = szénarúd NA). A nép a *gazos* helyeket is megjegyzi, mert nem használhatja (Kis-MK, Ficsurgaz BH).

Az emberi munka a természetes tájat itt-ott átalakítja s ilyen helyütt az elnevezések is e fogalomkörből merítvék. Ilyen a *bánya* (MGM, Tü), vagy megjelölendő azt, hogy onnan követ fejtenek ki *kőbánya* (KP, MB), vagy *kővágás* (Kfő), sőt *kőköltés* is (KP); a bánya ad aztán nevet pataknak (MV), bércznek (KK) is, egy helyen pedig a bányász házról neveztek el a bánya határrészletét (NK). Sok falú határában szenet égetnek, e határrész neve állandóan *szénégető* (BH, Szt), vagy *szénhely* (MV); ugyancsak az égésről nevezik el a naptól lepörkölt területeket is (Égettrét BH, -oldal KSK, -gaz MB, Égetéspataka MV). Emberi munka a ma már begyepesedett *sáncz* is (KSK, Tü, Eg), bár gyakran nem tudjuk, ki, mikor, miért építette azt; ennek párja a *földvár*, miből különben a Kalotaszegen csak egyet találtam (Nyó), s melyről a néphagyomány azt mondja hogy ott régen falú vala s a *begyógyult* halmok romokat fedeznek. A boszorkánykinzások szomorú emlékezetű idejéből máig is sok falú határában ott van egy bizonyos domb, melyen az *akasztófa* és a *nyárs* állott; a név őrzi az emléket (Akasztófadomb KP, Szt, -oldal J, Tü, -bércz Fs, -vágás NA, Nyárstére Ds).

Az elnevezések egy nagy tömege a növényektől származik, ezek a vidék növénytenyészetét világítják meg, mert összegyűjtve a jellemző növényeket látjuk magunk előtt, sőt a határelnevezéseknél való felhasználásukból elterjedésük általánosságára is következtethetünk. A határelnevezéseknél használt növények jegyzéke ez: *Tülevelűek*: *fenyő* (Fenyőség, Nevetlen Fenyő BH, Falkafenyő MV). *Lomb levelűek*: *Nyír* (-es MGM, J, Fs, NP, KP, MK, KSK, MGv, KK, -pad NK, Csonka-BH, Kis-MK, MB, -alja Dz, -esszer Bt); *nyár* (Nyáros MGM, NK, Int, Fs, Szt, Nyárfás BH, Nyárfák

MGV); *bükk* (Kerek-BH, MK, M, -faváluja Kfő, -fő Szt, -főtő KSK, Nyolcz-Bt, Hosszú-Int, Nagy-M, -eleje Dz, Bükkös alatt NP, Bükk MB); *tölgy* (Tölgyes M, MB, KP, Tölgy-pataka KSK, MV, Makkosvölgy NA); *Szil* (-os Eg, KP, Szt, -oságy Dz, -fákközt Bt, -patak KSK); *fűz* (Veres-MK, -Kert Ds, -Kút Nyó); *rakottya* (-s MK, -Kút Kfő, -patak KSK, NA); *gyertyán* (-os KSK, MB, -kút MK); *körös* (-far, -alja M); *borza* (-fánál Tü, -s völgy NK, Eg, Borzás BH, MB, Ds, MGV). *Gyümölcsstermők*: *körte* (Körtélyes Jt, NK, Eg); *alma* (Kettős almafa Ds, Almásrét NK, Kurt-almafa Fs); *szilva* (-hely Ds, -Kút M, -fajáró Dz, -Kert MB, Butaszilvás NA); *meggy* (-es J, Ds, KP); *cseresnye* (Cseresnyés KSK, -kút MV, -fákalja Svr, -oldal NK); *mogyoró* (-s J, Ds, NP, NK, -s lék KSK, -s kút M, -s rét Int, NA); *som* (-földje Jt, -osorr MK); *egres* (-pataka Jg, -oldal MV, NA, -csurgó MB); *csipke* (Kfő, Ds, KSK); *dió* (Diós Szt). *Mocsárnövények*: *nád* (BH, Fs, -hát MK, -ik MG V, Int, -as erdő Eg, Tü, -as NP); *sás* (-fő Jt. MV, -szél Tü, -kert MB, -domb KP). *Vadnövények*: *komló* (-s Ds), *gálna* (-s, NK, Ds); *bogáncs* (-táj Bt); *szárszó* (Eg); *haraszt* (Eg); *hanga* (Eg, Tü); *sujom* (? MV); *részegvirág* (Részeg oldal Kfő); *szakállfü* (Szakállkút Kfő). *Konyhanövények*: *lencse* (pad KP); *pityóka* (-s Szt, Krumpliskert Svr); *fuszujka* (-földek NK); *borsó* (szer Nyó, -spad Dz, Int, -s mál Fs); *mák* (-hely KSK, Szt). *Gabnaneműek*: *köleskása* (Kölestarló BH, Jt. Kársamál MB); *rozs* (-föld Szt); *árpa* (-szer Jt, Nyó); *zab* (-földek Tü); *tönköly* (-föld Int). *Szövéstre való növény*: *Kender* (-szer Nyó, Ds, -föld MG V, M, -hely Tü, -áj NK, NP, -árok Szt, -eskert MB). *Bornövény*: *szőlő*, melyről alább részletesen szólunk.

Az állatokról vett elnevezések a következők: *Házi-állatok*: *szarvasmarha* (Bikarét Kfő, Svr, Bikapatak NK, Borjúkert Svr, Ökörnyilak M, Ökörtilalmas Tü, Tehénhajtó KSK, MV, Tülokgyödre NA), *ló* (kert Int, Eg); *szamár* (-út MG V); *disznó* (kosár KSK, Int, -kő Tü, -völgy NK); *juh* (-gödre NA); *birka* (-szin NA); *kecske* (-nyak M); *kutya* (-máj oldal Tü); *macska* (-lik MK); *Emlős vadállatok*: *medve*

(Medvepadja NK, -hegy KK, -és kút MV); *borz* (-lyuk Dz); *farkas* (-verem Eg); *róka* (-lyuk Eg, MB); *nyúl* (-tető NA); *egér* (sötét-árka KSK); *vad* (-askert Fs, NA). — *Madarak*: *liba* (-kút KSK); (*szarka* (-s M); *fajd* (-os megett Eg); *csóka* (-s Eg, Szt, Bt); *vércse* (kú Tü); *varjú* (-kút MB). — *Rovarok*: *geleszta* (Padgelesztás MK); *méh* (-es Jt, -eskert Tü); *tetű* (Tetveskút Ds); *balha* (-skút Bt, -SKP, Szt); *hangya* (-sgödör Szt); *prücsök* (-szer Szt). *Egyéb állatok*: *kigyó* (-skút Kfő, -stó M, Eg); *harcsa* (s KK, -áj NK); *béka* (-s MB); *csiga* (-s NA); *hal* (-astó KSK, Eg). — Érdekes, hogy a *bivalynak* a határelnevezések közt semmi szerepe nincs, mintha ez állathoz a magyarság csak újabb időben jutott volna.

A nevek egy gyűjteménye geológiai jellemzést nyújt. Ilyen az *agyagos* (Ds, Jt, M, Bt); igen sok faluban *mészről* neveznek el egy-egy határrészt: ha az sivár és kopár, s a naptól erősen felmelegszik, *mészkemencze* a neve, de ezt inkább oldalakra alkalmazzák (J, MB), míg tetőkre a *mészskút* nevet (Int, Szt); a *mészpest* értelme előttem ismeretlen (Szt). A porlékony anyagi föld sarat ad, s erről szintén sok határrész nyeri *sáros* nevét, még pedig tető (MB), patak (Ds, KSK, M, MV) és gödör (NK) egyaránt. A harmadkori medenczét a *vörös* agyag igen sok helyütt jellemzi, s a szín szintén sok határrésznek ad nevet (Veres fűz MK, -domb Ds, -mart MV, -Kalota MV). Néhol *fekete* talaj van (Feketegödör NA, -víz MV), másutt meglepően *szőke* a föld (Szőkeföld (Nyó), mind megannyi alkalmas jelenség a nép szemében a külön jellemző név alkotására.

*

A határelnevezések egy vegyes csoportját állítjuk itt egybe, mely különböző eredetű elnevezésekből áll; származnak e nevek világtájaktól, a határ különböző egymást követő felosztásától, egyes épületek vagy építményektől, utaktól, nemzeti ségektől és jelzőktől.

Világtájak közül a nép kettőt használt fel, azt a kettőt épen, amely irányokban a Kalotaszeget magas hegyek környezik; az egyik az *észak* vagy *iszek* (J, Ds, KSK, Nyó, NK,

NA), a másik a *nyugat*, amint a kalotaszegi mondja *nyugó* (Ds, Eg, MB, KP), vagy *nyugotás* (KSK) oldala.

A különböző egymást követő felosztásoknak szintén nyomára akadunk a határelnevezésekben; ilyen a *nyil*, mely a földnek nyilakkal való felosztásából maradt meg s mely mint határelnevezés egyedül is előfordul (Tü, Int), de van számos jelzős összetétele is a nagyság (Kisnyilas MK, MB, Nagynyilas M), alak (Hosszúnyil Int, Eg), fekvés (Berekalji nyilak MB, Loki-NK), birtokos (Bakosnyil NK), a rajta termő növény (Sás-NK, Kendernyil Bt), vagy geológiai természetű szerint (Kövesnyil NK). Ide tartozik a *házután járó v. való föld* (Dz, NK), az *ujfödek*, felhasználásuk szerint elnevezve (Ujerdő Bt, -szőlő MB, -föld NK), és a *telek* (MB, Szt, NK, KP, -oldal J, székely-BH, Magyar-KSK, Kis-NK).

Sok elnevezés egyes épületektől származik; ezek közt leggyakoribb — könnyen érthető okokból — a *malomról* való elnevezés (Malomdomb J, NK, Eg, Szt, -völgy MV, M, Bt, -árok MK, -oldal Tü, -utja NK, -nál Nyó, sőt átvitellet (Molnárdombja NA), is. Ilyen elnevezések a *Postaré*t (Bt), a régi pósta helyén, *Fogadónál* (Bt), Fogadós kert (Fs), ahol ma már nincs fogadó, *Major* oldal (Tü), *Váralatt* (NA) a Dezső váráról, *Kriptahegye* (NA) a gróf Vass Sámuel kriptájáról, Farkasvára (MB), mely a Kanuthi Farkasé volt. Ilyenféle elnevezés az is, mely a dombon álló *keresztről* származik (Krucsnál Fs, Bütedombja Jg) és a mely a *falúhoz való viszonyt* fejezi ki (Falualatt Jt, Nyó, -vég Ds, Jt, erdeje NP).

A határ egyes darabjait az utakról is, melyek mentén fekszenek, el szokták nevezni. Az *út* szót csak ritkán használják (Szánút MV, Berekút Svr, Középút Szt), mert hiszen ezek tényleg nem is kocsis vagy szekér-, hanem gyalogutak; de még az *ösvényt* is csak egy helyt találtam meg a határelnevezések közt (Alsó és Felső Ösvény MB); ezek helyett az egész Kalotaszegen az ösvénnyel értelmileg teljesen azonos *já*ró szót alkalmazzák, mely csak összetételben fordul elő, ez által jelölve meg vagy az irányt, ahová, vagy a helyet, ahol megyen. Így van feljáró (Bt, Dz, Ds, MGV), lejáró (MB, Kfő), bejáró (Svr), keresztüljáró (Int, Dz, MB), rétre-, patakrajáró (Bt), szilvafajáró (Dz)

és végül általjáró (MK). Ez utóbbi szóval történik meg, hogy a nép belőle a járót egyszerűen elhagyja, az *általt* mint tulajdonnevet használja főnévi jellemmel (megyek az Által-ba MB, Nyó), sőt még más szóval is összeteszi (Nagy és Kis Általút KSK).

A nemzetiségeknek kevés tér jutott a határelnevezésekben, ami azt bizonyítja, hogy ez a magyarság nem sok idegen elemet fogadhatott magába. A *székely* nyomára két esetben találtam (Székelytelek BH, és -tető Ds). Van egy *Magyartelek* is (KSK). A *Szilágyság* hatását vélem feltalálni a Szilágyoldal elnevezésben (BH). Kétségtelen *török* nyomokra is akadtam; így Belebaba (MV) = bölük + baba = hasított föld + apa; Burdohány (NK) = burdogán = buzogány; Talamár = tarumár = összevisszaság (Nyó). — Az *oláhról* alább külön szólunk. — Nem tartom szükségesnek egyenkint felsorolni azon határrészeket, amelyek neveiket személyekről, egykori vagy jelenlegi, magyar vagy oláh *birtokosaikról* kapták, ezeket bárki egyszerű megtekintésre is felismeri; amelyikhez népies hagyomány fűződik, azt alább külön ismertetem.

A határelnevezések egy nagy csoportja a jelzővel ellátott fogalomnevekből áll. Ezek közt van néhány igen általánosan és közönségesen, de van aztán néhány csak szórványosan használt s néhány különös jelző. A legközönségesebb jelzők ezek: *nagy, kis, felső, alsó, közép, középső, közbülső, első, hátulsó, belső*; ezek minden határban többször is előfordulnak s így a példák felsorolása felesleges. Egy szintén igen elterjedt jelző a *kerek*, mely alatt nemcsak a körkörös hanem a *kodrá*t (= quadrát, négyszöges) forma is értendő (-rét BH, MK, Jt, Ds, Bt, -bükk BH, Kfő, -erdő MV, Svr, Eg, -domb Tü, MGv, -puszta M, -kert NK, -csere Tü, -tó Szt). Ritkább alkalmazású az alakot jellemző *lapos* (-patak M, -rét KSK, -bércz KSK). Sajátságosnak mondható a *kurta* jelző használata (-berek Ds, -irtovány Int, -hegy MA, -almafa Fs), mely itt kétértelműen a kicsiny és kevés fogalmát kívánja jelölni. A hegyek formáit jelzi a *csonka* (BH, KK) s ennek magas hangú alakja a *csinke* (Jt), sőt egy vegyes alakja *csinkó* (Nyó), valamint a *tompa* (BH, Jt, Ds). A hegyek kopárságára vonatkozik

a *kopasz* (NK), a *csupasz* (Eg) és a *kopár* (MB). Ezekon kívül ritkább jelzők: *rosz* (oldal Tü, -árok Ds) terméketlenségéről; *virágos* (-domb Tü) a sok virágról; *kincses* (MGV) a rejtett pénzről; *büdös* (-kút Jt), *rosz vizéről*; *hitvány* (-rét Jt), mely azonban a határ legjobb rétje; *vér* (-kút), mert ott ölte meg egy asszonyt s egy véres verekedés volt ott; *pipás* (MV), mert a köd mindig járja; *törzsökös* (MK), vagyis az urbéresek törzsökös-örökös földje, míg a többi föld nyilas; *asszonyföldök* (MK), mert e földeket valami nemes asszony adta a jobbágyainak; *csunya* (rét MK), mert árkos, bokros, szakadékos; *havas* (-út MK), mert rajta jártak le a havasiak, ma már azonban nem arra mennek. — Vannak jelzők, melyek mellől sok helyütt elmarad a fogalomnév s melyek a gyakorlati használatban teljesen tulajdonnévi jellemet vesznek fel. Ilyen a *hosszú*, mely összeköttetésben is (-bükk, -irtás BH, -árok MV, -csere Svr, -oldal Int), de aztán önállóan is igen gyakori (J, MK, Jt, Ds, Nyó, M, Bt, MB, NP). továbbá a *széles* (Jt), sűrű (Tü, -patak MB), s a föld görbülő alakjára vonatkozólag *horgas* (Jt, Kfő, Ds, M, Dz, Tü).

III. A határnevek magyarázata. (Folytatás.)

E fejezetben a határnevek magyarázatából néhány különösen érdekes részt állítok egybe. Ezek közül első a határnevek azon csoportja, melyben a név egy állandó szóval van összekapcsolva; ily szó van a Kalotaszegen öt: a *szer* (= sor), *mál* (= határ), *áj* (= alj és ágy), *szél* (= határ) és *láb* (— alja töve p. o. egy hegynek). A határnevek a következők: *szer* végzettel: Kender- (Ds, Nyó), Árpa- (Jt, Nyó), Csiplő- (Jt), Sás- (Ds), Borsó- (Nyó), Papék-e (Nyó), Tövis- (M, Dz), Malom- (M), Nyires- (Bt), Szentpáli- (Int); *mál* végzettel¹⁾: Mész- (Nyó), Kársá-, Kis- (MB), Borsós- (Fs, NA), Szöllő- (M, MV, Nyó), Megyes- (Ds, KP) és egy esetben még mint előszó is Málhegy (MB); *áj* végzettel: Mátésáj (NK), Harcsa-

¹⁾ A határ szót hasonló értelemben szintén felhasználja a nép nomenclaturája egyes területek megnevezésére (Határ MB, Fs, Bt, -széli fák Jt, KSK, -patak M, -patakoldala NK).

(NK), Pers- (Fs), Nagy-, Petr-, Szelencz-, Székes-, Berckl-, Tollas-, Kút-, Gócz- (NA), Kender-, Szigy-, Simon- (NP); *szél* végzettel: Szakasz- (M), Tó- (Tü), Fodor- (MB), Nyomás- (Szt, MV), Berek- (Ds), Rakottyás- (MK), Mester- (Jt), Lüget- (M), Csök- (Szt), bár e szót nemcsak önállóan (Szél M, Szélibe Szt), hanem jelzősen (Szélfák Szt, Szélfő Sor, Nyó), sőt összekötve is (Széleleje Bt, Tü) használják; végül *láb* végzettel Első- (NK, Bt), Hosszú- (NK), Közép- (NK, Bt, Jt), Hátsó-, Pósta- (Bt), Kerek- (Tü), Költipadi- (Bt).

Érdekes itt megfigyelnünk, hogy a szer és szél területe főleg a Köröstől délre és a Nádas mentén, a mál és áj területe főleg a Köröstől északra, és a láb területe a körösfői vízváltástótól keletre esik és hogy e határjelölési szavak, egyik a másik területébe mily kevéssé terjednek át.

*

A határ elnevezések nemcsak a jelenlegi természeti viszonyokat világítják meg, hanem amennyiben egyes elnevezések nem felelnek meg a mai viszonyoknak, s így csak a multból vehették eredetüket, a mult viszonyokra, a mult és jelen közti különbségre, s az észlelhető különbségek kifejlődésének okaira is fényt derítenek. A határ elnevezéseknél használt növények felsorolásánál a *szöllőt* csak felemlítettem. Legyen szabad most az erre vonatkozó és még néhány más általam összegyűjtött adatanyagot egy különös jelenség kifejtésére felhasználnom.

Szöllőt a Kalotaszegen napjainkban csak igen keveset termelnek, az északi terület az, vagyis BH, Zs, Szt, KP, NP, Fs és NA, melyek határaiban szőlő terem; a bor, melyet e szőlő ad, a jobbák és erősebbek közé sorolható. Ha már most a szőlőről vett határelnevezéseket vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a magyarság lakta Kalotaszeg minden egyes falujában van egy határrész, melyet a szőlőről neveztek. Ezek teljes jegyzéke a következő:

Szöllő (J, NOK, NA); Szőlők (NP); Pusztaszöllő (NK, M); Pusztaszöllőoldal (Jt); Szőlőkút (Kfő); Szöllőoldal (Ds, KSK, Svr, Nyó, Eg, Tü); Szöllómál (MV, Nyó, M); Szöllőalatt (Nyó); Szöllőpataka (MGV, Dz); Szöllővölgy (KK, Szt);

Szöllötető (Bt); Szöllökert (Tü, Int); Szöllőfő (Int); Szöllőcsorgó (Tü); Kocsisok szöllője (M); Padszöllő, Gyakorszöllő, Nagyszöllő (MB); Szőlőhegy (KP); Ujszöllő, Oláhszöllő, Maluczvölgyi szöllő, Unomájszöllő (Fs); a borkészítésről vannak elnevezve Musthát (Szt); Sajtó (Fs); Sajtóhely (Bt).

Mint hogy a nép minden faluban ily következetességgel nem adná egyes határrészeknek a szőlő nevét, ha ott tényleg, legalább a multban, nem termett volna szőlő, fel kell tennünk, hogy régente, mikor e nevek adattak, ezen helyeken szőlő termett s annak művelése az egész Kalotaszegen általánosan elterjedt volt. Ha összegyűjtöm mindazon néphagyományokat, melyek a szőlő egykori művelésére vonatkoznak, azt hiszem, nem csak azt bizonyíthatom, hogy a szőlőt tényleg az egész Kalotaszegen művelték, hanem a szőlőművelés felhagyásának idejét is pontosan megállapíthatom.

Jákótelkén p. o. emlékezik a nép, hogy egyházuk, mely a magyar-alkóinak filiálja, borkepet fizetett a valkói papnak; valószínű, hogy a templomnak volt sajtóprése is, mert a templom alól egy sajtófát ástak ki, mi ma a tanítói lak egyik küszöbfája, melyet magam is láttam. Damoson a határelnevezéseket nekem tollba mondó emberem Csöregi Király szerint az ő gyerekidejében a határban még termett szőlő; ugyanott van egy Szilvás nevű határrész, közvetlenül a szőlőről nevezett határrész tőszomszédságában s így kétségtelen, hogy ott volt a szőlő szilvása. Sárvasáron a Szőlőoldalban a szőlő gyökere még most is megvan, de kipusztult, mert mint a nép mondja, restellték mivelni. Nyárszói kalauzom a szőlőről ezt mondta: »hallást hallottam, de meg nem értem«. Magyar-Gyerő-Vásárhelyen az öreg Abrahám így szólt a szőlőről: »Értem vagy két csutkót«; később megtudtam, hogy az utolsó szőlőtövek az utolsó 4—5 évben pusztultak ki, még pedig azért, »mert régen más nép volt itt, mint a mostani«. Mákón magam is láttam egy kis tag (öt darabocská) szőlőt, de teljesen elhagyva, gondozatlanul; kérdésemre azt felelték, régen sok volt s különösen 1823/4-ben igen jól termett, ma már nem éri meg a fáradságot. Nagy-Kapuson az öreg Kovács Ferenczné udvarában láttam néhány fürtökkel gazdagon meg-

rakott szőlőtőt. Inaktelkén a Szőlőskert nevezetű határrészben ma is van néhány elhagyott tőke. Nagy-Petriben ma is van szőlő, de művelése egyre csökken és hanyatlik, régen több volt és igen jó bort termett. Azt hiszem, ez adatokból teljes bizonyossággal megállapítható, hogy a bortermelés a Kalotaszegen mindenütt el vala terjedve s hogy az utolsó emberöltő alatt pusztult ki.

Kétségtelen azonban, hogy ez nem az egyetlen változás, mi e vidéken előfordul. Vegyük figyelembe, hogy a csere a kivágott erdők helyén felverődő bozótot, cserjést jelent, s hogy ez szintén minden faluban megvan; az erdőirtás nyomaival lépten-nyomon találkozunk, láttuk ezt már az irtás, irtány, irtovány szavak elterjedéséből is, s ezeket más átalakulások is kísérik egyidejűleg. Jákótelkén a Kölesnek nevezett határrészen ma a zordabb égaljat is elviselő kender terem; Nagy-Kapuson Mezőnek hívják azt a határrészt, melyről a nép még emlékezik, mikor sűrű és magas erdő borította; ugyanott a Körteáj és Cseresznyeoldal nevű földeken ma egy szem gyümölcs sem terem; a Kenderájon a kendert egy még hidegebb növény, a török buza szorította ki, Mákón még nem régiben a Nagy Kert alatt igen sok szilvafa volt, ma már csak *jövés* van ott. Türebén a Méheskert nevű részben volt a régi urasági méhes, ugyanott finom dinnye termett, mi ma az egész határban nem terem. Magyaró-Kerekén a Kis Erdő és a Renget csak réteket, cseréket jelöl, holott a nép még emlékszik az ottani erdőkre; hasonlóképen ugyanott, a Gyertyánkuton a gyertyán, a Kisnyiren nyir nem terem, sőt ez utóbbi ma már az egész határból kipusztult.

A tenyészeti élet e változásaival úgy látszik párhuzamban áll a talajviszonyok lassú megváltozása is. Nagy Kapuson egy határrész neve Sülyedés, a föld sülyedése az utolsó emberöltőben történt. Sztánán a Csúsztető és Szakadás a föld hasonló mozgásaitól vette nevét. Magyaró-Kerekén az omlás az ötvenes években omlott össze-vissza. Damoson vagy 8—10 év előtt a Kincsverem csorgója elsülyedt s egyidejűleg vagy 40 hold föld rokkant meg, a falú legkedvesebb forrása is, a Gánás réten, akkor veszett el. A Bánffy-Hunyadról Magyar-Bikalra vezető hágó

szintén csak néhány éve süllyedt az uttal együtt egy-két métert. Hogy e változások nem földrengésektől erednek, bizonyítják a karsztosodás egyéb jelei, így a vermek vagy dolinák. Ilyeneket láttam a Jegenye feletti Omlás tetőn, a Körösfő-Pányiki országutról Deritére vivő út mentén, a deritei hágó közelében az úttól északra szintén tetőn. A Bogártelkéről Türére a hegyek közt vtvő út melletti völgyelésben két dolina is van állóvízzel megtelve. Inaktelkén az Egeresre vivő út mentén a tetőn szintén van ily verem. Zentelkén a Damosra vezető út hosszának közepétől északra egy egész határrészt neveznek el több mint tiz dolinájáról Vermesnek. A Kalota-Szent-Királyi határban a Sárospatak föld alatt folyik, mintegy másfél km. hosszúságban, amiről a nép úgy győződött meg, hogy a forrásba vagyis a Halastóba korpát dobott, melyet a víz a Sárosban vetett felszínre.

A tények e hármas sorozatát figyelembe véve, azok oki magyarázatául csak egyetlen feltevés kínálkozik, hogy t. i. a Kalotaszeg éghajlata akár az erdőpusztítással, akár a közép-európai égaljnak az utolsó évtizedekben észlelt lehülésével kapcsolatban, lassankint de tetemesen megváltozott, meghidegült.

Országos Széchenyi Könyvtár *

A határelnevezésekhez fűzött mondákban, néphagyományokban is vannak analógiák, hasonlóságok, sőt egyformaságok, melyek a nép egységes eredetére engednek következtetni, melyek, bár sok esetben bizonyos határokig a történelmi igazság vagy legalább a valószínűség látszatát öltik fel, az ethnographus szemében néppszichológiai szempontból érdekesek.

Így minden falú határában van egy hely, ahol a néphit szerint pénz van elrejtve; a rejtett pénz meséjének kalotaszegi formája az, hogy volt egy falú, annak egy temploma, a falút az ellenség lerombolta, a nép a torony egyik harangjába tölté a falú kincseit, a másikkal letakarta azt, aztán kútba eresztették és betemették a rossz idők elől. Így él a nép ajkán a hit, Damoson a Kincsveremről, Kalota-Szent-Királyt a Libakútról és a felette álló Kápolna dombról, Mákon a Nagy Kert alatt nevű határrészről, Magyar-Bikalon a Barta kertjében

levő kútról, honnan azt ki is akarták venni, de mikor hozzáfogtak, mindig kék láng lobbant fel. Egeresen a falútól keletre a régi templom helye mellett van a kincsesharangot rejtő kút. A bogártelki Kosárhelyen már egy kádban van a pénz, de azt nem valami falúból mentették meg, hanem egy üldözött ördög menekülés közben csapta oda, mikor már terhére volt a pénz. A Nagy-Kapusi Határpatakban is van egy üstpéNZ; egy jó ember meg is találta, de elvinni nem bírta, segítségül hívott egy cigányt, a pénzt elvitték a cigány házához, de a cigány megcsalta a jó embert, még se lett haszna belőle, mert ez annyira megnyomta a lelkét, hogy a pénzt nem tudta használni, amitől aztán meg is örült; a Határpatakába pedig ma is jár a lidércz.¹⁾ Farnoson a nép hite szerint a Krucsánál lángol fel a pénz. Hogy az ily mondák helyéül épen azon helyeket választja ki a nép, ahonnan romokat ástak ki, vagy valami régiséget dobott fel az ekevas, könnyen érthető mert a romokkal mintegy igazolhatni véli a maga babonás hiedelmét.

A magyar-alkói levéltár őrizi Varga Pál híres végrendeletét is a Darius kincséről, melyben leírja, hogy ő ezt két társával hogy találta meg, persze képtelen mese az egész, mely arany agarakról, arany Dariusról, gyémánt és kárbunkulus szemekről stb., stb. beszél. Végrendelete végén így utasít: »Induljon el a Nagy Kőtől, a Vár kútjának folyásán talál arra a kőcsatornára, a kőcsatorna felett a hegyoldalba vagyon kőrifa, egy igen megavult nagy cseresnyefa, a kőcsatorna véginél, amely foly a hideg Szamosra, rekettye fa, a való két öles veres kő, a közepi táján vagyon a pinczének a szája, melyet becsináltunk.« Hogy találta meg ő a helyet, így írja le: »mikor a hideg Szamoson átkelénk, bemenénk a Czigányék havasba, találánk mi ott egy erős helyen egy várat, amely egész fundamentumából ki vala hányva, a várnak a végin vala egy nagy kő napkelet felől« stb. -- E romok a várszai romok, melyről a nép azt tartja, hogy azt egyszer kirabolták, de a rablókat a rosszak mégölték, amikor is a levegőben iszonyú zörgést, zúgást, füttyülést stb. hallottak s azóta az a pénz is rossz.

¹⁾ Lásd a Babonák című fejezetet.

Az ily rejtett pénz megszerезhetése igen bajos, amint azt már a nagykapusi példában is láttuk; a nyárszóiak, kik a Földvárban hiszik a pénzt eltemetve, sohasem fognak a rejtett kincsekhez juthatni, mert azt egy nagy vaskapú zárja el, annak kulcsát pedig Nagy-Váradon őrzik; s érte kellene menni.

Magyar Gyerő Vásárhelyen a rejtett kincs a Gyöngyös Györöfié volt, akiről legenda kör fejtett ki. A nép Gyöngyös Györöfi várát a mai templom helyére és a mellette levő dombra helyezi, míg a régi faluhely a Bodomér határrészen vala. Györöfi kincsei azonban a Köveshegy egy vasajtós pinczejében állanak, még pedig annak ott a helye, ahová a nap legelőször süt; tavaszonkint a nép is szokott ásogatni. A kincseket ő maga rejté oda s kocsisának, hogy az el ne árulhassa, a szemét kiszúrta. Györöfi haláláról is tart fen a hagyomány egy mondát, mely szerint lován, egy nyulat kergetett, de az megesalta, ő utána ugratott, s egy 150 öles mélységbe zuhant alá lovastól; azt a helyet, hol ez történt, máig is Györöfi-szöktetőnek (és nem Györöfi-szög-tetőnek) hívják. A hagyomány szerint övé vagy valami rokonjáé volt az a kastély is, melyből egy bástyaforma rom ma is látható a faluban a Szabó-udvarékban; ennek a gazdája egyszer adósságba esett, a kastélyt elbecsülték tőle, de csak a ház adódott el, a telek nem, s miután a telek gazda senkit sem engedett telkére lépni, a háztulajdonos meg a házba mire nem járhatott senki se ki, se be, s így aztán az elpusztult.

Még egy ilyen nagy hirű embert ismer a Kalotaszeg és ez a Lolló király, akinek a vára Tordalmán van; a kincseit is oda ásta el; a nép vagy ötven esztendő előtt ásogatott is utána, került is elő cserépfedő, vas, téгла, vakolat stb., de ennek daczára is félbenhagyták a munkát, mert féltek, valami boltozat szakad be alattuk s temeti el őket; ma már az ásás be van gyógyulva s a damosi nép hite szerint azon a helyen ma már a boszorkányok tanyáznak és gyülekeznek. E helyen látott egyszer egy fiú 12 fehér lovú fehérköpenyű huszárt a levegőben a Gyeszmál felé lovagolni.

Ilyen boszorkányok által látogatott hely a Kalotaszegen több is van, említettük elébb a nagy-kapusi Határpatakát;

említettük most a Tordalmát; ilyen a Nagy Torok Magyar-Valkón is, melyet Feneketlen tónak is neveznek, mert vize soha ki nem apad, de meg Bábatónak is, mert a boszorkányok oda járnak fürödni. A nép azt hiszi, hogy az ily megbabonázott helynek gyógyereje van s odajár, mert vize a »sántát meglábitja, a siketet meghallítja s a vaknak szemet ad«. A magyar-valkói oláhoknak is van egy ily forrásuk, az Apakage (meleg víz), amit szembajok ellen használnak. A boszorkányidők emlékét őrzi a mákói Ördögös is, ahol az akasztófa és nyárs állott s a hol a »Nagy Zsófi leányt« akasztották fel, miért, nem tudni, ki volt ő, a nép nem emlékszik reá; a hagyomány szerint ez vagy száz év előtt történt. A farnosi Ördöghalmán minden kedden este vannak ördögök s egy ember azt állítja, hogy látott ott két ördögöt a tetőn verekedni — persze berbécs (bárány) képiben.

*

Nem tartom szükségesnek az oláh határnevek összegyűjtését, miután ezeket a jegyzék megtekintésére bárki azonnal megtalálja, mindössze annyit jegyzek meg, hogy azok száma a közölt és csaknem másfélezeret tevő névjegyzékben a százat sem haladja meg; ami a magyar elemre nézve meglehetősen örvendetes jelenség. Ezeken kívül azonban majd minden egyes lakosságú faluban van egy határrész, melyet magyarul bár, de az oláh népről neveznek (Oláhpád Int, — patak KSK, — völgy MB, mező Szt, stb.).

Ellenben óvást emelnem kötelességem a nevek azon eloláhosítása ellen, melyet szándékosan vagy felületes kutatás alapján a katonai térképezők követnek el. E célból az általam átvizsgált bánffy-hunyadi lapnak (Zon. 18. Col. XXVIII.) hibáit sorolom itt fel a magam javításaiból. A szándékosság gyanúját azért merem felemlíteni, mert a nevek többnyire mind magyar szavakból oláh végzet által s csak ritkán az értelem lefordítása által vannak eloláhosítva.

A név írása.

<i>a katonai térképen ;</i>	<i>feljegyzésem szerint ;</i>	<i>helységben ;</i>
Akasztelör	Akasztófánál	Türe.
Tisztásului	Tisztás	Türe.
Farnas	Farnos	Farnos.
Dü mare	Bükk	K. Petri
Verfü Sfarasului	Darvastető	Farnos.
D. Zerche	Zörke	Nagy Petri.
D. Dü	Kömegett v. Szöllőhegy	Nagy Petri.
Tollasallj	Tollasalj	Nagy Almás.
Martonba p.	Marton p.	Farnos.
D. Borzasi	Borzás h.	Egeres.
Horaitia	Kőhegy	Magyaró Kereke.
Sz. Király p.	Tölgy pataka	Kalota Szt Király.
Dámos	Damos	Damos.
Ágastető	Agyagostető	Damos.
Desmál	Tordalma	Damos.
Ravaszhegy	Ravaszhegy	Körösfő.
Vérfü Riszeg	Részeghegy	Körösfő.
Nyárstető	Nyárostető	Magy. Gyerő Monostor.
Kornyitor	Disznókosár	Jegénye.
Omlás	Csicserestető	Jegénye.
Gyerőfi szög t.	Győrőfi szöktető	Mákó.
Darloc	Darócz	Darócz.
Jaratelki p.	Inaktelki p.	Inaktelke.
Kusibércz	Közöbércz	M. Gyerő Vásárhely.
Köveshegy	Kövesdhegy	M. Gyerő Monostor.

Megjegyezzük, hogy a damosi határt uraló hegy Tordalma és nem Desmál, mely azonban mint halomnév a kalotai határban szintén előfordul. A Kornyitor szót a nép nem ismeri, ellenben a Disznó Kosár elnevezést több helyről is kimutattam, Farnas, Dámos és Darlocnak közigazgatásilag bejegyzett neve Farnos. Damos és Darócz. A Sz. Király p. elnevezés ismeretlen. Az Akasztelör, Tisztásului, Borzasi, Ravasz, Vérfü Riszeg, Kusibércz (Zerche ?) magyar szavak eloláhosított alakjai. Tolasallj, Nyárstető, Ágastető, Gyerőfi szög t., Köves hegy a hibás hallásra visszavezethető hibák.

Szomorú azonban az, hogy a magyarság helyenkinti eloláhosodása bebizonyított tény s hogy ezt nemcsak a térképező urak folytatják a papíron, hanem a sokat és bizonyára

joggal és méltán megrótt pópákon és dászkálokon kívül a közigazgatási hivatalnokok egyike-másika is istápolja. Példárá Somtelek falva, mely ma tiszta oláh s melynek legnagyobb parasztszaládja a teljesen magyar Kardos nevet viseli, bár egyik főhivatalnok (a szolgabírótság részéről) őket folyton a Kardosiu név viselésére ösztökéli. Magyar volt Derite is, templomát a század elején vették meg az oláhok, a magyarság pedig részben Magyar-Gyerő-Monostorba vonult. Az utolsó két magyar család, Korposék, az ötvenes évek elején költöztek ki, az egyik Magyar-Gyerő-Vásárhelyre (ahol ma Korpos egy síncs), a másik Monostorba. Van azonban maig is Tüirén nem kevesebb, mint kilencz Deritei nevű család, kik erősen tartják Deritéből még a század elején való ide származásukat, amit az anyakönyvek is megerősítenek. A község egykori magyarságára mutat különben a határbeosztás és a düllők elnevezése: Hágó, Halom, Füzükút, Csorgó, Bujgó, Kabos-rétek, továbbá a jelenleg Román János tulajdonát képező kertben levő templomromok.

*

Végül itt közlöm azon határelnevezéseket, melyek magyarizátát ez idő szerint nem tudtam megadni; ezek positiv alapon való magyarizata a jövő kutatásainak egyik feladata. Megjegyezzük, hogy e kutatásoknál kettős irányt kell követni, mert nem elég tudni, hogy a név mit jelent, azt is meg kell állapítani, az illető hely mért kapta ez elnevezést?

Bánffy-Hunyad: Garda, Zsomboj, Barancs, Jézus dombja, Lófuttató, Tibád, Dinnyetó, Botafenye, Csomaföld, Czinegés-kút, Farszegő, Bollig. *Kalota-Sz.-Király*: Garda, Hintelke, Libakút, Boroskút, Csengődomb, Czankos, Bakkverem, Bögez, Tötöre, Póka, Bogdán, Tomoldoktető, Nyálódomb, Tizásoldal. *Magyaró-Kereke*: Garda, Divájpgazdája, Hálóvetet, Agárkút. *Damos*: Ropó, Édesmező, Bibárberke, Tordalma, Eresztődomb, Negyedhegy. *Jákótelke*: Sugó, Dédehegy, Zsomboj föld, Bodoj. *Magyar-Valkó*: Kapuslaka, Dánberke, Fancs, Besekút, Képesd, Aranykút, Tunya, Deszka, Roskatető, Selyempatak, Bakkmező. *Körösfő*: Szala-Csereje. *Sárvásár*: Kettős, Eperjeshát, Tomba, Baracsere. *Nyárszó*: Tunya, Erősalja. *Magyar-Gyerő-Vásár*

hely: Csüget, Émánttető, Bodomér. *Nagy-Kapus*: Küllővölgy, Huszas, Nyestekert, Keringő, Gyérmánkút, Küszürüárok, Csep-
linberke. *Kis Kapus*: Szelepárka, Sátortető, Nyergepataka,
Szappanpataka, Hódkapus, Lonka, Esztára, Lökös, Bozospa-
taka. *Mákó*: Korpásárok, Réhely, Réscsü, Egerkút, Kaliba-
domb, Bagóparlag, Tizpénzes, Csikos, Csergős. Kanahán, Pogány-
kút, Gyalogtér, Szármező, Sinai hegy. *Bogártelke*: Zsidóverme,
Kapufaoldal, Küszürü, Kritikút, Sándortó, Kaládomb, Kék-
domb, Költipad. *Daróc*: Első járás. *Inaktelke*: Czeke, Gyü-
riüs, Vajdavölgye, Dánfája. *Egeres*: Csokos, Czeke, Eperjes.
Türe: Tollasmeny, Mátyásszék, Garcza, Dongó, Vaskapú, Do-
bogó, Budaalja, Képtér, Fejesfa, Ropó, Sósoldal. *Magyar-
Bikal*: Boraszökő, Kéményes, Harangozó. Suhatag, Örhegy,
Marsa, Hangoldal, Dillő, Dorgán, Csüget, Fodorszél, Fáidörgő
Katonacsereje, Örményárka, Csákánykút, Piczik. *Farnos*: Baga-
zár, Hojsza, Persáj, Gyilkosvölgy, Bakavölgy, Aszalósala, Szé-
keságy, Mokányok kútja. *Nagy Almás*: Fülemingaj, Csüreg,
Kormasága, Karácsonyödre, Kócsa, Csesnyefű, Czód, Szelen-
czáj, Bercsáj, Csipány, Tollasáj, Gunyavára, Pitráj, Gunyágafű.
Nagy-Petri: Lakon, Szigyáj, Dankrét, Zörke, Képvölgy, Buduló,
Csulik, Bortuka, Arbocz. *Kis-Petri*: Édombkerülő, Piskapa-
taka. *Sztána*: Rénye, Fagyas, Csökszél, Bocsicsere, Órdomb
Kékdomb, Fogás, Banka, Böndő malma, Mészpest (?).

IV. Kalotaszeg magyar falvai.

A Kalotaszeg magyar falvai egy-egy patak mellett, egy magasabb hegy lábánál, de mindenkor egy mélyebb völgy katlanában, annak lapályán fekszenek. A magyarság nem vonul fel a hegyekre, a föld műveléséből él, erre pedig csak a hullámos felföld térségei alkalmasak s nem a hegyek erdőborította lejtői, honnan az alluviumot, ha erdő meg nem köti, letépi a szél, megszaggatja a vihar és elmossa a belefutadt maggal együtt az eső. A völgyekben a magyarság kikeresi a legmélyebb helyet, mely egyszersmind a legtermékenyebb, vízben a leggazdagabb, s ott települ le, ott tömörül falvakká, községekké.

A környező hegyek átlag 50—150 méterrel magasabbak,

mint a falú, a tenger színölje felett. Bánffy Hunyad magassága 554 m., (mellette a Dinnyedomb 630 m., a Remete 599 m., a bikali hágó 582 m.); MK. 645 m. (A Kőhegy 1054.); Kalota Szt-Király-Zentelke 593 m. (a Bogdánhegy 1151 m.); Damos 570 m. (Agyagás tető 675 m.); Jákótelke 601 m. (Tordalma 704m.); Magyar-Valkó 693 m. (Gezebükk 801 m.); Magyar-Gyerő Monostor 710 m. (Köveshegy 878 m.); Nyárszó 601 m. (Nagyhegy 741 m.); Sárvásár 576 m. (Részeghegy 747 m.); Körösfő 608 m. (Ravaszhegy 733 m.); — Magyar-Gyerő-Vásárhely 648 m. (Győrofi szöktető 693 m.); Jegenyé 520 m. (Csicserestető 690 m.); Kis-Kapus 478 m. (Csonka 612 m.); Nagy-Kapus 465 m. (Medvehegy 741 m.); Mákó 511 m. (Nagyhegy 603 m.); Darócz 452 m.; Bogártelke 442 m.; Inaktelke 492 m. (Paperdő 648 m.); Türe 460 m. (? Hágó 637 m.); Vista 400 m. (? Kötör 530 m.); Méra 365 m. (? Kőoldal 610 m.); Szucság 355 m. (? Halastóh. 640 m.); Bács 345 m. (Szöllötető 482 m.); — Magyar-Bikal 480 m. (Bikali hágó 582 m.); Farnos 377 m. (Darvastető 521 m.); Kis-Petri 380 m. (Gábortető 455 m.); Nagy-Petri 340 m. (Kőmegett 486 m.); Nagy-Almás 310 m. (Tollasalj 471 m.); Ketesd 392 m. (Málhegy 496 m.); Bábony 350 m. (Zociora 508 m.); Zsobok 379 m.; Sztána 461 m.

Ha a magassági viszonyokat a földrajzi elterjedéssel összekapcsolva vizsgáljuk, a Kalotaszeg három területre oszlik: 1. A *Körös medencéjére*, melynek falvai az 554 és 710 m. közt fekszenek, még pedig *600 m.-en alúl*: Bánffy-Hunyad, Damos, Kalota-Szent-Király-Zentelke, Sárvásár; *600–700 m.-ig*: Magyarókerke, Jákótelke, Magyar-Valkó, Nyárszó, Körösfő; *700 m.-en felül*: Magyar-Gyerő-Monostor. Ezen tizenegy falut a *Felszeg* elnevezés alatt foglaljuk egybe. 2. Az *Almás medencéjére*, melynek falvai a 310 és 480 m. közt fekszenek, tehát sokkal alacsonyabban, mint a Felszegéi, még pedig *300–400 m.-ig* Farnos, Kis-Petri, Nagy-Petri, Ketesd, Nagy-Almás, Bábony, Zsobok; *400 m.-en felül*: Sztána és Magyar-Bikal. E kilencz falú az *Alszeg* elnevezés alatt foglaltatik egybe. 3. A *Nádas medencéjére*, mely magasságában a 345 és 520 m. közt, tehát középhelyen (csak Magyar-Gyerő-Vásárhely van

648 m. magasban) áll, és pedig névlég 400 m.-en alul: Szucság, Méra, Bács; 400–500 m.-ig Vista, Türe, Darócz, Bogártelke, Inaktelke, Kis-Kapus, Nagy-Kapus, 500 m.-en felül, Mákó, Jegenye, Magyar-Gyerő-Vásárhely; mely tizenhárom falút mi *kolozsvári átmeneti területnek* nevezünk. — A Felszeget és Alszeget ugyanily, valamint néprajzi értelemben már a nép is megkülönbözteti s e két nevet tőle vettük kölcsön.

A falvak nagysága változó; általában sűrűen fekszenek ugyan, 2—12 km.-nyire egymástól, de kicsinyek. A kisebb község lakossága 100 és 500 lélek között ingadozik; amelyik község lakossága 500 lelken felül 1000-ig halad, közepes sőt nagy községnek, az 1000-en felül már határozottan nagy falunak neveztetik a közbeszéd által. Egyetlen egy város van Kalotaszegen, a többi mind falú, az újabb törvényes intézkedések folytán ugyan ez az egy is, Bánffy-Hunyad, elvesztette városnevét, hivatalosan nagyközség, azonban a nép szívesen ragaszkodik az oppidum nevéhez s nem vette még ez ideig tudomásul a nagyközség nevezetét, sőt ezt a szót *község* sem fogadta el, helyette a *falú* és *haza* forog közszájon.¹⁾

Távolból e községek kedves képet nyújtanak a szemlélőnek a rétek és szántóföldek közt gyümölcsös kertjeikkel körülvéve mosolygó szigetként tűnnek a szembe, melyből csak a sugár torony, egy-egy magasabb földesúri régi lak, vagy a födetlenül hagyott vagy még el nem mohosodott új fedél s a fehérre meszelt falak látszanak ki.

Megemlítjük még, hogy vannak úgynevezett *ikerközségek* is, vagyis egymás közvetlen szomszédságában, egymástól legfeljebb egy patak által elválasztott két szomszéd község, melyek néha annyira összeforrnak, hogy végre közigazgatásilag is egyesíttetnek; így nyerte hosszú nevét: Kalota-Szent-Király-Zentelke is. Ikerközségek még: Magyar- és Oláh-Gyerő-Monostor, Darócz és Bogártelke.

Végül a bevezetésben közölt statisztikai adatok alapján összeállítjuk itt a falvak nagysága szerinti sorozatát:

¹⁾ »Tudja azt jól az egész *haza*, a *község* (-*közönség*), hogy én nem vagyok hamis lelkű.«

100—500 lélekkel: Ds, Fs, Jt, MK, Nyó, Svr Kd, Bb, Jg, Bt, Dz.

500—1000 lélekkel: MB, Kfő, KSK, Szt, MV, Zt, Zsb, KP, NP, KK, MK, MGv, Eg, Tü, Int, Szucság, Vista. Bács.

Több mint 1000 lélekkel: BH, MGM, NA, M, Méra.

*

Minden falunak van egy főközlekedési vonala; ha ez a falú szívében kiszélesedve teret alkot, azt a nép *piacznak* nevezi; bár ez, minthogy eredetileg a falú két sor házból áll, csak igen kevés kalotaszegi falunál van meg (BH, Kfő, Szt, Tü). A főutvonalat, ha a faluban nincs több utca s így nincs mitől megkülönböztetni, egyszerűen csak *Utcának* nevezik (Jt), de ahol már több utca van, ott a *Nagy-utca* lesz a neve. (KP, Szt, MGM, MV, Svr, MGv). A Nagy-utcát vagy a templom, vagy a piac rendszeren két részre osztja, mindegyik résznek neve van, s ezek annyira közszájon forognak, hogy a két rész közös neve gyakran elvész, s csak a két rész külön neve marad életben. Az utca két részét az *al* és *fel* szócskák tovább képzéseivel jelölik, így Alutca, Felutca (NP, Ds), *Alsó u.*, *Felső u.* (Fs, MGv) vagy éppen *Alsó és Felső sor* (Bt). Használatban van azonban a *szeg* szócska is, a mi a falu két szegletjét, tehát házsoportját, kerületjét kívánja jelölni és sok helyütt ez a név megyen át az utcára is, így *Alszeg*, *Felszeg* (Tü, NA, NK). Néha sajtószerű összetételben találjuk e szavakat, például a Felső utcának nem Alsó u., hanem Alszeg a folytatása (MB). Majd meg a falú alaprajza olyan, hogy a fővonalat alig lehet megkülönböztetni, sőt ennek az elnevezésben sem maradt nyoma, mert bár van Alsó utcája, a Felső utca sem fontosságában, sem irányában nem képezi annak folytatását (MK). Néhol az Alsó u. megvan ugyan, de hiányzik, legalább a jelenben, a Felső u., s egyáltalában nem tudni, melyik a fővonal (KSK, Int). Majd meg van a fővonal mindkét része, az egyiket nevezik is Al u.-nak, de a másik neve: *Csebernye* (BH). A szeg-et az utca jelölésére néha teljesebb alakjában is használják így: *szegellet* (Kfő KSK, — sikátor M). Érdekesen nyilvánul itt-ott a kolozsvári

hatás, mely alatt a város legszebb utcájának, a *Hostát*-nak nevét a kalotaszegi a maga főutcájának jelölésére használja (így M és Kfőn). Csak a nagykapusi nevezi a maga főutcáját *Kapusi-útnak*.

A kalotaszegi ember főútvonalán kívül utcának csak azt nevezi, melyet két házsor alkot meglehetősen szabályossal. Ilyen elsőrendű mellékutca a kalotaszegi falvakban kevés van; elnevezik ezeket a bennök lakó nagy parasztcsaládokról (Sinkó-u., Barta-u., MGM; Gál-u. Int; Barta-u., Nemes-u., Danó-u., MB); a templomról, ha oda megy, (KSK, MV, MGV); a temetőről, ha az nyeli el (Ds, MGV, Fs, KP); a faluról vagy határrésről, a hová ez vezet, (Bocsi-u. MK, Bedecs-u. Kfő, Zentelki-u. Ds, Deritei-u. Svr, Kenderáj útja NK, Kispataki-u. NK, Makai-u. Int, Sztanai-u. NP, Szöllőbemenő-u. KP, Csorgó-u. MB, Oldal-u. NA); valamely középületről, mely benne volt, (Sóház-u., Vasút-u., Katonadomb BH, Kaszárnya-u., MGM, Vár-u. NA, Malom-u. NA); az út minőségéről (Kőszirt-u., mert hegynek megy és köves, Kfő; Gödör-u. Fs; Sár-u. Szt). — Vannak aztán nevek, melyek magyarázatát nem ismerem, ilyen a Bérutca (Ds), Képutja (Szt), Bácsmege-utca (KSK), Doborján-utca (Tü). A mege kapcsolat előfordul még másutt is (Térmege-u. KP). A Nagy-utczával szemben *Kis-utca* ritkán van, de előfordul (MV). Hasonló utcajelzők a *haránt* (Int) és *közbelső* (MB).

A *sikátor* általában keskeny, de lehet hosszú, míg a szoros keskeny és rövid. A sikátornak, ha egy faluban csak egy van, sokszor neve sincs s csak a szerint nevezik őket, a honnan vagy a hova vezetnek (BH, Bt). Néha egy családtól nevezik el; így p. o. Svr.-on van egy Benk-sikátorja, az igaz, hogy ma Benk család Svron nincs, de lehetett, mert Zentelkén e néven ma tiz család van. Majd a helyről veszi nevét, ahová vezet (Szöllőalj s. M, Simonáj s. NP), majd valamely épületről (Major s. Tü, ahol a régi földesuri major volt; Virágház s. NA), majd a falurésről, melybe vezet, ha ennek külön neve is van (Kis- és Nagy Zugoly s. MV).

Szoros gyakoribb a Kalotaszegen, mint a sikátor. Néhol nem ad neki más nevet, mint csak szoros (Szt, Fs, Jt), de ahol

több van, leginkább a benne lakó legnagyobb család szerint nevezi el (Okossz, MK; Mátész. Ds; Bálint-, Csüdöm-, Molnár-, KSK; Oláhpap-, Bikány-, Korpos-, Peti-, Gazsi Gyuri-, MV; Kocsis- MGV; Kin-, Szőke-, Csáki-, Puskás-, Kolcsár-, Palkó-, Pálkás-, Bancsi-, Bilatogyer-, Bábos-, Butalikáék-, Czinkuj-, Bobuj-, Burba-, NA: Hunyadi- Szt, MV), természetesen ilyenkor sokszor a családnév helyett a csufondáros nevet veszi elő. Nevezi végül arról is a szorost, ahová megy (Templom- NP, Fellegvár- NA). Van egy ismeretlen eredetű név is: Kocsár-szoros (KSK).

Ha a szoros nagyon megkurtul, *köz*-nek nevezik, de azt csak egy helyt találtam meg (NK-on Köz, mely a templomhoz vezet).

A keskeny útra nagy ritkán az *ösvényt* is használják (Jt, NK).

A *sor* elnevezés nemcsak a házsorra van alkalmazva, hanem egész ház csoportokra is. Így a cigányok lakta hely a *Czigánysor* (Kfő, NK) és Svr-on azt az oldalát a főútnak, melyen a vendéglős lakik *Zsidósornak* nevezik. A ház csoportok legáltalánosabb elnevezése az *Alszeg, Felszeg* (Kfő, Ds, MV, Nyó, Tü, MB, NA, NP), ritkább így: *Alsó- és Felső-rész* (Kfő, Fs); a szeg teljes alakját is használják: *szegellet* (Kfő). Épületekről is szoktak egyes ház csoportot elnevezni (így Katonadomb BH) általában, ha a templom halmon áll, a mellette levő falúrész neve Domb (Jt, MV). Az elrejtett ház csoportok neve *Zugoly* (MV) és *Gárdon* (BH). Nem ismerem a *Szakadát* (MV) és *Csebernye* (BH) magyarázatát.

Ahol a falvakban a patakon át *hidak* is vannak, ezeket vagy a legközelebbi parasztesaládról (Abrahám-, Gyurka Juon-, Pavel Volonucz-, Kocsis-hidja MGV; Csáki-hidja KSK) vagy használatuk (Nagyhid KSK, mert mindenki, Urak hidja KSK, mert csak a Bánffyok hidja), vagy irányuk (Kapusi hid M), vagy fekvésük (Tulsó utczaí hid. Faluvégi hid M) szerint nevezik el.

Ezek után az egyes falvak szerint közöljük azok utczáit, hidjait és házcsoportjait.

Bánffy-Hunyadon a főté: Piacz, melynek a templom hátat fordít s ahol kedden a rendes heti vásárt tartják meg. E térről a főközlekedési vonal két irányba megy, az egyik az Al-utcza, nyugat felé, a másik a Csebernye, melynek középső háztömbje a Gárdon, mert szegeletben van rejtve, míg a végét Sóház utcának nevezik, mert régen ott árulták a sót. A Csebernye keletre Kolozsvár felé megy és különösen az országos vásárokon élénkül meg. A vasuttal egyidejűleg épült ki a Győrfalva vagy Vasut utcza, mely a vasuti indulóházhoz megy s szintén a Piaczterre torkollik; a hozzátartozó házcsoport az Ujváros. A templomtól még két irányban megy utvonat, KSK felé az Uj-utcza és Malomszeg felé a Nagy-utcza, mely utóbbi három részből: Kis-Nagy u., Alsó-Nagy u. és Katona-domb, melyen régen valami kaszárnyaféle épület állott. A sikátoroknak külön nevük nincs, hanem nevezik a szerint, ahonnan vagy ahová mennek.

Magyaró-Kerekének három főútja van; az egyik Székelyó felé megy ez az Alsó utcza, a másik KSK-nak, ez a Kis utcza, melynek belső része a Közép kis u., külső része az Alsó kis u.; e kettő tekintendő a fővonalnak. ezekből indul ki a Bocs felé vivő Felső utcza, mely a falu végén egy kisebb utczával a Bocsi utczával egyesül. Szorosát az Oláh temetőről, egy másikat a Csorgóról, egy harmadikat a benne lakó Okos családról nevezik.

Kalota-Szent-Királyon egy főút nincs, hanem van egy Alsó utczája Malomszeg felé, aztán egy Szegelet-, meg Bácsmege utczája, mindkettő az Erdőnek és egy Templom utczája a templom felé. Szorosai: Kocsár- (MK felé), Bálint-, Csüddöm- (két családról), Molnár- (a molnárról). A faluháza előtti tere a faluhely. Zentelkével három hid köti össze, a Csáky hidja a Tölgy patakán, így nevezve a Csákyakról; a Nagyhid a Kalota patakán fent, melyen mindenki szabadon jár-kelhet; és az Urak hidja a Kalota patakán lent, a Bánffyak telkén és birtokán az ő használatukra.

Damoson a fő út vonal két részre oszlik Alu. és Felu.;

a falú is e szerint oszlik Alszegre és Felszegre. Egy utcája a temetőbe, egy Zentelkére vezet, ezek onnan kapják nevüket: Szorosát a Mátékról nevezték el.

Jákótelkének van egy Utcája, egy Szorosa, egy Ösvénye; a templom melletti házcsoportot Dombnak nevezik. Az ösvény a Kutas Kertbe megyen, mely a György Mártoné, de a falunak van benne egy öl tére ösvénynek.

Magyar-Valkón a fő útvonal a Nagy-utcza Kalota és és MGM felé; ezenkívül van még egy Kalota felé menő Kis utcája, meg a Templomhoz felvivő Templom-utja. A többi csak szoros: Oláh pap-, Bikány-, Korpos-, Peti-, Hunyadi-, Gazsi Gyuriszoros. — A falú két főrésze Alszeg és Felszeg, de megkülönböztetik még a Kis és Nagy Zugolyt a hasonló sikátoroknál, továbbá a Szakadátot és a Dombot.

Magyar-Gyerő-Monostoron az utcák közül csak egynek van neve; fővonalát Nagy-utcának hívják; van egy, melyet csaknem kizárólag a Sinkók, egy másik, melyet a Barták laknak, ezt a két utcát róluk nevezik. A Kaszárnya-utczában régen csendőrlaktanya volt. A Csere-utcza nevét a nép nem tudta megfejtteni.

Körösfőn a fővonal neve Hostát, így hívták azt mindig, a nép azt is tudja, hogy Kolozsvár legszebb utcája után. Van főtere is, a Piacz, s ebből indul ki szög alatt BH felé a a Szegellet, Derite felé a Kőszirt-u., így hívják, mert »hegynek megyen s kőből van mind.« Bedecs felé a Bedecsi út visz. A cigányok lakta rész a Czigánysor. A piac a fővonalat és vele a falút két része osztja Alszeg- és Felszegre, de mondják így is Alsó rész, Felső rész.

Sárvásáron a fővonal Nagy-utcza, s ennek az a része, hol a zsidó vendéglős van, a Zsidósor; ezenkívül van Deritei utja és Benk sikátorja.

Nyárszónak összesen van egy Alszege, Felszege és egy Szorosa.

Magyar-Gyerő-Vásárhely fővonala a Nagy-utcza, mely feloszlik Alsó és Felső utcára; ebből indul ki egy út a temető és egy a templom felé, mintkettő ezekről veszi nevét; ezenkívül van Pusztá-u. Szorosa egy van, a Kocsisoké. Hídjait a

közellakó nagy gazdákról nevezi Abrahám-, Luka-, Gyurka Juon-, Pavel Volvucz és Kocsis hidjik.

Nagy-Kapuson a főutat kapusi útnak nevezik, mely feloszlik Al- és Felszegre. Mellékutjai a Kispataki- és Kenderáj utja. Van egy Köze is, mely a templomhoz vezet. A cigányok a Czigánysoron laknak. Egy ösvénye is van a Bödlökön által.

Mákón a főutvonal Tulsó u.-ra és Hostágyra oszlik, ezenkívül csak egy utcája van, ez a Házpada-u. Sikátora van kettő, a Szöllőalji és a Szegetleti.

Bogártelkén van egy Alsó és Felső sor, meg egy sikátor. Inaktelke; Tulsó-, Makai-, Harántutcza, Gálutja.

Türe: Felszeg, Alszeg, Doborján u., Piacz, Majorsikátor (ott volt a régi földesuri major).

Magyar-Bikal: Alszeg, Közbelső-u., Barta-u., Felső-u. Nemes-u., Danó-u., Csorgó út.

Farnos: Alsó-u., Felső-u., Temető-u., Szoros, Gödör-u.

Nagy-Petri: Al-, Felutcza és Al-, Felszeg; Sztánai út, Simonászikátor, Templom szoros.

Kis-Petri: Nagy-u., Szöllőbemenő-u., Térmeg-u., Temető-utca.

Sztána: Piacz, Nagy-u., Sár-u., Hunyadi szoros, Kép-útja, Szoros.

Nagy-Almás: Felszeg, Alszeg, Oldal-u., Vár-u., Malom-u., Czigányoknál (sikátor); Kis-, Szöke-, Csáki-, Puskás-, Kolcsár-, Palkó-, Palinkás-, Fellegvár-, Bancsi-, Bilatogyer-, Bábos-, Temető-, Butalikáék-, Czinkuj-, Bobuj-, Burbaszoros, Virágházsikátor.

MÁSODIK RÉSZ.

Tárgyi ethnographia.

I. A templomok.

A tárgyi ethnographia körébe az építkezés, ruházat és táplálkozás tartozván, az építkezésekre vonatkozó dolgokban legelső sorban a templomról kell szólanunk. Ámbár tudva azt, hogy a

templomok, amennyiben régi eredetűek, úgy rendszeren katolikus templomokból alakultak át, s így építkezésükben is rendszerint ezek stílusa van még meg, azt gondolhatnók, hogy ezekben aligha találunk a Kalotaszegre jellemző néprajzi sajátosságot, mindazonáltal mégis feltehetjük, hogy midőn a nép a reformációt átvette, templomait is átalakította.

A Kalotaszeg reformációja, Szilágyi Sándor szerint, végre volt hajtva már 1541—42-ben; hogy az új hit a Felszeg földrajzilag kikülönített területén gyökeret csak később vert, azt bizonyítja, hogy Martinuzzi György 1541-ben Hunyadon utazva keresztül Váradra, az akkori hunyadi plébánosnál, Csáki Mihálynál halt, ki őt aztán egész Váradig elkísérte; de hogy a reformáció a Felszegen sem késett soká, azt az a másik tény bizonyítja, hogy Bánffy-Hunyadnak már 1561-ben református papja van Hunyadi Demeter személyében. Valóban csodálni lehet, hogy a tüzként terjedő reformációnak a kis Jegenye és Bács miként tudtak ellentállani és catholicismusukban megmaradni.

A reformáció szelleme első sorban a templomokban elpusztította mindazt, ami katolikus vala. Magyar-Valkóban p. o. a klastromot szét rombolták, a templomból a festett és faragott szent képeket a templom mellé ásott gödörbe hányták és betemették (e helyet ma is mutogatják, sőt a hetvenes években ott ásogatván azoknak nyomaira is akadtak), ami szenteket ábrázoló faragványokat pedig a templom falából ki nem vehettek, azokat a megismerhetlenségig lefaragták, s aztán a templomot a reformált vallás szellemében egészen átalakították, kitisztították. És ezt megtették nemcsak Magyar-Valkón, hanem ismételték az egész Kalotaszegen mindenütt.

A reformáció első viharos, csaknem erőszakos bevonulása után azonban a megnyugvás kora következett, melyben az egyházaknak a nép izlése szerinti diszítését látjuk kivirágozni. A katolikus templomok falai megmaradtak a góth szabású ablakokon nem változtattak, legfeljebb egy ajtót befalaztak, egy másik újat vágtak, mely többé nem csucsívben végződött, hanem kerekívben borult össze. Az ajtó elé czintermet, bejárót építettek, melyet néha nyitott fatornác kötött össze a tem-

plómot körülvevő kökerítés ajtajával. A külsőn aztán egyebet alig változtattak, legfeljebb a felégetett régi fedél helyett tettek újat, s diszítésül minden egyes zszindely alsó szélét kicsipkézték.

A torony a legtöbb templomnál meg se volt, fából való harangláb helyettesíté azt. Hanem annak is meg volt a maga sajátos építkezése. A favázon felül, a hol a harangok függöttek deszka párkány vette körül a harangszobát, a deszkák hosszában álltak alsó végük szintén ki vala csipkézve; a párkány legalább egy méter magas, négy szegelletéből egy-egy oszlop nyulik ki s az tartja a harangláb kúpját mely először szélesen indult ki, aztán elkeskenyedett. Ennek a zszindelyét a nép ismét kicsipkézte. És a hol a haranglábat lebontották, s kőtornyot építettek annak helyébe, hozzá ragasztván azt a templomhoz, ezt az építkezési módot megtartották akkor is, épúgy, mint megtartják ma is. Ennek a toronygulának a négy szegelletébe aztán négy kis tornyoeskát tűznek még, mint a nép mondja, a négy evangelistának Máté, Márk, Lukács és Jánosnak tiszteletére. A torony, valamint a templom tetejéről eltűnt a kereszt, s megjelent vagy egy kis kakas, mint református jelvény, vagy egy kis vaszászló, melybe p. o. az építés évszáma van kivágva.

A torony e formáját az újabb templomi építkezésnek lassankint eltűntetik. Ma is már csak a Felszegen van meg teljes kifejelettségében, a többi helyütt csak szórványosan. Vitatkoznak a felett is, hogy e karcsú tornyot négy kis tornyoeskájával honnan vettük át? Sokan azt mondják, az oláhtól. Bizonyos, hogy tiszta oláh falvakban a Kalotaszegen e forma megvan. Példa rá Pányik, Bedecs, Erdőfalva, Derite; egy vegyes faluban meg csak az oláh templomnak van ily alakja; ez Türe. Ámde e falvak felének magyar neve van, s a történelmi bizonyosság szerint magyar eredetűek is valának. És ha nem hivatkozom Priszkosz Rhetorra, aki Attila tanyájáról írja, hogy annak sarkai tornyoeskákkal vannak körülveve, hanem eszembe jut, hogy ez a négy tornyoeska megvan a Bihar nyugati szögletében Rábélyban is, az Alföld egy tiszta magyar falvában, az oláhságtól, de még a hegyvidéktől is egészen távol, akkor úgy hiszem nem jogosulatlan az a gon-

dolatom, vajjon, ha ez az oláhnál is megvan, nem közös forrásból merítették-e, talán nem a byzanci művészet kincses házából vették-e e formákat kölcsön?

A templom belsejében a diszítés szintén felvirult. A szószék párkányát kifaragták, az igaz, hogy nem szentekkel, hanem egy-egy nagy család czímerét örökíték meg rajta, vagy hagyták a magok puritán egyszerűségében, letakarva egy lepellel, vagy szőnyeggel. Már a szószék koronáján a művész jobban remekelt. A korona élére állítá az önkebléből táplálkozó phönix madarat, aztán az egészet sikfaragásos párkánynyal vette körül, melyben a magyar diszítés főformáit a túlipánt, rozmarin levelet, rózsát és szőlőfürtöt kapcsolta egybe. A lefüggő lámpát szintén feldiszítette galyakkal, virágokkal, melyeket minden évben egyszer váltott fel. Így került a lámpa diszhez a buza, melynek első termésű kalászaiból füzért fontak s azzal vették körül a lámpást s a gabnaáldás elmondása után ott hagyák a következő esztendő első terméséig (N P). Hasonló egyöntetűséget mutat az Urasztala is; mindenütt kerek, melynek négy lába egy közös szárba fut össze, melyen az asztal falapja nyugszik; a lapon egy belső és egy külső kör van, amaz az asztal közepétől csak csekély távolságban az ajándékozó nevével és évszámával, a másik az asztal pereméhez közel valami zsoltári vagy egyéb bibliai mondással. Az ilyenmű diszítésekhez hozzájárulnak még egyes drága varrottasok, melyeket az egyház egy-egy buzgó úrnő hive himzett két-három századdal ezelőtt arany és ezüsttel vagy az akkoribau még ezekkel majd egyforma drága selyemmel, s melyek egy-egy ősi formát máig is megmentettek himzőiparunk gyönyörűségére és formai tökélyüknek, tartósságuknak megbámulására. Ezeket egészítik ki azok a drága szőnyegek is, melyek a családi padokat takarják néhány templomban, s melyeknek Keletről való ide származását bizonyítja az a tartósság, melylyel századok porának ellene áll s megőrzi megfakulatlanul színeinek üde pompáját.

A templom belsejének diszítései közül azonban legmeglepőbbek és legérdekesebbek a festmények. A mennyezet kockákra van osztva s e kockák mindegyikében egy-egy külön

önálló kép. A képeknek négy csoportjával találkozunk; az elsőben mértani kombinációjú görbe-vonalak vannak; a második növényekből, tulipán, szegfű, rózsza stb.-ből áll; a harmadik állatokat ábrázol a megnevezéssel együtt; a negyedik bibliai jeleneteket érzékít meg. A mily ügyes mester az első kettőben ép oly torzképet ad a harmadikban és éktelenségeket a negyedikben. Mintha csak a török regények illusztrációi volnának! Az állatok felismerésére csakugyan szükséges a név odairása is. Kettőt azonban meg kell jegyeznünk, hogy sok függ a mestertől, és hogy még több a kortól. Soha sem felejttem el annak az öt padnak a festményeit, melyeket a daróczi templomban láttam 1687-től 1701-ig terjedő időkből; s ha visszaemlékezem a tulipán, rózsza és szegfű azon színei összeválogatásában oly szelid, csoportosításában oly izléses, munkájának kivitelében oly nemes és tiszta alakokra, s melléjük állítom a XVIII. századnak vagy húsz templomából való festményeit, arra a meggyőződésre kell jutnom, hogy a templomfestészet ezen ága a XVII. században élte virágát, akkor fejleszté ki a magyar díszítő styl legszebb pompáját, míg a XVIII-dikban már hanyatlásnak indult és tulzásaival elkorcsosult. Hogy a XVIII. század nagy festője, ki majd minden kalotaszegi templom menyezetét renoválta vagy újra festette, csak utánzott, azt a két kor képeinek összehasonlítása bizonyítja legjobban. Eleinte Kolozsvári Asztalos Umling Lőrincz megelőgedett az utánzással és első művein csakis a mértani és virágdísz alkalmazta; de később, mintha ezek változataiba kimerült volna, körébe vonta az állatokat és még később a bibliai jeleneteket. Az összehasonlító kutatások általában azt bizonyítják, hogy a múlt század negyvenes éveiben a tiszta tulipános formákat utánozta csak, az ötvenes évek munkáiban lépett fel az állatvilág, a hatvanas években és azon túl ezeket már bibliai képek torzjaival is összevegyíté. Úgy látszik, a múlt század derekán ő és fia mintegy monopolizálta e festészetet a Kalotaszegen, mert az ő kezük munkájára akadunk mindenütt, névleg BH, MK, Ds, Jt, MGv, KK, Dz, MB, Fs, NP, KP, Szt-án, kortársat egyet sem találunk; egyetlen elődje a XVII. század végéről névleg ismeretlen, az őt követőkből is csak Simon

Györgyöt ismerjük Bogártelke templomából 1794-ből. Umlingék festészetét az idő nem javította, mind nagyobb túlzásokba estek s a XVII. század nemes és tiszta magyar képeit a XVIII. században sokszor otromba éktelenségek váltották fel. Ennek természetes eredménye lett, hogy az a nép, mely ama nemesizlésű formákat megteremtette, mikor azokat a művész kezében elkoreszosulni látta, maga is elfordult tőlök, s így történt, hogy a múlt század végén e képek kimentek a divatból, az azóta épült templomok menyezetét nem éktelenítették el azokkal. Így juttatták Umlingék tönkre a templomfestészetnek egy a XVII. században valóban gyönyörű ágát s miért? mert szász eredetüknél fogva nem volt meg művészi érzékük a magyar formákhoz, s azokat egyhangunak találván (holott kimeríthetlenség formái gazdagságukban), bizarr dolgokkal akartak a magyar izlésnek kedvezni; de éppen azért a régi templom festészet maradványait a daróczi templom öt padjáról és a bikali templom menyezetéről minnél előbb meg kell menteni akár fényképezés által, akár lerajzolás vagy lefestés által.

Ezek voltak a kalotaszegi templomok általánosan jellemző sajátosságai. Megvannak-e mindezek másutt is, mily formában, nem tudom, hasonló irányú leírások irodalmunkból hiányzanak s így meg kell elégednem azzal, hogy konstatalom, hogy minde jellemek az építkezésben és díszítésben az általam megvizsgált egész Kalotaszegre állandóak és jellemzők mindenütt, ahol régi templomok vannak.

Ezek után pedig közlöm az általam meglátogatott templomok eírását felépülések történetének ama részleteivel, melyeket a templomok belsejében talált feliratokból meg lehetett tudnom, tekintve főleg a falfestészeti dolgokat.

*

Bánffy-Hunyadon a reformatus templom hajója a hátsó karon levő felirat szerint 1698-ban, a déli rész 1772-ben épült; a régibb rész menyezete 1705-ben, az újabbé 1780-ban készült, még pedig az utóbbinak mestere Kolozsvári Asztalos Lőrincz,

amint ezekről a menyezetek közepén levő feliratos kockák tanuskodnak. Tornyának négy kis tornyocskája van. A cziinterem felöli csinos bejáró a mostani pap műve. A torony harangjai a múlt század második feléből valók, az orgona és toronyóra a jelen századból. Úrasztali edényei közül egy ezüstkehely (Hunyadi Mathias Mártontól) és egy ezüstitányér 1681-ből, két ónkanna és két óntányér 1705 és 1745-ből valók. Különben ez a templom is a katolikus templom helyén, sőt alapja annak köveiből épült. A csonttemető a cziinterem mellett van a mai bejárónál. A menyezet képei mind három fajtából valók.

Kalota-Szent-Király és Zentelkének egy temploma van; mely azonban egészen új, mivel az 1848—49-iki forradalom viharja a két falút akkor csaknem teljesen elsöpörte a föld színéről; temploma, tornya, minden parochialis épülete, levéltára, anya- és jegyzőkönyvei, drága clenodiumai mind a lángok martaléka lett. Tornyának négy tornyocskája van.

Magyaró Kerekének a temploma a régiek közül való. Temploma, abban levő felszerelése, papi háza, az ekklesia ládájában levő clenodiumai — kivéve az egyik óntányért 1670-ből, mely csudálatosan megmaradt, — Mária Theresia idejében porrá égtek. Legrégibb keletű a torony, melyen 1690-iki évszám áll. A templom egyik fele 1728-ban már megvolt, de a másikat csak 1746-ban építék ki, s ekkor renoválták az elsőt is. Ezen időből származik a menyezet is, melynek kockafestményeit Kolozsvári Asztalos Umling Lőrincz készítette, kizárólag magyar tulipános formákból áll állat- és bibliai képek nélkül. A padok mind fehérre vannak festve, tulipánokkal. A szószék körüli középpadokon 1786-ból való allegorikus képek láthatók; az asszonyok padján az ártatlanságot symbolizálja egy asszony, jobb oldalán egy fán csókolozó galambpárral, baloldalán kiterjesztett szárnyú pávával; a pap padján levő kép az élet fáját ábrázolja rajta a kigyóval, balra Éva, jobbra az oroszán, amint a sárkány fejére hág. A kerek magyarstylú asztalnak négyágú lába van; lapjában a csináltató K. B. Benedek és a csináltatás éve 1791; körirata a zsoltárok 23-ik verse, A legényeknek való kar 1786-ból

való. A hátsó chorus alatt mindjárt a bejáratnál balra foglal helyett a Zámbó Borbála külön széke, leterítve egy valódi persa szőnyeg szélével, mely szakadazott ugyan s százados por van benne, de színe még most is oly üde, mintha csak most terítették volna fel. Harangjai 1759-ből valók. Tornya ugyan egészen kalotaszegi formájú, de négy tornyocskája nincs. A szószerk koronáján a phönix.

Damos templomáról a legrégebb adat 1701. (a szószerk mögött), amikor t. i. renováltatott. Festményei nem egy időből, de egy mestertől, Umling Lőrincztől és fiától származnak; a képek mindhárom tyusból valók. A szószerk és a kalvinista főnixzmadár 1746-ból való; egyidejű vele a négyágú lábbal bíró úrasztala, mely motivumai szerint már Umling műve; a legénykarfa a rajta levő felírás szerint 1753-ból való s ezt már biztossággal állíthatjuk az Umling művének. A menyezet kockaképei 1774-ből valók. Az orgonát és a hozzátartozó kart a templom 1813-ban kapta. Harangjai közül a nagyobbik 1803-ban, a kisebbik 1795-ben csináltatott. A perzsely itt nem áll külön, hanem az első padba illesztett fiók alakjában van meg. A toronynak négy kis tornyocskája van. A tornyotfedő zsindeyek alsó széle csipkés. Az úrasztalán a Koltsár Erzsébet Sebe Jánosné által 1826-ban ajándékozott varrottas alatt valóságos keleti szőnyeget találtunk, melyet a margó-himzés szerint N. Foris Mártonné Gáspár Kata ajándékozott a damosi ekkleziának 1800-ban.

Jákótelkén a templom nyugoti része igen régi lehet, mert először, amint a szószerk mögötti falról kitünik, 1685-ben, másodszer 1747-ben renováltatott. A keleti rész is újra épült 1804-ben. A két részt nagy gótív választja el egymástól. A régi menyezet kockákban festve van, a festő megint Umling és fia, akik ezt a legénykarral együtt 1768-ban festették; a képek tulipánosak és állatokat ábrázolóak, bibliaiak nélkül. A szószerk koronáját 1842-ben festék újra. Orgonát 1853-ban kapott és került 948 ezüst huszasba. Egyik harangját 1813-ban, a másikat 1768-ban öntötték. A templom tornya csipkés zsindeyyel van fedve, s négy tornyocskája van. A hort az úrasztalához egy nagy fakulacsban viszik. Az egyházi láda 1783-ból

való, a kehely 1746-ból, az egyik óntányér 1710-ből, a másik 1735-ből, a nagy kehely 1845-ből; nem értékesek és nem érdekesek.

Nyárszón a templom teljesen új és nincsenek képei. — A sárvásári szintén új, 1834-ben égett le s azután 1835-ben építették újra; mondják, hogy mikor a leégett templomot újra építették, a régi vakolat alatt festett szenteket találtak, mely festmények alatt görög-cyрил irások voltak, hihetőleg görög templom volt. Mindkét egyházban haranglábon függő két-két 1847-en innen öntött harang hívja imára a híveket. A clenodiumok a XVIII. századból valók.

Magyar-Gyerő-Monostoron a katolikus egyháznak volt egy apátsága; ennek klastroma 1241-ben dulatott szét. Templomát Mihálcz Elek, a valkói pap így írja le: »Jelen temploma hihetőleg az apátság régi templomából alakítottatott át. Boltívezete le van ugyan szedve, de annak egykori létezését a külső oldaltámok és a consolok felismerhető helyei határozottan bizenyítják. A szentély jobb oldalán megvan ma is a segrestye, megvan a fekirányos vak fülke is, hol a katolikus korban a szent olajok és krizmát tartalmazó szekrények állottak. A déli oldalon teljes épségben állanak a csúcsíves ablakok. A templom délu nyugoti végén a régi időkben két torony állott, a melyek közül azonban ma csak egyik áll fenn.

»Figyelmet érdemelnek ezen torornak két rendbeli ablakai, melyek a csúcsíves goth építészetnek megannyi remekei. Disművészetük a csúcsívbe helyezett körídomok combinációjából alakult, alul corinthusi oszlopocskákkal osztályozott két köríves nyílattal, melyek felett szívidomú, előbb csak kajacsosan, vak alakítással jelölt, de közepén egészen áttört ablak rése fordul elő, mely körül a támadó hézagokat felül csúcsív zárodásába helyezett négyszögű, két oldalán pedig háromszögű bemetszés vagy áttörés tölti ki. A templom falának magasságáig leszedett egyik torony délfelé néző oldalát egy a falba illesztett szobor-csoportozat ékíti; a balfelöli részen egy női alak szoptat két kigyót; a jobbfelöli részen csakugyan egy női alak lándzsával megöli a kigyót, mindkét szobor fekvő hely-

zetben lévő oroszlánon áll. A templom belseje, úgy látszik, több rendbeli átalakításon ment keresztül. Így p. o. a hatulsó kőkar egészen leszedetett s helyébe fából új építettett. Az első kar 1758-ban, urak széke 1753-ban, a faragott kőből való szószék 1752-ben csináltattak. Orgonája az egész egyházmegyében a legrégebb, 1787-ben csináltatott.

»A nagy harang 1778-ból, kisebb harangja 1784-ből való. Volt még ezeken kívül két harang, melyek közül egyik 1849-ben ágyúnak adatott, a másik a jelen század elején alakult ó-fenesi ekkleziának ajándékozott. A toronyban jószerkezetű óra is van. Clenodiumai közül az innen származott Kabos, Kemény és Gyerőfi családok semminemű ajándékaival nem találkozunk. Az úrasztali kehely 1765-ben készült; ezüst kannáját 1797-ben Sombori Drusiánna, kis ezüst tányérát egy közember, Ignác Ferencz 1806-ban, ónkannáját 1776-ban Rettegi Anna, egy óntányért 1710-ben Németi Mária ajándékoztak.« A menyezet kockái nincsenek kifestve.

A magyar-valkói levéltár legrégebb okmánya 1427-ből való s ebből láthatjuk, hogy a felkelő keresztések itt is garázdálkodtak s a valkói várat, melynek ma semmi nyoma sincs, felégették, majd Kolozsvárra mentek, hol Tordai János szétverte őket. 1548-ban, Báthori Zsigmond alatt az ország rendjeinek határozata értelmében a jezsuiták kipusztulván, a hatalmas Valkai család befolyása alatt a falu népe is felvette a reformált hitet. A jezsuiták ugyan a német császárok alatt az egyház földjeit még egyszer visszakapták, de mikor ezek végkép kivonultak az országból, azok a cath. stud. fundushoz csatoltattak. A jobbágyok felszabadulása után a birtok csak az antiqua sessiókhoz mért közös havas jövedelme osztalékából áll. A templomot azonban még vagy háromszor égették fel, Básta idejében a németek; 1661-ben a törökök; az utolsó Rákóczi forradalom alatt a labanczok. Az egyház clenodiumai újabb keletűek. — Tornya négy kis tornyocskával. A menyezet Umling műve volt.

Kőrösfőn a templomot 1833-ban bővítették, a hátulsó rész 1764-ben készült, csinos szószék feletti koronája 1835-ben, orgonája 1841-ben, nagy harangja 1788-ban, kis harangja

1858-ban. Clenodiumai a XVIII. századból valók. Van két eredeti török szőnyege, melyről a hívek azt tartják, hogy azokat II. Rákóczy György ajándékozta, midőn a fenesi csatát elvesztve, sebesülten Várad felé menő útjában a falu mellett egy fa árnyékában megpihent. — Tornyanak 4 kis tornyocskája van.

Magyar-Gyerő-Vásárhely temploma a legújabbak közül való; a régít 1831-ben bontották le és építették újra, de ez oly rozogán készült, hogy összeomlással fenyegette a híveket, míg végre Kerekes Márton kolozsvári építőmester Isten iránt való kegyeletből azt ingyen kijavíttatta 1868-ban, míg egy évvel rá a torony került bádoggal fedél alá. A régi templom menyezetét felhasználták, az is Umling műve 1752-ből. — 4 tornyocskája nincs.

Kis-Kapus temploma a késő góth kornak csinos emléke; szentélye nyolczszegű három oldallal záródik, diadalíve és boltívezete csúcsos; paizsalakú zárköveinek egyikén a Gyerőfi család címere van dombor metszéssel bevésve. A szentély külső része körül lévő gyámoszlopok egyikén az 1441-es évszám árulja el a templom korát. A templomban van két régi sírkő; az egyiket Bornemissza Anna emelte Gyerőfi Jánosnak 1619-ben, a másik alatt Gyerőfi János és Zsigmond tetemei nyugosznak 1603-ból. Tornya nincs; benn a faluban azonban egy fatoronyban két harangja van, az egyik 1527-ből, a másik 1651-ből. A templom menyezete Umling műve 1743-ból tiszta tulipános alakokból áll. A szószék irányában levő csonttetemetőt felásattam, de a hatalmasan kifejtett czomb és lábszárcsontokon kívül egyéb megjegyezni valót nem találtam. A templom régi perselye 1743-ból való vasabraucsos hordócska, mely régen oda lehetett lánczolva. Torony tornyocskák nélkül.

Nagy-Kapus régi temploma a közelebbi időkben egészen újra épült s a régiből csak egy szép faragványú portale, melyből a templom régiségére bizton következtethetni, maradt meg a nyugati falba vakolva. Az új templomban a szószék feletti koronát Szöcs Lajos és neje Szász Rozália 1863-ban csináltatták. Torony tornyocskák nélkül. A menyezet régi festményeit egyszínű kékre festették be, a régiekből csak egy

1742-ben készült pad (Umlingtól?) maradt meg. Egyik harangja 1751-ből, a másik 1806-ból való.

Mákó temploma új; a régi templom kőfalának egyetlen maradványa egy tábla, mely szerint a körfalat Magyarai építette 1712-ben. Négy tornyocskája és menyezet festése nincs. Az ajtó szemöldök kövin az 1712. évszám áll. Az új fal 1868-ban készült.

A daróczi toronynélküli templom egyike a legérdekesebbeknek; a templom szintén katolikus volt. Menyezete Umling műve 1750-ből, de ennél sokkal érdekesebb az az öt pad, mely 1687-ből és 1701-ből való s mely a legtisztább, legnemesebb magyar ornamentika maradványa, melyet Umling soha meg sem közelített, s melynek párja az egész Kalotaszegen nincs; kizárólag virágokat használ fel, még pedig rózsza, szegfű, nefe-lejts és tulipánt. A menyezet festményei a vegyes típusból valók. A szószék 1680-ban készült.

A bogártelki templom újabb, tornya 4 tornyocskára nélkül. Menyezete 1794-ből való bibliai képek nélkül, Umling modorában Simon György készítette.

Az inaktelki templom szintén egészen új, 1867-ben épült; a régi egyetlen maradványa a szószék koronája 1783-ból. A pap udvarán álló szentelt víztartó a katolikus idők emléke. A clenodium egy óntányérra 1714-ből való.

A türei templom is új, annak sincs négy tornyocskája, ellenben van a falnak egy oláh fatemplomkája, melyen a négy tornyocskára megvan.

A magyar-bikali négy tornyocskás templom már szintén egyike az érdekeseknek. Menyezetén két féle munka látható; a régibb 1697-ből való, tiszta nemes ornamentika, azonban minden növény, állat és bibliai motívum nélkül; az újabb rész Umling műve a vegyes típusból 1794-ből. A magyarasztal 1697-ből való. Két 1790-ből való padja közül az egyik a Biró, a másik a Gyarmathy család címerével ékeskedik; a szószék 1797-iki, de koronája még 1790-ből való.

A farnosi templom régi lehet; tornyának egyik harangja 1419-ből való, a másik 1806-ból. A menyezet tiszta tulipános festményei (egyetlen kétfejű sas van köztük) 1750-ből valók

Umlingtól, de renoválta ugyanő 1790-ben. A czinteremben egy sphinx csonka képét és lábát találtuk meg. Tornyán nincs négy kis tornyocska.

Nagy-Almás temploma teljesen új.

Nagy-Petri templomának menyezet kockái 1713-ból valók, de régi értékük elveszett, mert 1769–70-ben Umling renoválta azokat.

Kis-Petri templomát szintén Umling Lőrincz renoválta 1745-ben, szószéke 1715-ből, egyik harangja 1717-ből való.

Sztána templomának menyezete Umling 1742-iki műve, mely 1836-ban renováltatott. Harangja 1541-ből való. Tornyocskák nélkül.

Ezeket a templomokat látogattuk meg a magyar stylus nyomozása céljából.

II. A ház és berendezése.

Kalotaszegen egy *telken* több család lakik s épen azért egy-egy telek nagyon népes, némelyiken 20–30 személy is él. Ennek oka a szívós ragaszkodás az ősi fészekhez. Egy apának több fia s ezeknek ivadéka, ha az öregházban nem térnek el, ahelyett, hogy mint más vidéken divatos, *kifizetetlené magát* (nincs kincs, amennyiért kimenne, csak a békétlen élet) fogja magát az illető családtag s az öregházhoz egy házat ragaszt, a következő vele szemben épít, és így tovább, míg csak a telekre épület fér.

A kalotaszegi ember a teleknek nem a közepére, hanem egyik oldalára építi a házat. Letesz hosszában három *talpfát* fenyőből vagy tölgyből, a két fal és tornácznak alapjául, keresztben pedig annyit fektet le, ahány szobát akar. A talpfák végeit *berójják* úgy, hogy két-két talpfa egymást fogja ezen összekapcsolás által. Ezután az *ajtófélfákat* teszik be és rakják a *boronákat*, melyek a szegeletben *gerezdbe* jönek; mikor ez már eléggé magasan van rakva, a talpfáknak megfelelően *tapaszgerendákkal* kapcsolják össze a falakat, melyekre keresztben egymástól mintegy félölnyi távolságban *folyógerendákat* raknak. A tornácra három-négy *táblát* csinálnak s ezek a talppal

szemközt fekvő felső *lábagerendába* kapcsolódnak, mely utóbbi szintén megrónak folyógerendákkal. Ezután a folyógerendák végét kivésik és csinálnak *szarufákat*, melyeket lécezzel kötnek össze, bezindelyezik a házat, sárral megtapasztják az oldalát s bemeszelik.

A felhasznált fa tulnyomólag fenyő. Egy három részből álló lakóház (ház, pitar, kamra) átlagos költsége 200 forint. Az építést az ácsmester vezeti, az asztalos az ajtókat és ablakokat csinálja. Az épületfát a szomszédok és ismerősök segítik összehordani, akik *kalákába* mennek. A kaláka a fa beszerzésére való, melynek ily közmunkával történő behordása után a gazda házában lakoma van a kalákások részére, 2—3 tál ételből, *tésztás* (kalákán mindig a koczkás járja), *almás* és *sültételből*. A kalákások napszámot nem kapnak, hanem munka előtt és után a gazda pálinkát és ételt ad nekik. A házat, ha minden kéznél van, egy hó alatt felépítik. Mikor a ház már be van fődve s így az ácsmester a munkáját elvégezte, akkor a tető két szegeletére virágot tűznek, az ácsmester felül a ház csupjára a gazda felvisz neki egy félmeszely pálinkát megköszöni az építést. Erre az ács felel, aztán felhajtja a pálinkát s eldobja az üveget; ha az üveg nem törik el a házat baj nem éri, ha eltörik, rosszat jelent; csakhogy ha az üveget be nem dugják nem törik el, »mert szelet veszen s akkor úgy mén, mint a tollú.«

Hasonló ünnepekkel jár a *csürfedés* is; erre sok embert hívnak meg; egy felük lent áll a csűr alatt s a szalmát *meregével* (szigonyféle) adja fel a másik felnek, mely a csűrön a fedelet rázza. Mikor a csűr már félig befedték, sütnék kalácsot, lehiják az embereket asztalhoz ültetik, ahol pálinkáznak s hozzá kalácsot esznek főtt étel nélkül. Délután a munkát bevégezik, a tetejét *bepóznázzák*, hogy a szél le ne vigye; azután a tetőn isznak egy-egy üveg pálinkát, melyet egymásra köszöntenek, az üveget mindig eldobva. Azután a lakomához ülnek, melynek asztaláldását a szószolló mondja el így:

Nagykegyelmű atyánk, ki birsz mindenekkel.
 Menyen és a földön minden seregekkel,
 Mi élni akarunk ez eledellekkel,
 Hogy gyarló testünket tápláljuk ezekkel.
 Szenteld meg hát, kérünk, ez eledeleket :
 Hogy tápláljuk ezzel romlandó testünket :
 Tehessük azután kötelességünket.
 Fiadért, az úr Jézus Krisztusért
 Hallgass meg minket, — Amen.

Ez imát állva hallgatják, minden ember halkán utána mondja, azután leülnek és esznek. Húsleves van tésztával, borsó, káposzta és fejer kenyér, no meg pálinka, amennyi kell. A második fogást a szószolló ismét felszólja imigyen:

»Ez házi gazda másodszor is megújítja asztalát előttünk, ebből is, ki mi részt vehet, adj' az Isten mindnyájunknak jó egészségére.«

A lakoma után megint mind felállnak s' a szószolló így köszön:

»Étel után, szent Isten a te tárházadból vettük ezen jókat, amelyekért mondjunk hálaadó szókat, ami urunk Jézus Krisztus nevében — amen.«

Erre aztán *borra mennek* a vendéglőbe.

*

A régi lakóházak kicsinyek voltak s földesek; a ház falai kívül nem ritkán tapasztatlan maradtak, de a belső falakat mindig kitapasztották és bemeszelték; e célra a bocsi fehér agyagot Kalotaszegnek lagalább tizenkét falujában használták és használják ma is. A kalota-szent- királyi határban, a Tölgypatakon, kékagyagot nyernek s ezt szintén felhasználják a meszelésre; az így meszelt fal kékes fehér színű lesz. A meszelés hol mosó meszelővel történik, hol meg kenderszöszszel, ronggyal és kerti söprűvel csapkodják föl a falra a meszet.

A házak fedeleiben a Kalotaszegen három typut különböztetünk meg. A legrégebbi forma a szalma fedelű ház; ezeknél a fedél igen magas, mert így nem állja a víz és tar-

tósabb. A szalmafedelű házakon nincs kémény, és nem is volt, egyszerűen azért, mert nem vala szükség reá. Ahol fonott *kaskemencze* volt, ott *kaskürtöt* kellett használni, a ház fedeléből azonban ez sem emelkedett ki, pedig akkora volt, hogy egy ember rajta bizvást kitért. Az ilyen kéményeknek, milyen pedig használatban volt régebben nemcsak a parasztházaknál, hanem a földesúri falakóházaknál is, tűzveszélyessége ellen úgy segítettek, hogy a bíró *kürtökerülést* rendelt el, vagyis a *koromvizsgálók* (= *kürtőjárók*) hetenkint kétszer, szerdán és szombaton megkerülték a falút, megvizsgálták minden kürtőt s ha kormot kaptak, zálogba vitték a gazdaasszony párnáját, ha az ő hibája volt, hát legyen az ő szégyene is; a párnát persze büntetéspénzzel meg kellett váltani. Ilyen szalmafedelű ház régebben a forradalom előtt az egész Kalotaszegen volt, más házformát nem is ismertek; ma már tisztán sehol sem fordul elő, a Felszegen a leggyakoribb még, az Alszegen már sokkal kevesebb, csak nagy ritkán fordul elő, a kolozsvári átmeneti vidéken pedig már csak emlékezetben él, hogy ezen meg ezen tűz vagy pusztulás előtt »még szalmafedelű vala házunk«.

Kétségtelen, hogy a forradalommal kapcsolatos sok tüzeset vitte rá a népet, hogy régi építkezési módjától eltérve a szalmafedél helyett a zindelyt fogadja el. Régi szokásaihoz való ragaszkodás jele az, hogy a zindelyt elfogadta ugyan, de a tető magas alakját megtartotta, négy meredeken dülő oldalával; a zindelyes ház ezen formája sem kapott kéményt, hanem a szalmafedél füsteresztő lyukának megfelelően a tető két oldalán két kis ablak van, melyen a füst kimenekülhet. Az e fajta házak ma már az Alszeget jellemzik főképen; a Felszegen is gyakori a régibb építmények közt. Általában a szalmafedelű házak a forradalom előttiék; az ezeket utánzó zindelyes házak a forradalomtól a kiegyezésig vagy inkább a Nagy-Várad Kolozsvár közti vasút megnyitásáig építették; csak ezután nyert általános elterjedést a harmadik a *vágott fedél* típusa.

A vágott fedél sokkal alacsonyabb, szintén zindelyezve van, de az eleje is vége nem a két oldalhoz hasonlóan dülő

lap, hanem függőlegesen le van metszve és zszindely helyett bedeszakázva, de úgy, hogy alul is, felül is, kis zszindelyeresz maradt. A deszkázatban van egy két faragás, a szív és félhold motivumaiból, ott van még az évszám, néha a tulajdonos nevének két kezdő betűje is. Ez a fedél typus határozottan kolozsvári hatás a Kalotaszegen s így érthető, hogy a Kolozsvár Nagy-Várad közti országút mentén van leginkább elterjedve, hogy mai főterületre épen a kolozsvári átmeneti vidék, s hogy az Alszezen, melyet sem e főközlekedési vonal nem érintett, sem geographiaailag sincs szoros összeköttetésben a Nádas völgyével, oly szórványosan fordul elő. Ma e forma mind jobban terjed, mert ma, ha új ház épül, vagy egy leégett helyére emelnek másikat, már ezzel a fedélformával építik azt fel.

A magas zszindelyes háztetőknek sajátos diszítéseire is akadunk. A háztető két végén, néhol csak az utczára tekintő végén, ott van vagy a reformatus cserép, vagy az érczből készült kakas, vagy ennek helyén egy tiszta magyar dísz, egy gombon ülő tulipán fából kifaragva. A tulipán forma sokkal elterjedtebb; Bánffy-Hunyad piacán tizenkét házat olvastam össze ezzel a díszszel, de meg van a Felszeznek majd minden falujában. A kakas dísz meglepő nagy számmal fordul elő Daróczon. A diszítés egy másik neme, hogy a házfedél felső élet, meg a két alsó szélét csipkésen kifaragják; ez különösen az Alszezen divatos. A kolozsvári átmeneti vidék diszítéseit a tető elejének és végének deszkázatán találjuk meg, de az teljesen elüt minden kalotaszegi formától.

Az ablak a kalotaszegi házaknak az utczára tekintő oldalára van vágva. Az ablakvágást eredetileg senki sem tiltotta, csak a szomszédnak volt jogában tiltakozni, ha épen a háza udvarára vagy háza tájékára tekintő ablakot vágtak a ház hátuljára. Ha az épület egészen a szomszéd felé fordult az nem volt baj. Régen ez ablakot marha gyomrából vett hólyaggal vagy böndővel takarták be, ami persze, ahányszor az ajtót betették nagyot puffant, akár a dob; hogy világosabb legyen, tüvel czirádákat *juggaltak* a bőrbe. Ezt a böndőablakot ma már teljesen elhagyták, nyomára csak a nép emlékezetében

akadtam. Ma már mindenütt üveg ablak van, az újabb építkezéseknél nagyobbra is szabják azokat, mint régen; az ablak falait kifestik kigyózó vonalra rakott *görginát* (georgina), rózsát és szegfüt ábrázoló képekkel vagy pedig egyszerűen bemázolják miniummal pirosra. Akinek ez nem tetszik, vagy épen sajnálja a pénzt a festékre, az minden szombaton megsurolja az ablak falait. Nyáron, ha nagy a meleg, az ablakról az üveget leveszik, de hogy a tyúk be ne repülhessen, finom léczből csínnal és szeszélylyel összefont ráccsal látják el, melyet néha pirosra is festenek. Olykor e helyett sodronyhálót, drótkosarat erősítenek az ablakhoz egészen a régi böndőformájában. — Ilyen ablak féle még a tüszely mellett a *tekintőlyuk*, melyet télire azonban be szoktak dugaszolni, hogy a hideg be ne jöjjön rajta.

A telekre az ember az *utczaajtón* lép be, mely külön kis fedél alatt van a kocsik, szekerek számára való *leveles kapúk* mellett. Az utcza ajtó fedele vagy a házfedélhez hasonló kisebb és zszindelyezett, vagy a régieknél kupos, egy csúcsban végződik, melyre kitűzik az általános kalotaszegi díszet, a gombon ülő tulipánt. Aki szegény, e fedél helyébe mindössze kevés szalmát rak fel; aki még jobban akarja czifrázni, az a zszindelyeket kicsipkézi. A csupos alak a tulipángommbal ma már mind ritkább s elterjedése a Felszegre izolálódik (sok van Zentelkén). Az utczaajtó két oldalát két széles czölöp képezi, melynek külső lapját minden valamire való gazda *kihimezteti*, sőt e himzést ki is festeti. Az oszlop himzésekből két typus van; az egyikben egy kigyózva folyó száron tulipánok, bimbók és levelek ülnek; a másikban a csipkészlű küllős kör a fő, mely olykor a tulipán konturjába van beleillesztve, s melyet mértani dísznek nevezhetek. E két typut gyakran összekombinálják. Az ilyen utczaajtók díszítéseiben különösen Sárvásár nyújt sok érdekes mintát. A színezés a Felszegen a leggyakoribb, piros és kék a legkedveltebb színek. A szemöldök fára gyakran felírják a tulajdonos nevét és az építés évszámát, néha-néha még egy-egy versecskét is rónak belé, ami, ha nem fér ki a szemöldökfán, folytatódik a két oszlopfő alsó végén.

Az utczaajtó mellett van a kapú. A Kalotaszegen két

kapú forma terjedt el, az egyik a *leveles kapú*, a másik a *kétfelé nyíló kapú*. A leveles kapúnak két szélén két *kapú félfája* van, melyek feje csigavonalszerűen kifaragott mértani díszszel végződik, s melyek közül az egyikhez van erősítve maga a kapú úgy, hogy a kapú »ezen fordul meg.« A kapú rendszeren öt s csak igen ritkán hat egymástól 3—4 újjnyi távolságban vízszintesen álló *levélből* vagyis deszkából áll, melyeket közepén egy függélyes lécz fog össze, melyből még 4 rézsútos lécz megy az alsó levél alsó széléig. A *középfá* végén gombfa van, mely néha áll egy gömbből, egy csillagból meg egy tulipánból, melyek egymásra vannak állítva, de sokszor e három elemből egyik vagy másik, sőt kettő is hiányzik. Ez ugyanazon díszítés, mely már a ház tetején, majd az utcaajtó csupján is előfordult s mely még többször fog ismétlődni. A *kétfelé nyíló* kapú a Kalotaszegen egészen új, egyidejűleg kezdett tért hódítani a vágott fedéllel, ugyanonnan is jött, de elterjedése sokkal lassúbb, szórványosabb s ma még csak ritkaság a Kalotaszegen, mely a kisebb falvakban egyáltalában nem is látható. A kaput a kapufélfához gúzs köti.

Az utcaajtó mellett, a ház fala előtt, az eresz alatt többnyire van egy *utczapad*, melyre nyári esténként, vagy vásár és ünnepnapokon a család kiszokott ülni. Néha sárból verik az ülőhelyet és a házfala színére befestik, ilyenkor *ülés* a neve. E padnak régen meglehetősen előrenyuló eresze is volt, mely védett nap és eső ellen. Ma már ez meglehetősen divatját múlta, csak itt-ott egy-egy régi háznál látható csupán; Bánffy-Hunyadon is majd minden háznál meg volt ez, de a járdacsináláskor a község azt lebontatta.

Az ajtó ma már egészen modern. Régente azonban fasarkokon, fakilincscsel nyiczorgott (a jelenben a pajtákon van hozzá hasonló, de amilyent még ma is látni egyet-egyét valamelyik faluban (KSK) s aminő az oláh falvakban maig is van elég. Az ajtóknak régen fazára volt, melyek bonyolult szerkezetét ma az egyszerű vaszár és vaskilincs szorította ki, de ezen kívül volt és maig is fenmaradt az *ajtóhuzó*, amolyan fogó féle az ajtó közepén, a zár síkjában, mely arra való, hogy az ember annál fogva huzza be maga után az ajtót;

ha valami sárga réz vagy faragott fájú hintófggantyút találtak, annak különösen örültek s azt igen előkelő ajtó huzónak tartották. A kamaraajtókra czigányok csinálta furfangos járású lakatokat alkalmaztak, de ma már ezt is kiszorították az olcsó áron kapható jó modern lakatok. Régi házaknál a pitar ajtó előtt még *cserind* is van, ami léczrácsajtó (az alföldön veréce), de a verécztől abban különbözik, hogy nem fél magas, hanem az egész ajtót zárja el.

*

Ha a házba belépünk, annak legelső része, melyet szemügyre kell vennünk, a *tornác*, melynek egyik vége rendszeren az utczára tekint, a másik vak, mert ott van a kis kamra. A tornác eresztét a sasfák vagy láb fák (oszlopok) tartják, melyek feje *kötéssel* van a gerendához kapcsolva, vagyis egy olyan rövid és harántos oszlopocskával, mely faszeg nélkül az oszlopába is, gerendába is be van vésve. A tornácznak néhol nincs párkányzata, de főbb gazdáknál mindenütt van *heregye* (deszkakerítés), melynek függélyes deszkáit alul az alsó, felül (mintegy 60—80 cm. magasán) a felső *párkánydeszka* fogja össze. A heregy egyes deszkái cifrázó *szélgyalúval* voltak végighúzva, vagy *kézvonóval* kicsipkézve a szemben való szélükön; a kerítés faragásaiban is megvannak a gombos, csillogos és tulipános diszítéseknek megfelelő alakok. — A tornácznak nyáron igen fontos szerepe van, mert az ágyat nyárra odateszik ki és ott alusznak; ha a tornác az utczára tekint, ilyenkor azt vagy bedeszakézzák, vagy csinos és sűrű rácsot tesznek oda, hogy senki be ne tekinthessen, melyet néha még ki is festenek zöldre vagy barnára.

A tornáczból a *pitarba* lépünk, melyet *fisáznak* (= füstház) is neveznek s mely nem egyéb, mint a konyha. A mellső részt, mely előszobaként szolgál a házba, a *pitar világosságának* nevezik, míg a hátsó része, hol a kemence áll, a *pitar kamrája*. Az egész pitar fölött a padlás teljesen nyitott, melynek alsó része a *hiú*, hová némely házieszközt tesznek, felső része a *lángfogó*. A pitar ajtó hátán minden derék kalotaszegi háziasszonynál ott lóg a törülköző egy szegen.

A pitar főrésze a *kemencze*. A régi módi pitar kemenczék, a *cserények* három czélt szolgáltak. Elöl mintegy félméter magas nyulványa volt a kemenczének egy nagy kerek lyukkal, melyet *katlannak* hivatnak, mely a szapuló üst helye s melynek a *katlan ajtón* külön alá lehetett gyújtani. E mögött volt a kemencze zöme, mely a kenyérsütésre való; ez jó egy méter magas, olykor két méter hosszú is; elöl van a *szája*, mely felett a különben fehérre meszelt kemencze agyagsárgára van festve, hogy a felcsapó füst ne fogja úgy meg, mintha fehér volna. A szájon vagy *kemencze ajtón* rakják be a kemenczébe a fát és gyujtanak be; e száj felett két oldalt van még a kemencze üregébe szolgáló két *szelelő lyuk*, melyek be is dugaszolhatók, ha a kemencze nem elég meleg. A kemencze teteje szolgálja a harmadik czélt, a mindennapi ételek előkészítését. Elöl ugyanis felül a kemencze homlokzata párkányt képez, e mögött rakják a tüzet, a favégeket, hogy alá szenet tehessenek, a *ponczikra* teszik, míg a tűz tulsó oldalán a vasmacska áll a nyárssal. A kemencze ezen részéhez, miután meglehetősen magasan van, két lépcső is vezet fel. Míg a régi házakban ilyen volt a kemencze, ma már sokat változott, s csak itt-ott van meg ebben a formában (MK).

A mai kemencze már (a szobában) a házban van legtöbbször. A kemencze alsó párkányos része a *tüszely*, mert ez a kemencze szája előtti szabad tűzhely, melynek pereme fából van; miért is *tüszely fának* hívják. A tüszelyen van a tulajdonképeni *platten* vagy *plakten*, mely némely kemenczénél hiányzik is. A plattennek, meg a kemenczének is füstjét felfogja egy *ereszes kályhakemencze*, mely *kubikban* van felrakva kisebb zöld s kalotaszegi czirádákkal ékesített kályhából. Az összeillesztési helyek miniummal vannak pirosra festve.¹⁾ A kemencze tetején csipke s a szögletekben hegyes gomb van. A zöld négyzetes *kályhák* (tulajdonképen kályhakövek) igen gyakran 100—150 esztendősek, ami rendkívüli tartosságukat bizonyítja. A platten alsó szélén van a *tüszelylyuk*, mely télen a fa és forgács szá-

¹⁾ Erre mondja a kalotaszegi: *piroskája van*.

rítására szolgál. A kályha és falközi sarok neve: *puczik*. A tüszely tisztogatás és kitakarítás napja a szombat.

A pitarból két oldalt két *ház* vagyis *szoba* nyílik. Az *első ház* (mert a szobát mindig háznak hívják,) ¹⁾ ablaka vagy ablakai az utcára nyílnak, nem ritkán kicsiny virágos kertre, melyet rendszerint a tisztára meszelt falak védelméért készítenek. A hátsó ház ablakai az udvarra tekintenek. Ha egy családnak két házas (nős) fia van s az egyik megakar *különözni* (vagyis külön háztartást akar vinni), rendszerint a nagyobbik kimegy a hátsó házba, a kisebbik az első házban marad az öregekkel. Még abban az esetben is, ha az öregek nem élnének, ha az eddig egy kenyéren volt testvérek külön válnak, a régi szokást megtartják. E szokásjog szerint az első (mindenesetre értékesebb) ház a kisebbiké, a hátsó a nagyobbiké.

A szoba felső padlását, *mengegzetét* fenyőgerendákra fektetett gyalult s festetlen deszka képezi. Régi házaknál a padlás deszkákat és folyógerendákat középen egy jó testes mestergerenda támasztja alá, melynek alsó részén olykor tulipános czifrája van, egyik oldalára rendszeren az építés éve és az építő neve van belevésve, másik oldalához pedig polcz csatlakozik, melyen mindenféle házi eszközt tartanak. Az alsó padlás falvakon, még a jobb módú gazdáknál is, *vert* (taposott) föld, marhaganéjjal *megfuttatva* vagy *meghajtva*, melyet, ha romlik, újra megfuttatnak s nem alsó padlásnak, hanem a *ház földjének* nevezik, még ha deszkával padolt volna is az.

Butorzata a háznak meglehetősen sokféle. Ruháit, ételmikészletét többnyire ládákban tartja. Ilyen láda a *szuszink*, mely 20—50 vékás s buzát tartanak benne vagy egyéb ételmi szert; nincsen se faragva, se festve s fedéllel nyílik. A *láda* már kisebb, amolyan közép nagyságú, rendszeren gúnya (= ruha) áll benne s ebben adják a férjhez menő leánynak a kelenyégjét, amit a Kalotaszegen *toldás*-nak neveznek. A *gyantáros láda* már nem kalotaszegi termék, Kolozsvárról szakták hozni s nagyon emlékeztet az alföldi tulipántos ládákra; majd minden házban látni *monostori ládát*, mely az előzőtől az egészen egy-

¹⁾ Még az iskola termét is úgy nevezi: »iskolaház.« (MB.)

szerű festésmódban, a faragott diszben s ennek az utczaajtó oszlopairól már ismertetett csipkés körülküllös motivumaiban tér el. A *szekrétény* vagy almáriom csak igen ritkán fordul elő; egy-egy szögletet azonban diszít néha a *téka*, mely olyan kisebb fajta faszekrényke, melyben apróságokat, üvegeket, poharakat szoktak tartani. A tornáczon néha egy *hombár*, vagy láda is látható.

A butorzat második csoportjába az ülőhelyek tartoznak; a támlánynélküli ülőhelyet a kalotaszegi *padnak* nevezi, mely fehérre sikált vagy barnára festett; a pad a fal mellett, annak egész hosszában nyulik el, s amelyik a kemenczéig ér, annak a kemencze felől nincs karja, hogy az ember a tél hidegétől megdermedt lábait kinyujthassa a puczikba. A *padládá*-nak hátsó támlája, két karja, és ami fontos, ládája van, mely régen mellső oldalán ajtóval, most azonban fedéllel nyílik. *Széknek* nevezik a támlás padot, *egyes*-nek az egy személyre valót. *Karszék* az a kar nélküli, de mindig támlás egyes szék, melynek négy szétálló lába van, deszkája 3—4 újjnyi vastag s a szék többnyire dísztelen. — Ismeretes ezenkívül még a *kicsiszék*, melyet a legény csinál vagy csináltat a szeretője számára, a fonóházban való használatra, faragott, kiczifrázott lappal; ide tartozik a *székes guzsaj*, ez a 3—4 lábú kis szék közepében a guzsajjal, melyet a leány a fonáskor használ s melylyel szintén a legény lepi meg; végül a *varrószék*, melyen a leány ül a fonóban, mikor varr. A pitarban a *mosószéken* áll a cserépkorsó és egyéb víztartó edény. A *szapullószék* pedig az a háromlábú állvány, melyre a ruha mosáskor a szapullót szokták állítani.

A nyugvóhely itt is *ágy*. Van egy *nagy ágy*, melyben a házas felek együtt hálnak, ez jó magas, a padról kell bele mászni; pelyhes párnákkal jól megrakott s a pihenés igen édes benne, ha a levegő, közel a menyezethez, meg nem romlik. A nagy ágy alatt van a kerekekre járó *kis ágy* vagy *karikás ágy*, mely mozgó ágyacskát csak éjjelre huzzák elő, hogy abba feküdjenek a gyerekek, a legtöbbször többen egybe. Itt említem fel a *bölcsőt*, mely két haránt talpon ring s melyben a gyermeket a bölcső két párkányában levő faszögeken átvezetett

zsinórral vagy szalaggal, néha bizony csak holmi madzaggal lekötik, hogy ki ne essék belőle; továbbá a *lyukasszéket*, ezt a három vagy négy lábú alacsony széket, melynek lábai apró kerekkel mennek előre, s melynek lapján egy kereklyuk van vágva, hová a járnai tanuló gyermeket állítják be.

A falon ott van a *tükör* is. Régen kis tükör volt, »kis tükörrel ment férjhez a leány, nem mint most, hogy földig látja benne magát«. A tükröt rendszeren virággal veszik körül, melyeket a lánykori szalagokkal fűznek egybe. Néha alatta kifeszített zsinag kalányokat és villákat tart.

A szobában azonban nemcsak ezen szükséges tárgyak vannak, a diszítés terén is igyekezik a nép lakószobáját, ahol él s ahol vendégeit is fogadja, barátságossá tenni. Miután a ház egy sarkát a kemence, a másikat a nagy ágy foglalja el, a harmadikra az ajtó nyílik, diszítéseit a negyedik, vagyis az utcára és udvarra tekintő két fal által képezett sarokban központosítja. Itt van a két falon az egy sor *győri kancsó* és az egy sor *tálas*. A győri hancsók stíljét tekintve, három típust találunk; az egyik nemes, tiszta és magas keramikából való, s ezek túlnyomó része a múlt századból maradt még meg, öröklődött anyáról leányra és unokákra és így tovább. A második csoport ma leggyakrabban látható; ezek formái az igazi győri kancsók durvakezű utánzatai ugyanazon elég gazdag színezésben; ezek mind a század első feléből valók; végül a harmadik a modern típus, melynek első és főjelleme, hogy egyszínű, kék, s formáiban egyszerűbb, de époly durvakezű, mint a század elejéről valók. Úgy a tányérok, mint a kancsók párosával állnak a tálasban, illetve fogason, mindegyik rajzból két példány; persze sok helyütt e gyűjtemények akár a több leány közt való szétosztás, akár a törés folytán megcsönkáltak, úgy, hogy ma már ritka a ház, ahol így párosával meglennének még a kancsók és tányérok. Ezen edényeket a kalotaszegi nagy becsben tartja, nem is használja, legfeljebb apróságait, beretvaszert, varróeszközöket, íróeszközöket stb. tartja benne. — A diszítés egy másik neme, mit különösen ünnepeken alkalmaznak, hogy a szobában rúdkat helyez-

nek fel jó magasan és azokra aggatják a »*rúdravalókat*«. Ezekről a ruházatnál szólunk részletesen.

Minthogy a kalotaszegi asszony jó gazdasszony, konyháját a tisztaság jellemzi. Eszközei többfélék. Főedénye a bögre, melyet a Kalotaszegen háromféleképen neveznek: *röstölő* a Felszegen, *rátó* a kolozsvári átmeneti vidéken és *szilke* az Alszegen, ez gömbölyű bögreféle edény s ebben viszik az ételt a mezőre; a *lyukas rátó* alatt a szűrőt értik; a rátókat a falra, fogásra szokták aggatni. — A mosószéken állanak az ivásra szolgáló edények; ilyen a cserép *korsó*, mely szűkszájú és csecses, a *kanta*, mely bőszájú és csecsnélküli, a *csatlós* vagy *kosáros kancsó*, melynek kettős szája közül a nagyobbik fedett, de a fedőlap lyuggatott. Cserépedény még a *kis pálinkás*, melyben a mezőre viszik a pálinkát, az *uborkáskanta*, melyben uborkát tartanak, a *futogén-* vagy petroleumtartó, s ezeken kívül a *tálak* és *tányérok*, melyek tálásokra vannak rakva. — Az edények általában háromfélék, *parasztedények* mázatlan cserépből, *zsidóedények* mázolt cserépből, melyet a zsidótól vesznek rongyért és *porcellánedények*, mikkel Kolozsvár látja el a Kalotaszeget. A parasztedény ma már kimegy a forgalomból, a legutolsó parasztházban is a mázosedényt használják, mert »ma már a gyerek is visszadobná a paraszttáliból az ételt.« — Az edényeket, ha mezőre viszik, a *kötőkosárba* teszik s úgy viszik ki.

Faeszközök közül a mósószék alján van a *cseber*, ez a faabroncsos kis fadézsza; a tornáczon lóg a légely, ez a másfélarasnyi nagyságú vízhordásra szánt kis hordó, melyben ivóvizet visznek a mezei munkásoknak; a *sajtár*, amibe a tejet fejik; a falon függ a *lapító*, vagyis a tésztanyujtó deszka, amihez hozzá tartozik a *laskanyujtó rúd*; ilyen rúdféle konyhaszerszám még a két láb hosszú *puliczkatörő* vastag rúdja. a *kovászkeverő* meg a *habaró*, amivel a gazd'asszony lisztet habar az ételbe, mikor felereszti. Ezek többnyire a *kalányosban* állanak a *kanalakkal* együtt.

A sütés körül is egész sereg eszköze van a házi asszonynak, ilyen a *lapiczka*, mely szeméthányásra és hamúmerésre való lapátka; ilyen a kosárból font vagy plénből való *szemét-*

merő, ilyen a *lapát*, melylyel a kenyeret teszik be és veszik ki, a *szénvonó*, melylyel a parazsat rendezik el, a *szénfogó*, melylyel a parazsat megfogják; a *pemete* azon tollecset, melylyel a kenyeret tojással vagy zsírral bekenik. A *szita* háromféle: *fátyolszita* kalácslisztnek, *sűrűszita* tisztalisztnek, és *ritkaszita* rozslisztnek. A falon függ egy *salank*, vagyis oly régi mérleg, ahol a megméréndő tárgyat horogra akasztjuk, s ugyanazon súlynak egy beosztott rúdon való mozgatása mutatja meg a súly mennyiségét.

A konyhaasztalt a *vastagszék* képviseli; van néha még egy *sifonér* vagy *kasztens* is, ami aztán tele van rakva, akár a polcz. Ott áll a *lámpás*, amit kézbe visznek (*lámpa*: ami lelóg), a *bödölő*, melynek alsó felében sót, felső felében paprikát lehet tartani; a *böstörő* (= borstörő), ez a cigányfaragású munka, mely a bors megtörésére való; a *ráspoly* vagy reszelő; néhány kisebb-nagyobb *kártya*, az oláhoktól vásárolt faedény; egy *pogácsanyomó*, melynek kiczifrázott lapja a felirat bizonyossága szerint, még a század elejéről való.

Érdekes eszköze a kalotaszeginek a *söllő* (= só örlő) vagy *sörmény* (BH), mivel sót öröl; áll ez egy középen átluggatott malomkőből, mely felül úgy van kivájva, hogy egy kisebb örlő kő belé férjen. A kisebb örlő kőnek egyik szélén egy kis lyuka van, abba állítja bele az ember a tornácz gerendájába horogra akasztott rudat; a sót a két kő közé teszi, a felső követ a rudnál fogva forgatni kezdi mire a só finom por alakjában folyik át a nagyobb kő középlyukán egy kis lyuk alá helyezett fatálba. — Ahol nincs szöllő ott a sót kerek kavicsal törik finomra és nem mozsárban, mert a mozsarat a sótól rozsdá rágja meg.

*

A lakóházhoz legközelebb álló épület a *gabonás* a gabona és egyéb záros *hummi* (= holmi) részére; azután a *fás szin* ahol a fát tartja, a *disznópajtákkal* (sertés ólak). Egy gazdának rendszeren két disznópajtája van, egyik a *lábasól* vagy *lábonpajta* a hizó sertésnek, másik a tulajdonképeni *disznópajta* a *magló* (rideg) sertések számára. A sertésólak a szinnel rendszeren egy fedél alá vannak építve. Hátul az udvarban kereszt-

ben épült *csür* van, melynek közepe a *csür hja* s oda állítanak be szekeret s egyéb hasonló eszközt, mert ez elől és hátul nyitott és szabad; egyik oldala *pajtahja* nem igavonómarha számára, a másik a *járom hja* a járom alá való marhák számára. A pajta ablakai rendszerint be vannak deszkázva, a jászolban a borjunak való helyet külön *nyakfa* veszi körül; ajtaja pedig rostély (nyárban), mely a *szeg* és *fordító* kettős zárával jár, hogy a marha ki ne lökhesse. A csür mellett van még egy *töreköl* is, ahová a töreket vagyis a csépléstől visszamaradt szalmát hányják. A csürön keresztül jut az ember a csüröskertbe, mely többnyire *gyümölcsös* ¹⁾, azután ismét a *veteményes* kertbe ²⁾, mely egy gazdának is kicsiny, hát még annyinak. El mögött van a *nagykert*, vagy, ha káposzta termelése szánták, *káposztás kert*. A csüröskertben (nevezik még *szénás-* és *kiskertnek* is) áll egy-egy *kazal* (=25—30 szekér), vagy ha kisebb, *szakasz* szalma, egy-két *kalangya* idei gabona (általában a kalangya a Kalotaszegen 26—30 kéve közt *magadozik*), egy kis *kóst*, vagyis marhaszéna; no meg aminek jó gazdánál hiányozni nem szabad, egy kevés *avasos széna*, amit rendkívüli alkalmakra évenként és évekről visszatartanak, miért *ó-szénának* is nevezik. Hogy ezeket szél vagy vihar szét ne hordja, le vannak szorítva *kötőrudakkal*, vagy mint a Felszegen mondják, *csatlórudakkal*. A veteményest a gyümölcsöstől rendszeren *közkert*, vagy *kert* (= vesszőkerítés) választja el.

A kalotaszegi gazda, amennyire csak lehet, gazdasági eszközeit maga készíti el télen, amikor több ideje van, abból a *szerszámfából*, amit már nyáron eltesz erre a célra. Házi eszközei közül egyike a legfontosabbaknak a *kézvonó*, ez a két fafogóval ellátott éles vas, melylyel a kalotaszegi ezmester a faragásokat végezi; ehhez tartozik a kéz-vonószek melynek erős *padjához* egy *lábítóval* mozgatható *fej* által leszorítja a kifaragandó anyagot. A kézvonóval vájja ki a *kis tekenőt* is, melyből a borjak esznek

¹⁾ többnyire alma, körte, szilva, egres, ribizli, cseresznye (barack nincs).

²⁾ többnyire hagyma, fuszujka, sajáta, uborka, pitjóká, borsó, bab, tökk, stb.

korpát. Másik főszerszáma a *furú*, amely lehet *csaperesztő*-, *légszegesztő*- és *gereblyeszegesztő* furó a szerint, amire használják; ezekkel készítik a *lyukas fát* is, amiből a csirkéket itatják.

A gyermekek végezik a fonási munkákat; ők készítették régebben a ma már divatját muló *kerekkast*, ezt a venyigéből font, kívül-belül sárral tapasztott kosarat, melyben buzát tartottak; ők fonják a *juhlászat* vagy lészát, melyek $2\frac{1}{2}$ m. hosszú és egy m. magas juhkosárnak való vesszőfonatok. A legények ügyesen kezelik a *fűrész*t, melynek négy részét *rámának*, *köznek*, *csattolónak* és *fognak* nevezik, meg a *hornyolóvasat*, mely horgas kis vassal a monostori ládák egyszerű de csinos rajzait vésik.

Nem lehet czélom a gazdasági eszközöknek aprólékos leírása, miután azok nagy része az egész országban hasonló elnevezések alatt és formában ismeretes; nyujtani kívánom azonban az ekének és a szekérnek Kalotaszegen használatos teljes szótárát az ország többi részeivel való összehasonlítás czéljából.

Az eke áll egy *gerendéből* (rud) egy *hosszúvasból*, két *ekeszarvból*, oldalt a *kormánydeszkából* és az *eketalpból*; a *czimervas* felfogja az alsó *lapisvasat*, az eke *köldöke* pedig a kormánydeszkát erősíti az ekéhez. A hosszúvasat a *fojtóvas* tartja, hogy az ne *vásolja ki* a gerendét. Az ekén van a *patink* (melynek szege a *kokas*), az erősen vastag kétrétű *szijú*, mely azt a *taligával* köti össze. A taliga főrudja a *vezér*; a *felvezérrel* igazítják, hogy kisebb vagy nagyobb legyen a barázda.

A rendes négykerekű *szekérnek* van egy *eleje* és *hátulja*. Az elején az első rész a *rúd*, melynek vége a *marokvasas rúdfü*, melyet a rúdhhoz a *hatló* fog le. A szekér megvasalt tengelyéhez a *simejt* két *fojtóvas* fogja le, de a simének *fergetyüje* is van, hogy a szekér foroghasson, kanyarodhassék. A kocsi elejét a hátuljával a *nyujtó* köti össze, még pedig elől a *derékszeggel*, hátul az *utóágasszeggel*. A szekér két *lajtorjája* lehet hosszú, vagy kurta, de ha fáért megy az erdőre, a lajtorja helyett *targonczát* tesz fel; a lajtorja két széle a *lajtorjafa*, melyek közt van a hét *záp* (lajtorjafog). A *löcs* a kereket

tartja, a *káváját* vas, néha guzs köti a szekérhez. A kerék és löcs közé, ha kotyog, vas vagy *fapengőt* tesznek. A kerék közepe a *kerékfü*, *küllői* a falfában végződnek, melyet *vassráf* szorít össze. — Ha szénáért mennek, a szekérre tesznek négy *nyársat*, két *oldalrudat*, két *keresztrudat*, egy *nyomtatófát* és két *csatlókötelet*, amivel a *csatlórudat* szorítják le. — A *járomba való rudat* lánczal akasztják a *rend* végire, ez a *ténzsola* vagy *késztség*; ennek egy hosszabb rudja van, melynek végén az esetleg szükséges előfogat számára való *hatló* szeglyuk található, meg egy rövidebb, mely a *készségfüben* végződik s melynek két lyuka a *vonószeg* számára, egy lyuka a *segítő* számára való, hogy a gyengébb marhát az erősebb le ne huzhassa. A készségfüt néha kifaragják, kiczifrázzák, a disz ugyanaz, melylyel eddig találkoztunk, csillag és rajta tulipán: gombfa.

III. Táplálkozás.

A kalotaszegi soha sem eszik hanem *fal*, *falámoz*, ha még oly kevés is az étel, melyet fogyaszt; valamint csak akkor *lakik jól*, ha már meg halt, az ételtől csak *megelégedik*. Táplálkozása összefügg az év szakával és ezzel kapcsolatosan munkája természetével. Télen többet és zsirosabbat eszik, nyáron kevesebbet és könnyebbet.

A földmives ember már reggel három órakor felkel s megiszik egy ital pálinkát, négy órakor már mindenki készen van a mosakodással s mennek ki munkára. Nyolcz órakor *frustukolnak*, kenyeret, szalonát, turót, ha ezt is ad az asszony, és hagymát, ha nincs más; zöldpaszujt lében vagy árvatésztalevest, ha kemény a munka; délben van paszúj, kaszáslé, néha kockás is; kilencz órakor vacsoráznak (az estebédet nem használják), még pedig borsót, vagy juhust almás étellel.

Vasárnap ünnepi kosztja van a Kalotaszeginek, még a legszegényebb embernek is vasárnap legalább egy font huskerül az aztalára; legelső étel a marhahúsleves csigással, »mert a tatárok a csigát nagyon szeretik«, s annak készítése a háziasszony szombatnapi kötelessége. — Az egyes ünnepeken a tészta változik a levesben; *Szent István* napján mindig

vékony laska van. — A csigás után jön a töltött káposzta. *Szent János napján* turós rétest és poharas pankót készítenek vagy kecskelábat, utána pedig csirkehúsból paprikást. Lakodalmi süteménye a kalács, perecz és pankó.

Vendéget a kalotaszegi asztalánál mindig szívesen lát, ha nem evés idejében jön, akkor is megkínálja pálinkával, kenyérrrel, szalonával, hagymával. Az ivást a vendég kezdi meg s köszönti a gazdát így p. o.: »As Isten áldja meg a szülejét, nyugossa meg, legyünk boldogok, ha meghalunk, nyugossunk meg, mert nekünk jó, mert még élünk.« Egy másik, rövidebb így szól: »Adjon Isten áldást, szerencsét, amíg élünk.« A bor ritkább az asztalánál, azt jobban fel is köszönti:

Bort iszom én, látod pajtás,
Nem élek én búval, mint más,
Bort iszok én, nem vizet,
Az én rózsám megfizet.

E féle köszöntőkben kimeríthetlen a kalotaszegi, látszik ez a lakodalmakon, a torozásnál a kalákákon, ahol minden ételt felszólnak s éves előtt és után asztaláldásokat mondanak.

Étkezésében és ivásában a kalotaszegi általában mértékletes, tudatával bír annak, hogy a pálinka rossz és árt neki, de hát a bor drága és nem ihatja szegény ember; általában csak annyit iszik és eszik, amennyit erős munkájához szervezete megkövetel. Ezért érnek el oly sokan jó egészségben igen magas kort.

Az alábbi sorokban igyekszem összeállítani a kalotaszegi konyha főeledeleit, azok készítési módjának rövid ismertetésével.

Csigás; leves csigatésztával, benne a vele főtt marhahússal.

Laskalé; húsleves laskatésztával.

Szabógallér; a laskát kinyujtják, szalonnából zsirt olvasztanak azzal megöntözik a kinyujtott laskatésztát, melyet aztán három uj szélesen összehajtogatnak, cizfrázóval ékalakra kivágják és sósvizbe befőzik.

Reszelt-tészta leves; húsleves reszelt tésztával.

Koczkás; apró koczkára vágott laskaleves.

Rátottáslé; négy tojásból kemény pupos rántottát csinálnak úgy, hogy a lábas alá és fölé szemet raknak, egy fazék

vizet felhabarnak eczettel és liszttel, aztán tejfelt tesznek belé és borsót s a rántottát rátöltik.

Köméndlé; kömény magos léves.

Hagymáslé; zsirban kirántott hagymát forró vízbe habarnak.

Tejbelaska; tejsben laskát főznek meg.

Fokhagymás czibere; forró vizet liszthabaráccsal felsűrítik, fokhagymát aprítanak belé, megtejelezzik s aztán kenyéret aprítanak alája.

Szilva czibere; nyers szilvát forralnak fel, lyukas rátón keresztültörlik, s a tálba aprított kenyérré rátöltik.

Pityóka-lé; megapritott pityókára forró vizet töltenek, petrezselyem gyökeret és levelet tesznek belé berántják s tettség szerint savanyún vagy édesen tálalják fel.

Fuszujka-lé; zölden is, szemesen is savanyún berántott bableves.

Almás étel; berbécs húst megfőzik, almát kockára aprítanak hozzá, vele megsavanyítják, habaráccsal felsűrítik s petrezselyem levelet téve belé, feltálalják.

Musqyé; megtörött fokhagymára sóseczetet töltenek s azt mártogatják pulisztkával vagy kenyérral.

Töltött káposzta; van téli és nyári.

Tört borsó. Tejsben köleskása. Tökk tejsben. Tokány Kocsonya. Rántotta. Gulyáshús. (Mindezeket az egész országban ismerik.)

Egreses; disznó vagy marhahús egressel főzve.

Csik; sósvizvel meggyúrt tésztát egy egész szitabéllel hosszúra kisodornak, sósvízben megfőzik, leszürik, cukorral vagy olajjal behintik.

Kaszáslé; ugyanaz mint az egreses, csakhogy fokhagymával.

Kalács; tiszta vízzel vagy tejjel habart lisztbe kevernek fahajat, szegfűborsot, tojást, vaját és cukrot, megsütik, sütés után megkenik szalonna felsővel, beleteszik tekenyőbe, letakarják s ott puhul meg egy óra alatt. Ugyanily anyagból készül a kürtős kalács, csakhogy felcsavarják a kürtős fára s folyton zsirozva forgatják.

Perecz; tej, tojás, vaj és cukor összegyúrása által készül.

Pánkó; az alföldi lángos, melyet kivágott darabokkal még cizfráznak is. A *laskapánkó* tojásos, tejeles, poronyós tészta.

Domika; turóval lehintett kenyérapritékre forró sós vizet öntenek.

Bálmos; juhtejjel tejfelébe mállisztet főznek, míg az zsirt ereszt.

Ha a *lé*-ket zsir nélkül készítik, *büdös* leveknek nevezik; az olyan levesek neve pedig, melyben hús nem fő, *árva leves* (az Alföldön hamis leves). Általános eledel a *kenyér* és *puliszka* mely utóbbi turóval vagy tejjel leöntött kukoricza lisztből készül.

A *poharas pánkót* pohárral vágják ki, s olyanná dagad, mint az öklöm.

A gyerekek szeretik a *pattogatott kukoriczát*, amit, ha kipattant, *kakasnak*, ha ki nem pattant, *tyúknak* neveznek.

Verzás lepény; turóval elegyes burján — apró zöld kapor — és hagymaszárral töltött lepény.

Visa; kemenczében szárított alma. Hasonlóképen szárítanak még körtét, fuszujkát, egrest, veres szöllőt, de ezt nem nevezik visának.

Bagolytüdő az aszalt gyümölcs.

A kenyeret egész Erdélyben (?) *czökkal* csinálják. A czök úgy készül, hogy gazdasszony a kenyértésztából meghágy egy alma nagyságú darabot, melyet a másik sütésig benyujt vagyis komlós vízzel egy maroknyi lisztet leforráz s mikor az gyenge meleg lesz, a megmaradt tésztát beléteszi.

*

A kalotaszegi sokat ad a jó friss vizre: »az az egészség«, mondja, — ép azért kutjaira sokat ad. Négyféle kutja van: kerekes, mely a Felszeg specialitása, bodomos (M), horgas (Fs, Bt, NA) és gémes (Int, MB, NP); ez utóbbi a kerekese-
sen kívül a legelterjedtebb. Vannak közkutak, melyeket az egész falú használ. Ahol egy kut van, ott azt külön nem nevezik, hanem mondják utczakutjának (Jt), vagy falukutjának (Szt). A kutakat, a hol több van, aztán rendszeren a közeli

gazda szerint nevezik (MGM: Sinkók., Bogdán Feri Pistak.; Kfő: Palik., Bálintk., Papk.; Ds: Rigók., Csomag., Papk.; Svr: Gyurkak.; Nyó: Papk.; MGv: Kalók., Abrahámk.; M: Kalós-kút, Kelemenk., Ábrahám Gyurik.; Int: Gerge-Pistak.; KP: Kőpálk.; Pál Jánosk., Papk., Botferkőforrás; néhol a faluról a főkút veszi a nevét (KP. Int.) vagy a fekvéséről (Alsókút Jt, Felszegi csorgó Ds, Alsócsorgó Nyó, Térenkút Nyó, Bácsmegekút KSK, Faluvégik és Pusztakút MB, Felsők. M), majd nagyságáról (Nagyk. Svr, Kisk. M) végül ujsága szerint (Kfő, Svr). Néhol közkút nincs is, hanem minden telken van egy kút (NA.) Bánffy-Hunyadon a Nagyutczában 3, az Alutczában 2, a Csebernyében 3, a Győrfalva utczában 1 kút van.

IV. Ruházat.

Mint hogy a kalotaszegi ruházata s főleg a fehéreneműek anyagának tulnyomó részét maga állítja elő, szükséges annak előállításával, valamint az előállításnál alkalmazott eszközökkel is megismerkedni.

A kendermagot aprilis és május hónapokban vetik el, még pedig legkésőbb május 28-ig, mert akkor van a *madarak napja*, vagyis azontul a magot a madarak megeszik. Előzőleg már a földet tyúk vagy galambganéval megtrágyázzák, hogy kövérebb legyen a kender. A kender aztán kikel s lassan kezd fejlődni. Áldozó csütörtökön a templomozás után az asszonyok elmennek *kender nézni*, csoportosan kísétálnak a földekre s megnézik minden asszonyét, kié hogy áll.

Julius végén, augusztus elején mikor a virágos kender már sárgulni kezd, ezeket szálonkint *kinyüvik*, egy *fükenderbe* összekötik s azt *kikecskellik*, vagyis a fejnél összekötött kenderet tövire körbe állítják, mint egy félsátort. Ha a fej megszáradt, nyolcz fejet összekötnek egy nyalábba s ezt elviszik a tóra. Minden családnak van egy *kenderáztató* tava még pedig nem a saját, hanem a falunak elhagyatott, sem nem művelt, sem legelőnek nem használt telekdarabján, mely apáról fiura, vagy inkább anyáról leányra szokott szállani teljesen

ingyenesen, mert az adót érte a falu fizeti: 8 napig, ha az idő hűvös 14 napig ázik a kender a tóba, akkor ismét kikecskéllik és megszáritják.

Megszáritván az így megáztatott kendert, a *bitóval* (MV, BH) vagy *törövel* (M) nagyjából *kitörlik*, s mikor ez kivette belőle durván a pozdorját, a kender a *tiló* alá kerül. A bitónak négy *lába*, két *levele* és egy *nyelve* van; a tiló ugyanolyan, csak a levelek köze szűkebb, a nyelve vékonyabb és a lába egyes. A tilót a *lehel* követi, mely áll egy *foggantyús lábálá való fából* és a *szöges lehel* vagy *hehel*-ből; a lábára ráteszik a lábat, mert a lehellel így könnyebben elhasogatják vagyis *kiszállalják* a szállakat; így két terményt kapnak: *kendert* és *szöszt*. A szöszből a pozdorját kirázzák és ami szöszt a lehel lehúz, azt *kigerebelik* a *gerebennel*, ami egészen olyan, mint a lehel, csakhogy kézbe való; rendszeren két gerebent fognak a kézbe fonákul, míg a másik kézzel tépik benne a szöszt. Ezután a kendert nyirkos helyre (rendszerint pinczébe), a szöszt száraz helyre teszik. Ha *nyers* (erős) a levegő, a kendert vagy a pinczében vagy a pajtában *megecsellik* az *ecsettel*, s azután száraz helyre teszik a fonásig. A *magos* (magvas) *kenderrel* ugyanez történik, csakhogy ősszel a magvát szedik le, ki csak tavaszkor áztatják, mikor a fa virágzik, mert akkor enyhébb a víz.

A fonás *kerékkel* vagy *orsóval* történik. Mikor az egész anyag már meg van fonva, *megszapulják* sárgára, ez pedig a legnehezebb feladatok egyike. Este hamut rostálnak, azt cseberbe áztatják s belé a fonalat darabonkint addig mártják, míg a szapuló fel nincs rakva a fonallal színig. Másnap már kevéssel éjfél után felkelnek, a kemenczébe nagy tüzet raknak, azután *békasót* (patakköveket) tesznek bele, azt *meghevesítik*, a lúgba teszik, hogy az fő tőle, s az így forrásba hozott lugot ráöntik a kenderre, melyen az a *lug alá való cseberbe* ömlik át; a *szapuló kövel* való hevítést és a luggal való leöntést aztán ismételik kerek 24 órán keresztül.

Szapoláskor, akármilyen szegény is legyen az asszony, azon, este vendégeinek, a fiatal lányoknak, menyecskéknek és legényeknek szemes török buzát főzet mézelve; akik ezen

este a háziasszony vendégei, azok nem mennek haza, hanem hajnalban *rázóba mennek*, vagyis napvirradat előtt a megszapult fonalat a patakhöz kiviszik, a hamutól kirázzák, persze folyton *csujjogatva*; e munkát végezve, mennek vissza a házba, ahol mézes égetett pálinkát isznak és frustukolnak, még pedig tejben laskát, hogy fehér legyen a fonal. Erre a fonalat most már tisztán, hamu nélkül ismét felrakják és szapulják rendesen, azaz tetejére *hammast* tesznek (ami egy vastag lepedő 3—4 ujjnyi hamuval); ha a szapuló nagyon teli van, *szapulókéreggel* tetézik, ami elrongyolt szitának vagy rostának kávjából áll és *foly a szapulás*. Ezen az estén süt a háziasszony kalácsot és pánkót, főz töltött káposztát és csinál mézes pálinkát.

Hajnalban ismét mind mennek ki mosni; erre a napra a háziasszony a legjobb embereit hívja meg; és azokkal, pálinkát és kalácsot frustukolva, mosnak a pataknál, miközben folyton hordják a mézes pálinkát. Ez a szapulás főnapja s ekkor hallhatók a legczifrább csujjogatások. Akinek haragosa van, s az téved a mosók felé, akkor róla mindent el lehet mondani, rá a legtrágárabb élczeteket meg lehet eresztetni; ezért senki se panaszkodhatik, sőt még el sem ítélik. Ezt a legteljesebb szólásszabadságot, mely ócsárlást, szidalmat, trágárkodást, mindent megenged, védi a nap szentsége. A fonalat a szapulás után haza viszik, nagyot esznek, még nagyobbat isznak, felszólás és köszöntés nélkül, egymás gyengéit azonban annál inkább kibeszélve és kigunyolva. A mulatozók nagy része részegen kerül haza, a józanabbak közül azonban kettő-három még ott marad, a fonalat a mestergerendában levő *fonal rángató szegre* felakasztva, a puliszkatörő körül kifacsarják, jól erősen megrángatják s éjszakára kiterítik, hogy fagyjon meg. Ha élesen megszáradt a fonal, másod vagy harmadnap *megmincselik*, vagyis forralnak fel vizet, tesznek egy darab uszószappant belé, s belé rakják a fonalat; azután 2—3 tojás-sárgájának habarékát egy nagy cseber vízbe töltik, a fonalat darabonként belemártják és este a fagyra éjszakára újra kiterítik.

A fonalat ezután a *tekerőn* feltekerik. A tekerő *talpán* áll egy *láb*, ennek közepéből egy tengely emelkedik fel, melyre

két *tekerő levél* áll keresztben vízintesen. A két levél mind-egyik végén van egy-egy (összesen négy) kiálló *leányka*. E leánykákra lesz kifeszítve a *darab fonal*, mely 5—12 *pázmából*, minden pászma 40 *igéből* és minden ige 4 *szálból* áll. A leveleken több *lyuk* van a darab nagyságához alkalmazható módon. A tekerésre kerülő fonal négy féle, lehet *hegyiszösz*, ami a kender hegyiről lehehellődik, *töviszösz*, ami a kender töviről lehuzódik a hehellel; *pátyaszösz* ami a kenderről végig beecsellődik, s végül ami legutoljára marad, s ami a legfinomabb: a *kender*. A hegyiszösz és pátyaszösz fonalt *kőgombolyégba* tekerik; a kender és tövieszösz fonalat *lyukas gombolyégba* a tekerőfa czifrázott fája körül.

A pátya és hegyiszösz további alkalmazásban a *csüllön* kerül. A csüllőnek végire ráteszik a *csüt*, s a fonalat a gombolyégból arra *csürölik*; ugyanakkor a csübe, bodzafából lévén, egy *bélfát* dugnak s az egész ily módon belejut a himes vetéllőbe. A fonallal így ellátott vetéllő alkalmas a szövésre. A vetéllőt a leány kedvese szépen kihimezi s mikor a leányt elveszi, neki ajándékozza, de a himzést még azután is folytatja az első években; nem is válik meg az asszony az ilyen vetéllőtől az egész életén át.

A tövieszösz és a kender a *vetőkaróra* kerül. A vetőkarónak van négy *ága*, melyek egy a mestergerendába erősített *tengelyből* állanak szét. Az alsó és felső ágakat kívül a *fogasfa* köti össze, melynek minden fogán *lyuk* van. Az egyes lyukak közti távolság a vászon hosszában tíz singnyi távolságnak felel meg, s így egy vető karóval 60—70 singes vásznat lehet előkészíteni. A vető karóra a fonalat csak a lyukas gombolyégból *vetik fel*, mert a *kőgombolyégból* a csüllőre tekernek. A leány elővesz két lyukas gombolyégot, ezeket *összetoldja*, azaz csomóval összeköti, alul a két fonalat ráteszi az egyik rud végire, s aztán *kereszteléssel kezd*, majd párosával egyoldalón végig megy a fogakon, míg elér a kellő hosszúság fokára, onnan visszafordul s a fonalat párosával keresztelés nélkül végig visszaviszi a fogakon, míg a kiinduláshoz ér, s ezt az eljárást addig ismételi, amíg annyi van felvetve, amennyit az *osztováta* bevesz. Az alsó keresztelés jön

be a *csip vesszőbe* a hátsó *kompostor* felé, ezen számlálják meg, a fonal hányasba van vetve (hogy mily széles a borda). Azután a szegről leakasztják és *lánczbaszedik* (mint a tüzoltók) a fonalat, óvatosan vigyázva, hogy az össze ne *csepüződjék* (= bogosodjék), s befejezésül ráteszik a kompostorra. Néha a vetőkaró alá *potlékot* (kis széket) is tesznek, hogy *felmagasztalják* (hogy az magosabb legyen). A csüllő fonalat *bélfonálnak*, a vetőkaróét *nyújtófonalnak* nevezik.

A szövés az *osztovátán* (esztovata) történik. Az osztovata részei az összeállítás sorrendjében a következők: Az osztovata *talp* két oldalát középuított és hátul két *keresztül való fa* köti össze, míg felül, elöl és hátul két *kompostor* (tengely) köti egybe a két oldalt; a hátsó kompostoron tekerődik a *vászonvessző* a fonallal, a mellső kompostoron a megszött vászon. A két kompostor közt van az esztovata *karja* s a karokra átfektetve, faszegek közé peczkelve a *nyüstbot*, melynek két oldalán felkötve lóg le a két *csiga*, azokon alul pedig a *nyüst* a két *nyüstpálczán*. A nyüstbot előtt a karon van a *bordahaj*, s ebbe beékelve a *borda*; alul a *lábitófüttől*, mely a mellső keresztül való fában van, áll ki a nyüsthöz erősített *két lábitó*. (Néha van négy nyüst négy lábitóval is). Az első kompostor jobb végén van a *berbetuska* és abban a *lyukas fa* és abban egy *szeg*; a hátsó kompostor bal végén van az *eresztő rúd*, melylyel a fonalat eresztik, míg a lyukasfa azt megfeszíti. A hátsó kompostorról göngyölődik le a *türetfonal*, melynek száalai még a nyüstön innen a *csipvesszőn* keresztveződnek; a csipvesszőnél a fonal egy alsó és felső rétegre oszlik, melyek közül a felsőt, hogy a nyüst jól nyiljék, lehuzza a *fonal töke*. Ha a fonal nagyon *eresztődik*, akkor az eresztőrudat a karról lelógó *fahorogra* akasztják. A székre ülve a nő lábával a lábitót lenyomja, mire az egyik nyüst felemelődik, a szálak szétválnak, mire a nő a vetélőt a két szállemez közt átveti, vagyis *beléölti a fonal közé*, azután a bordahajjal a beöltött fonalat a kész vászonhoz szorítgatva ütögeti, majd újból *ellábitja*, azaz a két fonallemezt egymástól most már ellenkező irányban eltávolítja, s újra ölt és így tovább, mindaddig, míg a kívánt hosszúságú vásznat meg nem kapja. A pátyaszösszsel a kenderfonalat, a

hegyiszöszszel a töviszösz fonalat verik (= szövik). Ha a türet *gyapotczérnából* van, akkor *fodorvásznat* kapunk, ha pedig a beverő *sollatlan* (= sodratlan) *gyapot*, akkor *gyapotvásznat* kapunk.

Minthogy fehéreneműjét a kalotaszegi nő maga szövö és aztán varrja meg, abban éppen nem fukar és könnyen kielégítheti abbéli vágyát, hogy mindig hófehér ingben és fersingben jelenjék meg. Talán Magyarország egy parasztsága sem oly gazdag fehéreneműekben, mint a kalotaszegi. Hogy positiv példát említsek, Bogártelkén a legszegényebb parasztnőnek is van 15—20 inge. Minthogy ez a vászon csak néhányszori mosás után fehéredik meg teljesen, a bogártelki nő az inget csak addig viseli, míg új, s mikor megfehéredik, piacra viszi vagy küldi Bánffy-Hunyadra, ahol az ilyen hófehér inget szívesen veszik meg és jól megfizetik.

*

A kalotaszegi férfi a haját ma másként fésüli, mint régen. Ma általában véve röviden viselik a haját s azt mindig balfelől választják el. A mai viselet azonban különbözik az egyes vidékek szerint. Így az Alszegeen és a kolozsvári átmeneti vidéken szokásban van, hogy az elől kissé megnövesztett haját a baloldalon a homlokra a szembe lefésülik, mely divat a Felszegeen sehol sem ismeretes. A régi hajviseletet az öregektől tudhatjuk meg; ők maig is hosszú haját viselnek, mely fülük előtt omlik vállaikra szép fürtökben; de már csak igen ritka az, aki oldalt még be is fonja azt, ami eltérő az oláhtól, aki a haját szintén fonja, de a füle mögött. A haj fonásával a magyar ember azért hagyott fel, mert nem akart oláhnak még látszani sem.

A fejen kalapot hordanak, mely jelenleg szintén különbözik a régi viselettől. A nép úgy emlékezik reá, hogy régen széles és fel nem hajló karimájú kalapot viseltek, ami határozottan szász forma; a régi téli viselet maradványa a néhány öreg által még most is viselt nemezsüveg, melynek hátul nyitott karimája a süveghez simulón hajlott fel. Ma téiben fekete karimátlan báránybőr sapkát hordanak, nyárban kis

karimás fekete pörge kalapot, melynek elején a homlok felett a fényes szalagsatt ragyog, jobboldalára pedig virágot tűz a szerető. Munkaidőben ezt lehajló karimájú szalmakalappal cseréli fel, melyet bársonyszalag csatt nélkül vesz körül. A kalapot ugyan erősen a szemre húzza, de féloldalt csak ritkán csapja. A kalap karimáján meglehetősen széles szegélynek kell lenni.

A férfing kurta, köldökig ér, télen-nyáron egyforma, felső bemetszése rövid, nincs félarasz; lehajló gallérja van, de csak ujabban, a régiek nem viselték, mert a nyakravalót az ing fölött tekerték s az tartotta az ing száját össze. A kar nem bőujjú, nem is bőrácúzú, a nép tudja, hogy ez németes, »de hát kényelmesebb«. — Az öregek emlékeznek rá, hogy a régiek lobogós ingujjat viseltek, sőt egy némelyik viseli még ma is (NK). Az ingújj különben szintén kurta, s rendesen van vagy varottasból, vagy kötésből készült kézelője.

Az inget felül a nyakravaló tartja össze. A régieké végig egyszerű széles fekete nyakkendő volt, melyet kétszer-háromszor csavartak a nyak köré, az ing gallérját vele leszorítva s a két végét az ing hasítékán bedugták az ing alá. Ma a nyakravaló hosszú ugyan, fekete is, de két vége keskeny piros, kék és zöld zsinórral kivarrt, sőt olykor még gyöngyökkel is ékitett, alsó széle pedig hosszú bojtos, melyet nem a régiek egyszerű módjával, hanem másira köt s a két végét kiszélesítve fekteti mellére, hogy annak minden ékessége látszódjék. Inaktelkén emlékszik a nép, hogy a férfiak nem régen még egy arasz széles nyakravalót is viseltek — szőttesből. — A himzett és gyöngyözött nyakravalót különben ma is csak a legények viselik, az öregek ma is egészen egyszerű feketével elégszenek meg. A nyakravalót, különösen az öregek, télen-nyáron viselik s azt csak a legszorgosabb munkaidőben veszi le a fiatalja, hogy ne zavarja őket a munkában.

A lábakat nyáron a rövid és nem bőrácúzú gatya takarja, télen azonban erre harisnyát (nadrágot) húz, rendesen fehér szőrből, melynek két oldalán a czombok hosszában

veres posztót varrnak közibe,¹⁾ a harisnyának elől két hasfétkja van, e felett pedig párkánya, melybe a rézgombos szijút huzzák bele; zseb nincs. A szijú hosszú, az ember derekát kétszer is körül éri; felcsatolási módja olyan, hogy egyszer a derékhoz szorítva a harisnyát, a használatlan s rendesen hosszabb darabot hátul bőven eresztik, hogy a fart is körülérje s végit elől bedugják; innen vette a *farszjú* elnevezést. Ezt különben nyáron át is viselik, különösen vasárnapon és ünnepeken. A farszjú különben egy régi divat maradéka; az öregek maig is viselik az 1—1½ arasz széles *gyüszüsziút* (gyüszüsziú), mely hatalmas bőrvben tartják a gyufát, a pápaszemet, a bicskát meg a pénzt. Ez a gyüszösziú, amit minden magyarországi hegylakó nép visel, emlékeztető jele annak, hogy a magyarság a Kalotaszegen régen sokkal nagyobb területet lakott, a hegyekben is élt, míg ma a völgyek fenekére zsugorodott össze, ahol tisztán földmivelő életet él, mely foglalkozásnál pedig a gyüszösziúra nemcsak szükség nincsen, de teljesen alkalmatlan.

Az ingre nyáron, különösen a munkaidőben, hogy az inget nagyon be ne piszkolják, egy másik rövid fehér vászon *puszli*-t vesznek, ami szintén ingféle, csak az ujjai még szűkebbek. Ünnepeken, vasárnapon és télen a puszli-t a *bujkával* cserélik fel, mely a gatyakötésig érő rövid, kék posztóból készült, és egészen a testhez simuló kabátka, s melynek gomblyukai színes (zöld vagy piros, vagy váltogatva mind a két színű) fejtővel csokros formában sugarasan vannak kivarrva. A bujkának két kis oldalzsebe is van, s különben főleg a legények nyalkáskodnak benne, mert testhez álló szabása szép természetet érvényre juttatja.

Téli ruhadarab még a *mellrevaló* (mērevaló = bőrmellény) is, de viselik azt nyáron is, vasárnapokon, ünnepeken, meg általában hűvös időben, még pedig férfiak és leányok, öregek és ifjak egyaránt. A mellre való fehér birkabőrből készül,

¹⁾ A gyerekeknél a vörös posztó 2—3 sorosan, a legényeknél 3—4 sorosan, az öregeknél csak egy sorosan van bevarrva. Az öregek fekete posztót szoktak bevarratni.

melynek gyapjuja képezi a meleget tartó bélést. A mellénynek legszélül egy piros és ezen belül egy fekete szegélye van, s a formák csak e szegélyen belül lépnek fel. A nyaki részt a fehér, fekete és piros harántsávokból álló s mintegy két újjnyi széles gallér veszi körül, melyen belül még egy zöld varrással szegélyezett piros sáv van. Ettől lefelé a mellény alsó széléig fekete bőrcsipkesor húzódik le, melynek mindenik csipkéjében egy kerek lyuk van. A mellénynek a csipkesorig terjedő részét *toldás*-nak nevezik s ezen van a két gomb, illetve gombhurok; az ezen belül eső rész a fordítás, mely piros, vagy félkörös karélyokban csaknem a zsebig terjed. A zseb piros bőr, de alúl-felül van egy fekete csikja, két oldalt két-két pitykéje; a zsebfeltti (olykor hiányzó) diszt zsebczifrának, a zsebalattit zsebaljának nevezik; mindkettő piros. Általában a disz két főszíne, mint azt már a harisnyánál is láttuk, piros és fekete, a zöld csak igen ritkán fordul elő. A mellény hátsó részének formái és színei ugyanolyanok mint a mellső részei, legfeljebb talán kissé egyszerűbbek. Pityke a mellényen nincs. A mērevaló itt leirt typusa az egész Felszegen el van terjedve, a kolozsvári átmeneti vidék abban különbözik, hogy a mērevaló himzései sokkal gazdagabbak és tömöttebbek; a felszezi azonban erre azt mondja: »csak nyalkaságból teszi s nem azért, mert gazdagabb.«

Télen viselik a *czondrát* vagy *daróczot*; ez Bánffy-Hunyadon fehér, a falvak némelyikében azonban szürke posztóból készül; oldalt van egy *aszalya* (toldása), ami rendesen posztóból való és piros bojtokkal diszített. A darócznak Bánffy-Hunyadon, meg Kalota-Szent-Királyon Zrinyi-gallérja van, de ezt a Kalotaszeg többi vidékén nem viselik. Rendesen panyókára vetve hordják, csak a vőlegény ember szokta egészen felölteni, amiről fel is lehet ismerni. A darócz különben fél-czombig érő kabát, elég bő ujakkal, melyet elől ritkán gombolnak össze.

A lábon csizmát viselnek; a lábat nyáron vászon, télen szőr kapczába csavarják, s úgy huzzák reá a csizmát, melyet ki zsirral, ki olajjal ken fényesre.

Mezei munkájánál használja a kalotaszegi a szűrt;

ennek részei a gallér, ujj, alja, honalja, eleje és hajtása. A gallér, valamint az összes többi részek díszítéseinek színei a zöld és fekete. A gallér két alsó szögletében két egyenlő rajz van, mely az egész Kalotaszegen állandó, s melynek hat motívuma ez: lóherlevél, cserlevél, szőlőfürt, nyolczszirmú kör, szőlőlevél és négyszirmú négyszög. E hat motívum ismétlődik a szűr minden díszített részén, tehát a honalj alatt és a szűr elején is, csakogy míg a galléron csoportos, ezen helyeken meanderszerű alakban.¹⁾

A kalotaszegi férfi ruhája tisztaságára sokat tart, mindig tisztán és csinosan jelenik meg, haját gondosan nyíratja, állát kiberetválja, csizmáját kifényesíti s ünnepeken mindig legfehérebb gunyáját ölti fel. Botot, esernyőt nem visel, csakha messzire megy, akasztja oldalára az *abrakos tarisznyát*²⁾ mibe benne van minden szükséglete.

*

A kalotaszegi leány hajadonfővel soha sem jár s így nem is lehet rámondani, hogy hajadon, de még az iskolában sem veszi le fejről a kendőt. A haját középén választja el, hátul több vékonyabb fonatban összefonja s le hagyja csüngni, nem tűzi fel; az asszonyok a haját kicsi kontyba tűzik fel a fej hátsó részén s hogy a konty megtartsa kerek formáját, *kontykarikát* tesznek bele tolluval. A leányok hétköznapi sötét színű kendőt kötnek fejükre, melyet hátul a nyakon kötnek meg, vasárnaponként azonban a *pártát* veszik fel s azzal mennek a templomba, a pártát a leány konfirmációjától kezdve lakodalmáig viseli. A párta két ujnyi széles gyöngyházcsigákkal kirakott vasabroncs, melyet a fejre tesznek, s melynek hátsó részéről a különböző sallangok, a gyöngykötő, hajfonó, hajtekerő, stb. csüngnek alá a térdig s melyeket együtt *készületnek* neveznek. A pártán a gyöngyök bizonyos csoportokat, ágakat képeznek s vidékek szerint különbözik az ágak száma, míg a kolozsvári

¹⁾ A szűrt régen nem viselték, csak újabban jött divatba, rendszeren a daróczot helyettesíti, mert akinek szűrje van, csak ritkán használt daróczot.

²⁾ Habár csak ember használja, mégis abrakos-nak mondja.

átmeneti vidéken a pártának csak három ága van, addig a felszegei és alszegei öt vagy néha oly sok ágú, hogy többé nem *ágas*, hanem *folyó* pártának nevezik. Hasonlóképen különbség van a pártaviselés módjában is. Míg Bánffy-Hunyadon és a Felszegezen a pártát a fej tetején, tehát *vízszintes* állásban viselik, az Alszegezen és a kolozsvári átmeneti vidéken a párta hátrább a fejelágyára kerül és *részutos* helyzetben áll. Az asszonyok télen-nyáron nagy kendőt hordanak fejükön hátsó kötéssel, otthon fekete, hálószerű főköttöt, melynek elejére, tehát a homlok köré, a 2—3 cm. széles *gyöngyös csipkét* kötik. A fej díszítéseéhez tartozik még a *dulandré* (tul anglais); ez finom fehér patyolatfátyol, melylyel az egész fejet körülkötik a nyakon, elől a két végét a derékon a kézzel lefogják, hátul pedig a patyolat a sarkakig ér. A dulandré a menyasszony is viseli, de másféle kötéssel, mint a menyecske. Ha az asszony idősebb lesz, a dulandré is elmarad.

A kalotaszegi nő általánosan *vállfűs* inget visel: legalább ez a divat az egész Fel- és Alszegezen. A kolozsvári átmeneti vidék ettől határozottan különbözik, vállfűs inget ott csak a lányok viselnek, az asszonyoké *asszonyos* vagyis *kötéses*. A női ing általában szintén kurta, csak oly hosszú, hogy a ruhába bele lehet kötni, van egy *gallérja*, melyet piros vagy fekete fejtővel kivarrnak, továbbá két rövid a könyökön alúl végződő, elég bő, de a könyöknél összeszűkülő *ujja*, melynek alsó részén van a kivarrt *kézelő*, két hosszan lelógó hárász bojtjal összekötve, felső részén a *vállfő* szintén kivarrva 2—4 ujjnyi vastagságban; az ing mellső hasítéka rövid, ez is ki van varrva két szélén, ez a *szedés* vagy *behányás*. A honalj alatti két betoldás közül a felső a *pálha*, az alsó a *czók*, mindkettő széle szintén kivarrva. Az összes varrások vagy mind pirosak vagy mind feketék. A nyaki részt elől összekötik két bojtos *kötő*-vel; a Felszegezen a két kötőhöz még két szalag is, a kolozsvári átmeneti vidéken pedig még két *vendégbojt* járul, melyek ugyanoly színűek, a minő a vállfű. A vidékenkinti különbségeket kiegészíthetjük azzal, hogy a ing varrásai a kolozsvári átmeneti területen sokkal szélesebbek, mint a Felszegezen és Alszegezen, s hogy Bánffy-Hunyadon a vállfű teljesen

hiányzik. Az asszonyos ingen a vállfü hiányzik, ellenben helyette a két ujj egész hosszában végig duplasoros piros, vagy fekete *kötés* van, melyet egy esetben $13\frac{1}{2}$ cm. szélesnek mértem.

Az ingre legalul a *kurta szoknya* következik; ez térdig sem érő s kurta kék *palké*-ből (barchent) van készítve; a kalotaszegi nőnek ez a tournureje s el is tagadja mindenki előtt, hogy viseli; különben ez csak az újabb divat hódítása, régente szégyen volt ilyenre még gondolni is.

A kurta szoknyára kötik rá a *pengyelt* (pendeles), mely itt nem más, mint fehér tiszta alsó szoknya fodorvászonból. Oldalbetoldását *aszaly*-nak nevezik.

A pengyelre jön rá a *muszuj*, a kalotaszegi női viselet legjellemzőbb ruhadarabja, melyet a konfirmációtól kezdve haláláig visel. A muszuj nem más, mint egy szoknya, melynek alsó szegélyére belül 4—5 ujjnyi széles színes posztót varrnak, aztán a szoknyát elől felhajtják, a derékon a kötésbe tűzik, úgy, hogy a pengyel is, a posztó is látható, de csak részben, mert elől kötöt viselnek. A muszuj színe mindenütt sötét, barna, kék vagy fekete; fent a karcsú derékon sűrű ránczokban fut, melyek a muszuj *gallérjában* egyesülnek. Ez a gallér B.-Hunyadon csak zöld, a vidéken piros. A gallér alatt mintegy két ujjnyira a ránczokat egy különösen e célra használt varrás, a *koczka* vagy *szedés* fogja össze, mely le van *darázsolva* (vagyis darázsöltéssel csinálva). A ránczokban csak az a különbség, hogy egy hányja jobbra, más hányja balra: általában a mélyebb ránczot szebbnek, városiasabbnak tartják. A muszujt e néven csak az Alszezen és Felszezen ismerik, a kolozsvári átmeneti vidéken mindenütt *bagazia* a neve; a muszuj darázsészke helyett ugyanott a *rózsásférczet* használják s általában azt szélesebbre csinálják, mint a Felszezen.

A muszujnak csaknem a legfontosabb része a *posztója*. A posztó színe állandó; leányoknál és menyecskéknél mindig piros vagy sárga, idősebb asszonyoknál zöld, öreg asszonyoknál fekete; e négy színen kívül mást a kalotaszegi nő nem használ, sőt Bánffy-Hunyad még ezekből is a pirosat kitörli, hunyadi asszony muszuján piros posztó nincsen. A posztó két darabból

áll, mely legalúl többszinű *kötéssel* vagy *férczszedéssel* van egybekapcsolva, melynek színeiből csak a posztó színe marad ki. A posztót két szélén *sinyorozni* is szokták, az alsót állandóan (rendesen fehérrel), a felső sinyorozása azonban néha elmarad. A posztó szélessége is változó, a kolozsvári átmeneti vidéken keskenyebb, mint általában a Felszegen és Alszegen. Bogártelkin azonban 18 cm. széles posztót is mértem. A posztót ki is szokták hímezni; legegyszerűbb eset az, mikor az alsó részen, az összekötésnél kihimezik a tulajdonos nevét és a készítés évszámát. Inaktelkén a posztónak csak a jobb felét varrják ki, a balt nem; Bogártelkin az egész posztót gazdagon, széles tulipánokkal háromsorosan himezik ki, mely tulajdonképen kézzel való tamburirozási munka. A muszuj a legkaczerább és legkihívóbb viselet; a kalotaszegi nő ezt jól tudja s alkalmazkodik hozzá; régente vasárnaponkint a muszujt leeresztették, ma, ha templomba mennek, fel se veszik, hanem helyette a *fersing*-ben mennek, persze, ha délután mulatságra van remény, akkor megint felveszi a muszujt.

A muszujt kiegészítő s nélküle el nem képzelhető női öltönydarab a *kötény*, melyet a Felszegen és Alszegen *kötőnek*, kolozsvári átmeneti vidéken *ruhának* neveznek. A *kötő* rendesen ugyanoly színű és anyagú, mint a muszuj, felül van a *madzagja*, mely 3—4 újjnyi széles; a kötő a szoknyához hasonlóan szintén ránczba van szedve s ezeket a ránczokat a muszuj szedéséhez vagy kocskájához hasonló varrás kapcsolja össze, melynek az Alszegen és Felszegen a neve *darázsfészek* vagy koczka, a kolozsvári átmeneti vidéken pedig *hányás* vagy *fércz*.¹⁾ A kötő szélét széles, színes pántlika futja körül három oldalról, mely vagy tisztán piros, vagy kék, zöld és fekete (a sárga hiányzik) virágokkal ékített piros alapszínben. Alsó két sarkában a kötőnek rendszerint egy-egy nagy rózsa van, vagy kihimezve, vagy hárászból, nem ritkán gyöngyökkel is kivarrva a jobbmóduaknál. E rózsát a belső oldalon néha még két szalaggal körül varrják a vagyonosak, úgy, hogy a rózsa egy négyszögben kerettel körülvéve fekszik; e keretnek nem

¹⁾ Egy esetben a hányást 95 mm.-nek mértem. (Bogártelke.)

a kötő széléhez tartozó két részét *vetésnek* vagy *szarufának* nevezik, mely a Felszegen ritkább, mint az Alszegen, de leggyakoribb a kolozsvári átmeneti vidéken; ez utóbbi helyen a kötő anyagát *oleáncz*-nak nevezik, a kötőszalag anyagáról pedig azt mondják, hogy az *anglia posztó*.

Ünnepi alkalmakkor a kalotaszegi nők a kaczér muszuj helyett a sűrű és mély ránczba szedett gyolcs *fersinget* veszik fel. Ezt úgy ránczolják be, hogy a fersinget az asztalon lenyújtóztatják, vizesen, aztán ránczba szedik és minden ránczot letűznek, ha a fersing megszárad, kemény lesz és ránczai is megmaradnak. A ránczoknak persze a fersing gallérjától az aljáig szabályosan és pontosan kell egymásra következniök. Emlékszik még a nép a múlt egy ünnepi divatjára, a *rása* szoknyára, de nem találtam sehol asszonyt, a ki azt le tudta volna írni, hogy milyen volt régiben; bizonyos az, hogy az egész Kalotaszegen mindenütt ép úgy el vala terjedve, mint ma a mērevaló, vagy a vállfüsing.

Ritkább, de igen szép a *fűzős váll*, mely mindinkább divatját mulja; ez piros posztóból készül, derékig ér, mellben kivágott s elöl szalaggal és nem zsinórral fűzős. Elöl is, hátul is, a mellben és a hátban széles fát, és olykor vasat varrnak a vállba, a hátsó legalább három újjnyi, a mellső egy újjnyi széles, mindkettő halcsontként szerepel. A fűzőszalag piros szokott lenni s kapsokra való akasztás által fűzhető be; a piros posztót pedig fekete csipke gazdagon diszíti. Ilyen fűzős vállat csakis a pártás lányok viselnek, a ki egyszer pártáját elhagyta, a fűzős vállat csak lánykori emlék gyanánt őrizi. Csodálatos, hogy a nép a vállfüző ritkaszöttes szalagját, valamint a hasonló anyagu köténymadzagot és a főkötő csipkéjének alját *teveször*-pántlikának nevezi.

A férfiak által használt *börmerevalót* a nők is teljesen hasonló mértékben használják; s nem sajnálják vagy nem törődnek vele, hogy az nemesen kifejlett és domboru felső testüknek hordóalakot kölcsönöz. A férfi és női merevalók közt különbség nincs, nagysága, alakja, diszítése, szinei mind a kettőnél ugyanazok. Van azonban a nőknek egy félczombig érő *csipkés merevalójuk*, melynek ujja nincs, zöld posztóból

készül, fekete prém vagy csipkedíszszel, báránybőrrel béelve, ez már a testhez simulékonyabb s annak rendkívül kaczkias külsőt kölcsönöz. A bőr merevalóhoz hasonlóan használják még a nők a czondrát vagy daróczot, fehér vagy szürke gyapjuból, csak abban különbözik ez a férfiaktól, hogy *oldalaszalya*, mely piros és fekete posztóból van, a piros hárászbojttal együtt nagyobb, mint a férfiaké.

A nők lábukon *csizmát* viselnek pirosbőrből, bár a gyári élet hatása itt is erős nyomokat hagy s kezdik *felkapni* a fekete csizmát, patkolt sarokkal, dufla talppal, sárgabőr szegélylyel; de ez csak Bánffy-Hunyadon s ott is csak az élénk színeket nem kedvelő öregek közt kezd tért nyerni.

Ha a lányok és fiatal asszonyok ünnep- és vasárnapokon a templomba mennek, jobb kezükből elmaradhatatlan a keszkenő, mely világos virágokkal tarkán szinezett kendő; a szinezés bár tarka, a színek azonban többnyire a sötétebb árnyalatokból valók s így nem rikitóak. A nép négyféle keszkenőt ismer, a zsali keszkenőt rojtokkal, a kásmér-t rojtok nélkül az olajost és a kartont.

*

Ünnepein a kalotaszegi egészen álváltoztatja háza bel-sejét; a házban rúdakat feszít ki és arra kirakja a *rúdravalókat*. Rúdravaló nemcsak az a kendő, melyet tisztán díszítés czéljából alkalmaz, hanem az ágyneműk huzója, az asztal terítője stb. mind. A rúdon található ilyen fehéreneműek főformái ezek: lepedő, ezzel az egész ágyat (nem a surgyét, a szalmát) szokták betakarni, mint nálunk az ágyterítőkkal; temetésnél a nyújtó pad mellé teszik leeresztve; 4 szél a hajtása (1 szél = 3 sing) s három kötés köti össze a négy szélt (darabot); a kivarrt részt szintén hajtásnak nevezik; ennek a rajza szedettes, mert tüvel szedik; főbb formái az asztalláb, nagy rózsa, kisasztalláb; (ára vagy 8 frt.);

az *abrosz* négy nyüstös, mert feldolgozásánál négy nyüstje van, három részből áll, melyet bokorkötés tart össze, hosszú piros csíkjait táblának nevezik; (ára mintegy 3 frt.);

a *derekaljhaj* az, ami a mi ágyunkban a lepedő, ennek

a fejtől (fűtől) való végére a derekaljcsúpot húzzák rá; (ára mintegy 1.20 kr.);

a *párnahaj* áll a párnaszár és párnacsúpból, melyeket vízfolyás köt össze; a csúpon kék rajzzal; (ára 1 frt.);

az *ágyfőtől* való kendővel az ágy fejtői oldalát takarják le, két egyforma hosszú és széles darabból áll, melyet hosszirányban bokorkötés fűz össze, piros fejtő csíkokkal, szegélylyel és nem rojttal; (ára 1.50 kr.);

a *rúdravalók* czélja kizárólagosan díszítés; egyik végén piros, másik végén kék harántcsíkokkal; ennek neve egyeselt, mert szövésekor a bordába csak egy szált fognak; mindkét vége rojtos; a csíkok fogasak; (ára 1 frt.).

Mindezek díszítései kétfélék, vagy szőttések, vagy varrottasok, mindkettőnél a nép csak két színt használ: pirosat és kéket.

V. Varrottas.

A *varrottasról* méltán lett híres a Kalotaszeg, mert ámbár a Kalotaszegen kívül a varrottasokat csinálja a nép másutt is, mint p. o. a Székelyföldön, Besztercze vidékén, Aradmegyében, a Szepességen, sőt a bukovinai székelytelepeken is, de sehol sem oly nagy választékban s teljes kifejelettségben, mint épen a Kalotaszegen.

A varrottasok technikai eljárás szerint három csoportra oszlanak: *invarrásosakra*, *írásosakra* és *fehérésekre*.

Az *invarrásosak* vagy keresztzemesek oly ékítmények, melyek kizárólag mind egyenes vonalakból vannak szerkesztve, alakjaikban túlnyomó a mértani kombináció, de gazdagon vannak képviselve a növényi alakok; állati alak azonban kevés, emberi a legkevesebb. A keresztzsem nem alkalmas görbevonalú díszítésekre s így gyakran torzékítmények is kerülnek ki (p. o. a tánczó alakok). Az invarrásosaknak kivétel nélkül van szélékítményük, még pedig rendszeren a főminta elemeiből összevonva és kisebbítve. A szín állandóan vagy kék, vagy piros, de mindig csak egyszínű.

Az invarrációsak alakjai,¹⁾ mint láttuk, több csoportra oszlanak. Mértani kombinációjú alakjai közé tartozik a *szarufás* (Zt, XI.) és a *kis szarufás*, melynek első mintái különösen Bánffy-Hunyadról ismeretesek (XLI.); a *kerekköves* vagy *kézelős*, mely átlójára állított négyzet, közepén és négy sarkán kerekkövekkel (XLII.), szintén Bánffy-Hunyadról; a *kis bimbó* (BH, XXXV.), melynek elemeit azonban nem tudom felismerni; a *czifrakoczkás* (II.), melynek egy tovább fejlesztett kombinációja a koczkáság (XVII.); a *ritkacsillag*, mely átlójára állított négyzet négy sarkában egy-egy csillaggal; a *kerekes*, mely egymás mellett álló, kereszt szemmel varrott kerekekből áll (LXIV.).

A növényi alakok közül leggyakoribb a tulipán s ennek kombinációja is a legtöbb. Legegyszerűbb a *kis tulipán* (XXII.), mely az alapon dülten áll és a *kis tulipános* (Kfö, I.), mely arra merőleges; a *tulipánág*-nál (MB, XII.) egy törzsből két ág indul ki végén egy-egy tulipánnal; a *hegyes tulipán* (XIX.) a még ki nem nyilott tulipánt kívánja utánozni dült állásban; *kerekes tulipán*-nál (XXXIV.) az ágnak, melyen két tulipán ül, végén nyolcz küllős kerék van ábrázolva, valamint a leveleket is ezek helyettesítik; végül a *négyágas tulipán*-nál egy négyzet négy csúcsából indul ki az átlók irányában a négy tulipán (BH, XL.). Növényi formák még a *körtvés* (BH, XXXVII.), melynek csak korrajza emlékeztet a körtére, míg elemei a tulipánból merítvék; a *szegfűs* (BH, XXXIX.), mely hat szírommal a szegfű virágát kitünően állítja elénk; a *rózsás* (LVII.), mely a kifakadt rózsza képét ábrázolja; az *eperlevél* (BH, IX.), mely azonban inkább a háromlevelű lóherére emlékeztet; *mákos*, mely a mák gyümölcsét ábrázolja (LXIII.); a *kis makk*, melyben azonban csak alárendelt szerepű a makk (LXV.); a *kis bimbós*, melyben egy négyzet két átlójának négy végén ül egy-egy bimbó (LVI.); a *hárombimbós*, ahol a két átló mindenikének végén 3—3 bimbó ül

¹⁾ Lásd: Pentsy J. és Szentgyörgyi L. művét: »Kalotaszegi varrottas album.« Kolozsvártt, 1891. A zárjelbe tett római számok e minta-rajzgyűjtemény számaira utalnak.

(LXI.) s végül a *ritkaág* (BH, XXXIII.), mely határozatlan elemekből van összetéve.

Egyéb alakok még a *pillangós* (LIV.), melynél egy nagy csillag két oldalrészéhez két-két szárnyacska csatlakozik; a *lőszemű* (LV.), mely egy négylevelű lóherlevél mása; a *szénvonós* (Kfő, III.), mely egy szénvonó fejét utánozza; a *patkós* vagy *kakastaréjos* (XXXII. Kfő), mely a patkós formák maeanderszalagja; a *vitorlás* (LXVI.), mely egy szélmalom négy vitorlájára emlékeztet; a *seses*, mely csupa *s* betűkből áll; a *fonott* (XX.), melynél a négyzet kettős szárai magok fonódnak össze és a *kis fonott* (BH, XXXVI.), melynél a négyzet egyszerű száraiba külön álló kész kis fonadékokat ékelnek be, végül a *fedeles* (XVIII.).

Mindezen alakok ma meglehetősen el vannak terjedve a Kalotaszegen, s terjednek napról-napra jobban aszerint, amint a varrottas-ipar minél több falut nyer el a maga ügyének. Természetesen ezeken kívül még igen sok alak van, mely az idézett Albumnak csak ezentúl megjelenendő második részében fog közzététetni és bizonyára sokat majd csak ezután fognak még felfedezni. A felsorolt 30 alak csak az általánosan elterjedt és főtípusokkal kíván megismertetni. De még ezen alakokat sem használják mindig és mindenütt. Így p. o. a kis tulipános, a czifrakoczkás, az eperlevél, a szarufás, a patkós főleg párnacsúpokát díszítenek, a ritkacsillag derekaljvéget, a szénvonós hajtásos lepedőt, a tulipánág ágyfőtől valót, stb.

Az *írássak* vagy *sinorosak* mind görbevonalakból s többnyire növényalakokból (rózsa, tulipán, szegfű, egy esetben még *acanthus* is) állanak, persze stylizálva. Színe állandóan sötétkék, csak kivételesen piros; technikai eljárása a sujtásöltés. Néha oly tömött, hogy a főalak majd elenyészik. A növények ábrázolásánál gyakran a leveleket szirmokkal és viszont a szirmokat levelekkel helyettesítik.

Az írássak e nevet onnan kapták, hogy ezen hímzések rajzait először írják s aztán az írás után és szerint hímezik ki. Ezt az írást öreg nénik, a falu vénjei, végezik, akik legtöbbször írni vagy olvasni sem tudnak. Az írás régi gyűjteményekből, melyek némelyike kétszáz évesnél is idősebb, vett

rajzok után koromlével, és lúd vagy sastollal (kemény toll kell, mert a vászon is erős) történik, régen megcsinálták az öreg-asszonyok ezt ingyen szívességből, de ma már vesztegetik őket s hozzászoktak ahhoz, hogy csak pénzért csinálják ezt.

Az írásosak közt is leggyakoribb a növényi kép. Ilyen a *tulipános* (XLIII. It.), a *rózsás* (XLIV. It.), a *gyöngyvirágos* (XLVII. MV.), az *eczetfás* vagy *krisztusfás* (XLV. Ds. 1702-ből), mely első hármát pontosan utánzott virágairól, az utolsót leveléről lehet azonnal megismerni. Egyik nevezetes forma a *valkai* (XXXI.), mely az 1730-ban kihalt Valkai családtól származik s melyből időfolytán a gazdag változatosságot felmutató valkai formák fejlődtek ki (XV.), melyeket vállfőkre s hajtásos lepedőkre alkalmaztak főképen. Egy a félholdról könnyen felsmerhető alak a *holdas*, mely sírfejfáknak faragva befejező résznek is használtatik (XLVI.). Virágok összetételéből származik a XV. századból ránk maradt *félkoszorús* vállfőkre és kendősarokra használt gyönyörű selyemhímzés, melynek méltó párja a XVII. századból való, paplanlepedő hajtásra használt s olasz renaissance nyomokat is feltüntető kolozsvári *körmös*. A *sujta* formát főleg kis leányok ingére használják.

Kétségtől a legszebb, de a legnehezebb faja a varrottas kézi munkának a *fehéres* vagy *vagdalásos* (vagy áttört) munka; első nevét azért kapta, mert rendszerint fehérneműeknek használták és használják, második neve technikai előállításukat jellemzi, t. i. kivagdalgják és a lyukakat hímezik körül, harmadik neve csak az irodalomból ismeretes s ugyanazon technikai eljárást jelzi. A fehéresek alakjai nem gazdagok, de igen fejlettek. Kiviteli módjai közül legáltalánosabb az *akasztalat*, a *borsóhím*, az *ablak*, az *egyenes öltés*, a *ferde öltés*, a *tyűkszem*, a *búzahím*, stb. Elterjedése mind általánosabb kezd lenni.

Főbb formái a *koczkás* (LXVII.), a *paripás* (LVIII.), a *hárommákú* (LIX.), a *küllös* (XXI.), a *törökös* (XXXVIII.), melyek mindannyian mértani formák kombinációi. A *bokrétás* (VI.), az *abrudi* (VII.) és a *kis foglalós* (VIII.) még a XVI. századból maradtak reánk, s e formákat a köznép ma is rend-

kívül tiszteli és szereti; valamire való leány addig nem is megy férjhez, míg vőlegényének 6—12 fehér es inget nem készít. A vőlegény is menyegző alkalmával rendesen abrúdival ékített jegyinet visel s ugyanazt veszi fel később is, ha ünnepléses alkalmakra hivatalos.

»A kalotaszegi varrottas *fodorvászonból* áll. A kettős szálak leveréséből nyert vászonnak az a tulajdonsága, hogy, ha kimossák, összemegy, tömött lesz, s végre megfodrosodik, azaz felülete hullámszerű lesz. Ha ékítményt akarnak rávarrni, egyelőre nem mossák ki, mert akkor a szálakat lehetetlen volna számlálni. Mihelyt azonban az ékítmény rá van hímezve, beavatják, vagyis gyenge lúggal megforrázzák, miáltal halvány sárga színt nyer. Azután gyengén megnedvesítik s lazán összegyűrve oly erővel, amint csak lehet, a mosópadhoz csapkodják, míg fodros lesz. Erre, a patakon, következik a kemény sulykolás, az úgynevezett beverés. Az így elkészített házi szőttesnek a neve *fodorvászon*. A *fodorítás*, mit bátran nevezhetünk ösványolásnak, nehéz és fárasztó munka; hosszas gyakorlatot kíván s csak ahhoz értők végezhetik kellő sikerrel. Szerencsére az egyszer megfodorított vászon mindig fodros marad; száz évig is eltart s minél többször mossák ki, annál szebb lesz; csak arra kell ügyelni, hogy az ékítmény színtartó anyaggal legyen hímezve.«¹⁾

A varrottas e rövid ismertetése után néhány adatot kívánok elmondani a varrottas történetéből. Bánffy-Hunyadon fülemhez jutott a hír, hogy Szentgyörgyinek számos történelmi adata van a kalotaszegi varrottas múltjára vonatkozólag; felkerestem őt s kérésemre előadott egész anyagának átvizsgálása után azon meggyőződésre jutottam, hogy egyetlen adata sincs. Gyarmathy Zsigmondné ő nagysága, kinek nevéhez fűződik a varrottas jelen története, több anyaggal rendelkezett s ezeket szíves volt nekem össze is állítani. Az itt következő sorokban közlöm érdekes feljegyzéseit és fejtegetéseit úgy, amint azokat rendelkezésemre bocsátotta, a magam részéről azon meggyő-

¹⁾ L. Pentsy és Szentgyörgyi, i. h. szöveg 5. lapján.

zódéssel, hogy a legilletékesebb helyről s a legavatottabb tollból kaptam azt.

»Dr. Herich Károly osztálytanácsos urnak az 1885-iki országos kiállítás alkalmából hozzám intézett felszólítására elhatároztam, hogy kiállítok egy kalotaszegi szobát úgy, mint az Magyar-Gyerő-Monostoron van. Itt, mélyen a hegyek közt, érintetlenebbül van meg minden ősi, mint p. o. az országutban fekvő Bánffy-Hunyadon. De az ősi szép munka, a varrottas már itt is csak gyéren mutatkozott s helyét a könnyebb szöttes váltotta fel. Párnacsupok, ágyfűtől valók és abroszok már a szöttesből teltek ki s csakis a *völegényingik* ujjait és a lepedőket varrják *fejéres*-sel, vagy vagdalással, míg a menyasszony *hummi*-ja irás utáni munka a hárászszal (vagy mint némelyek még most is mondják teveszórrel). Tehát a kiállítási szoba részére kezdtem összeszedni a varrottasakat. Tudtam gyermekkoromból, hogy M.-Gy.-Monostoron, kiknél vannak legrégebb darabok, s azokat kerestem fel; előbb nem szívesen adták el e régi munkát és volt közöttük néhány, aki csak ide kölcsönözte, de el nem adta. Hajtásos lepedőt s felibe kilencz varrottas csupú párnát tettem a kiállítási ágyba, s mint az már annak a rendje, ott volt az ágyfűtől való is, a falon a rudravaló tömött sora virított, az asztalon nagyrózsás abrosz, a bejárat felett régi párnacsúpok. Ezek a csúpok vonták magukra boldogult Rezső trónörökös figyelmét és méltán, mert ezek valóban kitünő régi darabok. Nagyon tetszett nekem, hogy ezek a régi magyar munkák, melyek nagyrésze kétszáz év előtt készült az én szülőfalvamban, úgy felkeltette az idegenek érdeklődését. Különben a hazaiak, de még a kalotaszegi bennszülöttek sem ismerték eddig, hogy mi a varrottas. Most már napfényre jött és csodálja mindenki.

»Erzsébet felséges királynénknak megtetszett egy gyönyörű fehér lepedő; ez sem volt eladó, de a felügyelő nem merte ezt megmondani s a magas parancs után elküldte azt Gödöllőre, én pedig jó pénzért kiengeszteltem a körösfői menyecskét, akié a lepedő volt. Herczeg Eszterházy Pálnának az abrosz tetszett meg, de azt már nem adta oda a felügyelő, hanem irt nekem, hogy nem lehetne-e egy hasonlót készíttetni.

Vettem hozzá anyagot, fodorvásznat, piros fejtőt és kiadtam egy szegény sánta leánynak, tehát ez varrta a régi varrottasokból feltámasztott első varrottast és Eszterházy hercegné az, aki legelőször vásárolt ilyen szép munkát. Az abroszt több darab követte és az áldott szívi hercegnő most már a legbuzgóbb terjesztője a varrottasnak. Dr. Herich Károlyné is kinylvánította, hogy terjeszteni fogja, így hát több vásznat beszerezve, több munkát adtam ki. De bármennyit adok is a népnek, mind többet kér.

»A herceg Eszterházynénak varrt abroszt száz meg száz követte azután és kifejlődött az ősi szép munka e népháziiparává. Öt év óta sok ezer forintot hozott már be a nép közé. Különösen mióta Mária Valériának és Mária Teréziának több szobára való varrottas készült, vált világhírűvé e munka. A varrottas terjesztői első sorban József főherceg egész családjával, ide értve a Belga királynét is, azután gróf Csáky Albinné, Korniss grófné, Herichné és hosszú, díszes sora hazánk buzgó úrnőinek, a kik mind kezet nyujtanak abban, hogy a varrottas állandó kenyérkeresete legyen Kalotaszeg szorgalmas asszonyainak. És ha ötévi munkájok még nincsen is felerészénél jobban elkelve; de ők azonnal kikapják a munkabért, amint behozzák a kész varrottast. Így aztán van állandó raktára e munkának a ker. múzeumban Budapesten, Drezdában, Berlinben, Fiumében és még sok más helyen. És a nép már megszokta, hogy a varrottassal enyhítsen nyomorán, azért vasárnap és kedden tömegesen tolulnak munkát kérni. Minden új varrottas egészen a régi minták után készül, s hogy ezek a régi minták előbb a felsőbb körökben, s különösen az erdélyi fejedelemsnők udvarában varrattak s csak azután szálltak le a néphez, azt bátran lehet abból következtetni, hogy egy-egy arany, ezüsttel vagy selyemmel varrt vánkosvégnek a mintája csak tíz-húsz évvel később varratott azon vidéken fejtővel. Ilyen esetet már többet kipuholtam. Így van az a reczével is: M.-Gy.-Monostoron a múlt században két Gyerőfyleány gyönyörű reczéket készített finom anyagokból: a század végén már minden parasztleány utánozta azt durva háziczérnából és kezdte alkalmazni lepedő betétekbe,

azért van e faluban most is mindenben több recze, mint a többi falvakban. Így utánozta s később át is alakította az úgynevezett »pókos«-varrást. Ezt szeretett papnéjoktól tanulták és elnevezték »papné kötés«-nek s ezzel a varrással tolták össze ingaljaikat (pendel) és vállon a férfi ingeket. Átszivárgott más falukba is és most már »burkós«-kötés a neve minden faluban, csak M.-Gy.-Monostoron tartotta meg a »papné kötés« elnevezést. Így terjedt el a horgolás is. Mikor én mint parányilányka kezdtem azt tanulgatni, megtanulta a szőlőgálónk is és tíz év múlva tudta a falu minden kis lánya és alkalmazták a recze helyett lepedőkbe. A mintás szövésekre is több példát tudnék felhozni, hogy miként szőtte előbb azokat egy-egy jóízű nagygazdaasszony urnő és hogy szivárgott azután át a nép közé. Így volt az éppen a varrottassal. Ott van például a »szarufás« minta piros és fekete selyemmel, feltalálható a Lorándfy Zsuzsánna holmija között, de ebből az időből az a minta még nincsen házivászonra fejtővel varrva, sokkal később, ment ez a nép közé. Vannak minták mint p. o. a »rózsás« is, hogy varratott előbb finom anyagból, finom anyagra, aztán a nép átvette és kibővítette »nagyrózsás«-sá, később még adott hozzá s így lett belőle »legnagyobb rózsás«; éppen így van a »csillagos« minta is, az is előbb arany és ezüst varrással volt a »törökhímes«, azután fejtővel lett a »csillagos«, míg ma már kinőtte magát »legnagyobb csillagos«-ra. A »kis almás« (a Mária Terézia legkedvesebb mintája) előbb szintén úri munka volt kék selyemmel varrva, aztán kezdte a nép »teveszörrel« utána varrni és éppen az ilyen múlt századbeli párnahéjéről kedvelte meg a főhercegné s úgy kért, hogy varrassam utána.

»Sok, sok minta után betudnám bizonyítani, hogy az előbb az úré volt s azután varrta csak a nép. Azért én határozottan tévesnek hiszem azt az állítást, hogy ez a munka előbb a népé lett volna s csak azután az uraké, mert itt megfordítva áll a dolog.«

Terjed a varrottas az iskolák utján is. Bánffy-Hunyadon bámultam az eredményen, mit a kis iskolás leányok fel tudnak mutatni. A leányiskolában a varrottas tanítását a III. osztály-

ban kezdik az invarrással, jobbra-balra öltögetéssel és betűikkel; a IV. osztályban folytatják ingujjak és gallérok varrásával és kötésekkel, az utolsó két osztályban pedig a fehéressel végezik be. A fényes sikerben nagy érdeme van Bartha Ágnes k. a.-nak, az áll. felső leányiskola kézimunkatanítónőjének, ki nagy buzgalommal, sok türelemmel fejleszti e magyar ipar iránt az érzéket.

Hozzájárul a terjesztéshez végül a varrottas album is, mely nagy áldozatok árán jött létre, de 20 füzetéből még csak 9 jelent meg. Gyarmathyné nemeslelkűen ajánlotta fel szép gyűjteményét vázlatok készítésére, nem tekintve azt, hogy a minták sokszorosítása neki anyagi kárt is okozhat. A minták a pécsi kiállításról, a »Mode-Welt«-ben is megjelentek »Szláv styl« jelzéssel. Persze a lap nem tudta, hogy M.-Bikalról való magyar ékítmény az. Gróf Csáky Albin miniszter a pompás album kiadásához 500, az Emke 200 frttal járult; az első füzetre csak 120-an fizettek elő, a 8-ikra már 600 előfizető volt.

HARMADIK RÉSZ.

Családi ethnographia.

I. A paraszt családok elterjedési viszonyai.

Mig a nemesi családok történelmét a genealogia állítja egybe, a parasztcsaládokéval eddig vajmi keveset foglalkoztak, ámbár ezek képezik a lakosság zömét; de ha a történelem ki is tér előlük, az ethnographia nem teheti azt, mulhatlanul vizsgálnia kell, ha már csak a nép egységességének megállapíthatása céljából is. Ámde a parasztság történelméről vajmi kevés a hiteles adat. Honnan jött e lakosság, kik éltek előbb, kik telepedtek le először, kik azután; mindezek oly kérdések, melyekre irott okmány nem ad feleletet.

A néphagyomány csak általánosságokra szorítkozik; Nagy-Kapuson azt vallja, hogy régen ott másféle nép élt; először román, aztán szász; Daróczon a hagyomány szerint szászok

laktak, s tény az, hogy a daróczi nép máig is önző, takarékos, munkás, szorgalmas nép, mint a szász. Ilyen és ehhez hasonló hagyományok az egész Kalotaszegen vannak, ez azonban csak annyit bizonyít, hogy a jelenleg itt élő magyar parasztság ősei a múltban bizonyos népvándorlási mozgalmak tanúi valának s annak hagyományát adták szájról-szájra.

A kalotaszegi magyarajkú lakosság eredetére eddig három vélemény ismeretes; az egyik szerint az magyar, a másik szerint székely, a harmadik szerint tatár. Ezek közül egy bizonyos; hogy t. i. újabb keletű tatár elem tényleg keverődött a törzslakosságba; mi volt e törzslakosság, székely-e, magyar-e? bizonytalan; mindkettőnek erős nyomait találjuk fel a népéletben; de más vidékekre vonatkozó anyagunk sokkal kevesebb, hogysen határozott ítéletre jogosítva lennénk.

De ha a parasztcsaládok történelmére írott okmányaink nincsenek is, s a néphagyomány bizonytalan adatai biztosat nem nyújtanak is, a következő táblázatokban összeállítottam a kalotaszegi magyar parasztcsaládok elterjedésének jelen viszonyait, megjelölvén bennök, hogy melyik nevet melyik faluban hány család képviseli, az összegezésben pedig azt, hogy a Kalotaszeg három területén, az Alszezen, Felszezen és kolozsvári átmeneti vidéken az egyes nevek családjai mint oszlanak meg. Ezen 27 faluból s 3539 családról összeállított kimutatás nyújtson némi tájékozást a parasztság szaporodási képességéről, terjeszkedési erélyéről, a magyarság kebelén belől való népáramlásokról és a lakosság elemeiről.

Helységnevek	Gyaládnevek																											Felszeg	Átmeneti vidék	Alszeg	Összesen		
	MK.	Jt.	Kfő.	Ds.	KSK.	MV.	Svr.	Zt.	BH.	Nyó.	MGV.	NK.	KK.	M.	Dz.	Bt.	Int.	Tü.	Eg.	MB.	NA.	Bb.	NP.	KP.	Szt.	Fs.	Zs.						
Ábrahám	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31		
Ádorján	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	16	2	18	
Ágoston	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	30	6	31
Albert	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	—	6	
5 Alföldi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	8	42	54	
Ambrus	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	1	—	1	
Andris	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	14	
Antal	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	
Bakos	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	20	8	20	
Balázs	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	61	
Balint	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	128	
Balog	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2	
Bandi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Bangó	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
15 Bányai	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Baróti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Barta	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Batiz	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Batró	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
20 Bede	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Benedek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Benk	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Berecz	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Bereczki	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
25 Berkesi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

Helységnevek		Mk.	Jt.	Ktő.	Ds.	KSK.	MV.	SVT.	Zt.	BH.	Nyó.	MGY.	NK.	KK.	M.	Dz.	Bt.	Int.	Tt.	Eg.	MB.	NA.	BD.	NP.	KP.	Szt.	Fs.	Zs.	Felszeg	Atmeneti vidék	Alszeg	Összesen			
Családnevek		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	16	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31			
Okos	...	4				1		12													1										2	19			
Ötvös	...			4								2					1													3	3	10			
Pál	...			2			2														1				4				1	4		9			
Palocsai	...																			3									3		3	11			
180 Pap	...					1		5				3					1			1									5		6	11			
Péntek	...			4				7																							1	18	19		
Penzsi	...			5																												5	5		
Perce	...				2																										2	2	3		
Péter	...	7	3		16	16	4	3	5						3															54		54			
185 Piskolti	...																																3	3	
Pócs	...								10																							10	10		
Póka	...				2			7																									9	9	
Püskök	...																		1														1	1	
Rác	...				4			1				1	22	1	1				10										34	1	40	40			
190 Radics	...														1																		1	1	
Radovics	...																																	1	1
Ravasz	...									1																								1	1
Rézműves	...																	2												2		2	2		
Rigó	...							3		1	3	1																						7	8
195 Ruzsa	...																																	36	36
Sátár	...																																	12	12
Simon	...						15																											16	16
Sinkó	...			1							1																							3	4
Sipos	...																																	3	3
200 Sós	...						1																											1	1

Már maguk a családnevek is igen sok érdekeset mondanak. Bár nem tudjuk, hogy és mikor kapták az ősi parasztcsaládok neveiket, de némely esetben legalább arra felelhetünk, hogy miért, honnan kapták.

A nevek egy csoportja helynév; kétségtelen, hogy e neveket nem kapják a parasztcsaládok, ha valamikor őseik nem oda valók voltak. Miért kapná egy Bánffy-Hunyadi család a Bihari nevet, ha soha semmi köze sem volt Biharhoz. E családnevek tulnyomó része vagy Kolozsmegyéből, vagy a szomszédos megyékből levő helyekről vette nevét, távolabbi befolyás igen kevés van; ez tünteti fel egyszersmind, mily hatással vannak a szomszédos megyék a Kalotaszeg népességére, amint azt itt összefoglaljuk: 1. *Kolozsmegyei kalotaszegi helyről vett családnevek*: Bikali, Valkai, Deritei, Daróczi; 2. *Kolozsmegyei nem kalotaszegi helyről vett családnevek*: Borsai, Budai, Topai, Bot, Fodor, Kozma, Péntek; 3. *Biharmegyei helyről vett családnevek*: Alföldi, Bihari, Bogdán, Botodi, Jenei, Piskolti, Tárkányi, Telegdi, Várad, Törös; 4. *Szolnok Doboka megyéből*: Dési, Kendi, Ujvári; 5. *Szilágy megyéből*: Szilágyi, Debreczeni, Tasnádi; 6. *Szatmár megyéből*: Szatmári, Lippai; 7. *Hajdú megyéből*: Hadházi; 8. *Torda-Aranyos megyéből*: Bányai, Berkesi, Décsei, Felvinczi, Jári, Léti, Tordai; 9. *Maros-Torda m.-ből*: Makfalvi, Bede, Póka; 10. *Alsó-Fehér m.-ből*: Batiz, Czintos, Elekes; 11. *Háromszék m.-ből*: Baróti, Bereczki, Kilyén. — *Távolabbi megyékből valók*: Palocsai (Sáros m.), Szeged (Csongrád m.), Szikszói (Abauj-Torna m.), Tatai (Komárom m.), Tihanyi (Zala m.), Ungvári (Ung m.), (52 név).

A családnevek egy másik csoportja keresztnevekből áll; ezek a keresztnevek: Ábrám, Adorján, Ágoston, Albert, Ambrus, András, Antal, Balázs, Bálint, Bandi, Benedek, Bernát, Boldizsár, Dani, Deák, Demeter, Dénes, Domokos, Farkas, Ferencz, Filep, Gábor, Gáspár, Gergely, György, Jakab, Ignác, Imre, Jónás, István, Kálmán, Káti, Kelemen, László, Lázár, Lénárd, Lőrincz, Lukács, Márton, Máté, Mátyás, Menyhárt, Menyhért, Miklós, Pál, Péter, Simon, Tamás, Vincze. (49 név).

A nevek harmadik része nemzetiségi jelentésű, mely bizonyára nem ragad a parasztszaládra, ha nem abból a nemzetiségből való, vagy legalább ha ősei nem éltek valamikor ama nemzetiség között; bár nem lehetetlen az sem, hogy a földesurról kapták nevüket. Ilyenek: Horvát, Lengyel, Rác, Szász, Székely, Tót, Török; amint látjuk, az idegen nemzetiségű eredetet jelző név nem sok a Kalotaszegen. Ide soroljuk még a Radics és Radovics nevet, melyek végzete vall idegen — délszláv — eredetre. Oláh eredetű nevek ezek: Bojek, Bresán, Czintos, Czivo, Czondi, Dregán, Ficskor, Gerőcz, Gabora, Harkó, Jerinkás, Illána, Mihók, Mikla, Mille, Muresa; prototyp cigánynevek a következők: Dobos, Ötvös, Rézműves, Csucsuj, Czilike, Czunguj, Berki, Grunzó, Kalános, Dqmbi. (Összesen 35 név.)

Egy következő csoport oly neveket foglal magába, melyek az emberi foglalkozások köréből merítvék s vagy magát a mesterséget, hivatalt, tisztséget, vagy az ezekkel járó valamely eszközt, tárgyat jelölik. Nem ritkán ez is segít a származási nyomok megtalálásában; p. o. a marhát a kalotaszegi soha sem nevezi tuloknak, mint az alföldi; következtethetjük, hogy a Nagy- és Kis-Petriben élő négy Tulokdi család sem kalotaszegi eredetű, hanem az Alföld felől került ide, amit e családok vallomása is megerősít. E csoport nevei a következők: Biró, Borbély, Buzás, Csizmadi, Dekán, Faragó, Fazakas, Huszár, Isten, Juhász, Kardos, Katona, Kerekes, Király, Kocsis, Kőműves, Kovács, Kupa, Kulcsár, Lakatos, Lovász, Mezei, Molnár, Pap, Sáfár, Sipos, Szabó, Szakács, Szántó, Szekeres, Szénási, Szijgyártó, Szücs, Takács, Tánczos, Tulokdi, Ujgazda, Ujkovács, Varga. (Összesen 39 név.)

A nevek egy csoportja jelző, melyet tulajdonnévileg használnak; ilyenek: Balog, Bojgó, Bornemissza, Boros, Csonka, Csorba, Éltető, Eszes, Fejes, Fekete, Kis, Nagy, Okos, Ravasz. Szőke, Vas, Vékony, Veres. Értelme van még a következő neveknek: Bokor, Ernyő, Erszény, Jászoly, Kacsá, Kurucz, Rigó, Vér. — Miről, honnan kapta azonban a nép a következő neveket, arra nem tudok ráutalni: Bakos, Bangó, Barta, Batró, Berecz, Betlendi, Bódis, Boncz, Böndi, Bori, Csáki,

Csató, Csoma, Csőregi, Csüdöm, Czivó, Czondi, Czucza, Gál, Gere, Hada, Kaló, Kispál, Kömös, Kondor, Kópál, Korpos, Kudor, Lidán, Molitor, Penzsi, Percze, Pócs, Püsök, Ruzsa, Sinkó, Szalai, Szallos, Tököli, Zsebe.

Ha a táblázatokban a neveknek megfelelő családok számviszonyait tekintjük, meglep, hogy a nevek egy nagy mennyiségét, számszerint 64-et (26.2⁰/₀), csak egyetlen egy család képviseli. Ezen egyes családokat kiháló kalotaszegi családoknak vagy azok maradványainak nem tarthatjuk, mert egy részüknek neve idegen hangzású, más részüké származási helyüket vagy nemzeti viszonyaikat árulja el, nem tekintve azt, hogy e nevek leányágon sem mutathatók ki a családkönyvek alapján. Ezek tehát egészen új településű családok, melyek jövője talán rövidéletű, de amelyek pár emberöltő után talán virágzó kalotaszegi családokká is kifejlődhetnek. Természetesen a földrajzi fekvésnek megfelelőleg e vándorjelenségek ott legsűrűbbek, hol a közlekedés a legnagyobb; Kolozsvár tözsomszédságát megérzi azt átmeneti vidék, ahol 25 név van egyes családdal, a Felszezen 22, az Alszezen csak 17, kétségtelen, ha nemcsak e 27 falú parasztcsaládjainak neveit fogjuk ismerni, e nevek származását is megállapíthatjuk. Az egy család által képviselt nevek jegyzéke a következő: Alföldi, Andris, Bangó, Bandi, Batró, Benedek, Bereczki, Berkesi, Bihari, Bogdán, Bojér, Boncz, Bornemissza, Borsai, Bresám, Csató, Csorba, Czintos, Czivó, Czondi, Czunguj, Dani, Dekán, Dobos, Dregán, Éltető, Erszény, Fejes, Ferenczi, Ficskor, Grunzó, Jónás, Isten, Kardos, Kendi, Kispál, Kondor, Kurucz, Lázár, Lidán, Lippai, Máriási, Mátéfi, Menyhért, Mezei, Mikla, Molitor, Mozsai, Muresa, Püsök, Radics, Radovics, Ravasz, Sós, Szallos, Szántó, Szmári, Szikszai, Sziogyártó, Tánczos, Tatai, Telegdi, Tordai, Váradi.

Ha már most egy vagy több faluban ugyanazon nevet több család is viseli, amennyiben az anyag nagy tömegénél fogva írott hagyományok hiányában esetenként meg nem állapítható, általában véve feltehetjük, hogy ezen azonos nevű családok között távolabbi vagy közelebbi rokonság áll, ha azt az illető családok nem is tudják vagy vallják, és hogy ezek

valamikor egy közös törzsből származtak le. Ha egy terület néhány falujában ugyanazon nevű családokat találunk, de már a szomszédos területeken e név képviselőivel sehol sem találkozunk, ez csak megerősíti az ugyanazon nevű családok rokonsági kapcsolatára való feltevésünket. — Ezen feltevással kapcsolatos ama másik, hogy minnél nagyobb valamely család, annál régebben él a Kalotaszegen; mert, ha ujonnan betelepült, hogy szaporodhatott volna el annyira, mint p. o. a Bálint név, melyet a vizsgált 27 falú közül 11-ben 128 család, vagy a Kovács, melyet 15 faluban 273 család képvisel. E relativ mértékkel azonban meg kell elégednünk, még csak megközelítőleg, emberöltőkben sem fejezhetjük a családok régiségét; a templomfeliratok, meg a régi anyakönyvek 100—150 évnél nem régiebbek, ennél a 2—3 emberöltőnél pedig a nagyobb családok jóval régiebbek. Kétséggkívül sok függ a terjeszkedési erélytől s ezzel kapcsolatosan a keverődés lehetőségének fokozásától, még pedig nemcsak a szaporodást, hanem a rajok kibocsátását is tekintve. A liktetőbb szaporodási képesség természetesen a terjeszkedési erélyt fokozza; e jelenség előttünk kifejezést nyer abban, hogy egy nevet több faluban több család képvisel. A terjeszkedésnek meg vannak a maga okai és irányjai; legyen az ok akár a házasság, akár a kenyérkereset, az irányokat általánosságban nagy alaptörvények szabják meg, mint akár a népvándorlások utjait. — Végül harmadik feltevésünk az, hogy azon hely, melyen egy család zöme él, azon családnak ősi fészket is képezi. Tudjuk jól, hogy sok népáramlási jelenség kivételt tesz ez alól egyes falvaknál s épp azért ezt nem is annyira ezeknél egyenkint, mint inkább a Kalotaszeg három területénél általánosságban kívánjuk vizsgálni, bár még ez utóbbi esetben is van kivétel. Elöttünk a Deritei család példája; ma csak 9 család él belőle Türen; tudjuk, amit a név is elárul, de meg a történelem is bizonyít, hogy ezek Deritéből valók. Ime egy felszezi család, mely a Felszezről eltűnt, s most folytatja életét a kolozsvári átmeneti vidéken. Ma 9 családból áll s ha 100 év mulva 30 családból fog állani, ki fogja mondhatni, hogy azok nem az átmeneti vidékről való családok? csakhogy egykor a Felszezről szakadtak

ide. Hasonlóképen kalotaszeginek mondjuk p. o. a Szilágyi családot, melyet az átmeneti területen 25, az Alszezen 19 család képvisel, bár már nevéből tudjuk, hogy az egykor a Szilágyságból szakadt ki ide. Viszont a Barta névből 31 család él az Alszeg 5 falujában s csak 2 a Felszeg 1 falujában, és ha e családról tudnók, hogy az egykor a Felszegegről szakadt ki, még akkor is ki ne tekintené ma már ezeket alszegi családnak?

A Kalotaszeg általunk feldolgozott 27 falujában 244 családnevet irtam össze 3539 családdal. Ezek közül egyes neveket igen nagy családszám képvisel. A legnagyobb név a Kovácsé 273 családdal utána követhetnek Bálint 128, Vincze 119, Gál 119 és Varga 109 családdal. Ezeken kívül 50—100 család viseli a következő neveket: Ambrus 54, Balázs 61, Bokor 50, Bot 84, Buzás 55, Kaló 88, Kis 62, Kudor 95, Péter 54, Tamás 50, Török 72. — Kétségtelen, hogy e nagy családok a legrégebbek az egész Kalotaszegen s hogy ezeket kell a törzslakosságnak tartani. Különösen a Felszeg az, mely e nagy családok ősi fészkeül tűnik fel, ezt bizonyítja, hogy az elősorolt 16 név közül 10-ből a családok zöme a Felszezen lakik, hogy az öt legnagyobb család közül háromnak, a Vargák, Vinczék és Bálintoknak főfészke ez, melyek a számokból ítélve, innen bocsátották ki rajukat az Alszeg és a kolozsvári átmeneti vidék felé, ahol ezen családok kisebbségben vannak; hogy egyes nagy családok, mint a Bokor (50), Buzás (55) és Péter (54) nevének maig is kizárólag a Felszege izolálódtak és sem az Alszezen, sem az átmeneti vidéken el nem terjedtek.

Hogyan került e népesség és mikor a Kalotaszegre, láttuk az előzőkben, hogy ki alig mutathatjuk, mindössze azon áramlási mozgalmakról és irányokról adhatunk némi csekély tájékoztatást, melyek az ősi lakosság felfrissítéséhez járultak, s mely elemeket a magukkal hozott vagy rájuk ragadt helynevekről ismerünk fel. Sokkal jobban megvilágíthatjuk azon mozgalmakat, melyek a Kalotaszeg határain belül akár egymásik hely tulnépesedése, akár a házasságok folytán mennek végbe. Mellőzve az u. n. vándorjelenségeket, vagyis a csak

egy család által képviselt neveket, kiindulva ama hármassal feltevésből, hogy az ugyanazon nevű családok rokonok, hogy a nagyobb parasztcsaládok régibbek a Kalotaszegen és hogy ahol egy család zöme él, azon terület a családnak ősi fészket képezi, pontosan meg tudjuk állapítani a Kalotaszeg három részének lakossági elemeit és ki tudjuk mutatni e területek lakosságának vegyüléki fokozatát.

A táblázatok megismerésénél azonnal szembejűnik, hogy egyes nevek a Kalotaszegnek kizárólag csak egy területén vannak képviselve, mi által e családok az illető területek tisztá, ősi keveretlen családáiként tűnnek fel. Így van 45 tisztá felszegi név 546 családdal, 25 tisztá átmeneti név 190 családdal, s 24 tisztá alszegi név 229 családdal. — Tisztán felszegi családok: Adorján, Balog, Benk, Bernát, Betlendi, Bojgó, Bokor, Böndi, Buzás, Csáki, Csoma, Csöregi, Csüdöm, Czucza, Demeter, Dénes, Dési, Ernyő, Filep, Gábor, Gabora, Gere, Hada, Hadházi, Huszár, Jerinkás, István, Juhász, Kacsá, Kati, Kilyén, Kőműves, Makfalvi, Máté, Penzsi, Péter, Pócs, Póka, Simon, Sipos, Újgazda, Újkovács, Ujvári, Veres, Zsebe. — Tisztán átmeneti családok: Bakos, Baróti, Batiz, Berki, Bozsodi, Czilike, Dècesei, Deritei, Elekes, Faragó, Felvinczi, Fekete, Jászoly, Jenei, Kocsis, Kőmös, Lénárd, Lengyel, Menyhárt, Mille, Palocsai, Piskolti, Rézműves, Takáts, Vér. — Kizárólag az Alszegegen él: Bede, Berecz, Bikali, Boldizsár, Csizmadi, Daróci, Debreczeni, Dombi, Domokos, Farkas, Jári, Katona, Kőpál, Léti, Ruzsa, Sáfár, Szakács, Szegedi, Szekeres, Szénási, Tasnádi, Tihanyi, Tulokdi, Vékony

E családokon kívül azonban mindenik területéről származnak még családok, melyek azonban nemcsak származási területükön vannak meg, hanem a szomszédos területekre is, még pedig majd egyikre, majd másakra, majd mindakettőre kiterjednek. Így felszegi eredetű név van 33, melyet a Felszegegen 703, azon kívül 353 család képvisel. Alszegi eredetű név van még 19, melyet az Alszegegen 379, azon kívül 88 család képvisel. Átmeneti eredetű név van még 26, melyet az átmeneti vidéken 714, azon kívül 269 család képvisel. Míg az előbbi családnevek az egyes területek saját külön családjaik

képezték, ezek a nevek összekötő kapocsként szerepelnek a három terület népességében, mely így egymásba nyulik és egy egységes tömeget alkot.

I. Felszegi eredetű családok.

A Felszegen kívül még csak az Alszegen elterjedt családok ezek:¹⁾

Budai (11) 5 ;	Lakatos (12) 5 ;	Percze (2) 1 ;
Csonka (11) 1 ;	Lőrincz (10) 1 ;	Szőke (8) 7 ;
Illána (6) 1 ;	Márton (8) 2 ;	Tököli (6) 1 ;
Imre (4) 2 ;	Okos (17) 2 ;	Valkai (4) 2 ; —
Király (18) 1 ;	Péntek (18) 1 ;	

A Felszegen kívül még csak az Átmeneten elterjedt családok:

Lovász (27) 1 ;	Pap (6) 5 ;	Szűcs (20) 4 ; —
Lukács (17) 11 ;	Rígó (7) 1 ;	

A Felszegen kívül az Alszegen is, Átmeneten is elterjedt családok:

	Fsz.	Át.	Asz.		Fsz.	Át.	Asz.
Balázs	(35)	23	3	Miklós	(35)	7	2
Bálint	(105)	5	18	Nagy	(12)	5	11
Boros	(7)	2	1	Ötvös	(4)	3	3
György	(15)	1	1	Pál	(4)	1	4
Kis	(38)	10	14	Tamás	(42)	4	4
Kudor	(53)	1	41	Varga	(44)	35	30
Kulesár	(28)	12	7	Vinceze	(69)	41	9

II. Alszegi eredetű családok.

Az Alszegen kívül még csak a Felszegen elterjedt családok:

Antal (8) 6 ;	Eszes (8) 1 ;	Kupa (14) 1 ;
Barta (31) 2 ;	Korpos (33) 4 ;	Sinkó (3) 1 ;
Borbély (9) 3 ;	Kozma (40) 1 ;	

¹⁾ Zárjelben mindig azon szám áll, mely mutatja, hogy az illető nevet eredeti fészékében hány család képviseli, a zárjelen kívüli szám azt mutatja, hogy az illető nevet a szóban forgó területen hány család képviseli.

Az Alszezen kívül még csak az Átmeneten elterjedt családok:

Ágoston (30) 1;	Gerőcz (4) 1;	Szalai (19) 1;
Deák (6) 1;	Harkó (3) 1;	Ungvári (2) 1; —

Az Alszezen kívül a Felszezen is, az Átmeneten is elterjedt családok:

	Fsz.	Át.	Asz.		Fsz.	Át.	Asz.
Ambrus	4	8	42	Mátyás	4	3	11
Bodis	4	1	12	Törös	1	1	15
Gál	1	36	82				

III. Átmeneti eredetű családok.

Az Átmeneten kívül még csak a Felszezen elterjedt családok:

Albert (4) 2;	Kálmán (13) 2;	Molnár (21) 6;
Bányai (2) 1;	Kerekes (4) 2;	Tót (3) 2;
Fodor (7) 1;		

Az Átmeneten kívül még csak az Alszezen elterjedt családok:

Ábrahám (16) 2;	László (15) 7;	Tárkányi (17) 3;
Jakab (37) 2;	Szász (13) 1;	Török (65) 7; —
Kalános (2) 1;	Szilágyi (25) 19;	

Az Átmeneten kívül a Felszezen is, az Alszezen is elterjedt családok:

	Fsz.	Át.	Asz.		Fsz.	Át.	Asz.
Bot	10	(64)	10	Kálmán	9	(20)	6
Fazakas	2	(30)	11	Kovács	86	(168)	19
Ferencz	5	(8)	3	Rác	5	(34)	1
Gergely	12	(24)	5	Szabó	11	(12)	6
Horvát	2	(16)	3	Székely	1	(9)	1
Kaló	1	(85)	2				

Már ezen elemzésekből kitűnik, hogy az egyes területek lakosságát három eredetű lakosság képezi: alszezi, felszezi és átmeneti. Végelemzésben minden terület nyolcz elemből áll; vegyük például a Felszeget; ennek a lakossága áll 1. tiszta felszezi családokból; 2. felszezi eredetű, de kisebbségében az Alszezen is elterjedt családokból; 3. felszezi eredetű, de

kisebbségében még az Átmeneten is elterjedt családokból; 4. felszegi eredetű, de az Alszezen is, Átmeneten is elterjedt családokból; 5. alszegi eredetű, de az Alszezen kívül még csak a Felszezen elterjedt családokból; 6. alszegi eredetű, de a Felszezen is, Átmeneten is elterjedt családokból; 7. átmeneti eredetű, de az Átmeneten kívül még csak a Felszezen elterjedt családokból s végül 8. átmeneti eredetű, de a Felszezen is, Alszezen is elterjedt családokból. Ezen alkotó elemek a Kalotaszeg három részének lakosságában a következőképen oszlanak meg:

I. A Felszeg lakossága.

1. Kizárólag a Felszezen élő név és család	45 név	546 család
2. Felszegi eredetű, de az Alszezen is elterjedt	14 »	135 »
3. Felszegi eredetű, de az Átmeneten is elterjedt	5 »	77 »
4. Felszegi eredetű, de az Alszezen és Átmeneten is elterjedt	14 »	491 »
5. Alszegi eredetű, de a Felszezen is elterjedt	8 »	19 »
6. Alszegi eredetű, de a Felszezen és Átmeneten is elterjedt	5 »	14 »
7. Átmeneti eredetű, de a Felszezen is elterjedt	7 »	16 »
8. Átmeneti eredetű, de a Felszezen és Alszezen is elterjedt	11 »	144 »
Felszeg lakossága összesen		109 név 1442 család

II. Az Alszeg lakossága.

1. Alszegi eredetű és csak ott elterjedt	24 név	229 család
2. Alszegi eredetű, de a Felszezen is elterjedt	8 »	144 »
3. Alszegi eredetű, de az Átmeneten is elterjedt	6 »	64 »
4. Alszegi eredetű, de a Felszezen és Átmeneten is elterjedt	5 »	162 »
5. Felszegi eredetű, de az Alszezen is elterjedt	14 »	32 »
6. Felszegi eredetű, de az Alszezen és Átmeneten is elterjedt	14 »	149 »
7. Átmeneti eredetű, de az Alszezen is elterjedt	8 »	42 »
8. Átmeneti eredetű, de a Felszezen és Alszezen is elterjedt	11 »	67 »
Alszeg lakossága összesen		90 név 889 család

III. Az Átmenet lakossága.

1. Átmeneti eredetű és csak ott elterjedt	25 név	190 család
2. Átmeneti eredetű, de a Felszegen is elterjedt	7 »	54 »
3. Átmeneti eredetű, de az Alszegen is elterjedt	8 »	190 »
4. Átmeneti eredetű, de az Alszegen és Felszegen is elterjedt	11 »	470 »
5. Felszegi eredetű, de az Átmeneten is elterjedt	5 »	22 »
6. Felszegi eredetű, de az Átmeneten és Alszegen is elterjedt	14 »	150 »
7. Alszegi eredetű, de Átmeneten is elterjedt	6 »	6 »
8. Alszegi eredetű, de az Átmeneten és Alszegen is elterjedt	5 »	49 »
Átmenet lakossága összesen		81 név 1131 család

Összegezés.

A Felszeg lakosságában:

Felszegi eredetű	78 név	1249 családdal	73% ^o név	86% ^o családdal
Alszegi eredetű	13 »	33 »	11 » »	2 » »
Átmeneti eredetű	18 »	160 »	16 » »	14 » »

Összesen 109 név 1442 családdal 100%^o név 100%^o családdal

Az Alszeg lakosságában:

Alszegi eredetű	43 (47% ^o) név	599 (67% ^o) családdal
Felszegi eredetű	28 (32% ^o) »	181 (21% ^o) »
Átmeneti eredetű	19 (21% ^o) »	109 (12% ^o) »

Összesen 90 (100%^o) név 889 (100%^o) családdal

Az Átmenet lakosságában:

Átmeneti eredetű	51 (63% ^o) név	904 (79% ^o) családdal
Alszegi eredetű	19 (24% ^o) »	172 (16% ^o) »
Felszegi eredetű	11 (13% ^o) »	55 (5% ^o) »

Összesen 81 (100%^o) név 1131¹⁾ (100%^o) családdal

Ezekből látjuk tehát, hogy Kalotaszeg népessége három szigetre oszlik; e három sziget meglehetősen izolált s a szá-

¹⁾ A nevek a vegyesen előfordulóknál közősek lévén, csakis a család-számok egyezhetnek a táblázatok összegével 3539. Alszeg 889 + Felszeg 1442 + Átmenet 1131 + Vándorjelenség 64 = 3526. A hiányzó 13 család eredete a fentebbi módszerekkel nem mutatható ki.

mításba vett 3455 családnak csak 20⁰/₀ az, vagyis 713 család, mely a három terület közt az érintkezést, a kapcsolatot képezi, részint két-két, részint mindhárom területrész összefüzése által. Látjuk továbbá, hogy lakosságában legtisztább, legrégibb a Felszeg, melynek lakosságából 86⁰/₀ felszegi eredetű s csak 16⁰/₀ származék, ellenben legtöbb idegen elemet tartalmaz az Alszeg, melynek családjaiból csak 67⁰/₀ alszegi eredetű s 33⁰/₀ származék. Az Átmenetben 21⁰/₀ az idegen elem. De a Felszeg nemcsak lakosságának tisztaságát őrzi meg, hanem elől áll a rajkibocsátásban is; mert összes lakosságának megfelelő 24⁰/₀ felszegi eredetű lélek lakik a Kalotaszeg másik két területén; míg az Átmenet rajjai a lakosság 22⁰/₀-át, az Alszeg rajjai csak a lakosság 9⁰/₀-át bocsátották ki. Ehhez járul még az is, hogy a Felszeg, mely legtöbb rajt bocsát ki, a legkevesebbet vesz magába; míg a Felszegbe csak 16⁰/₀ nyomult be, addig az Átmenetbe 21⁰/₀, az Alszegbe 33⁰/₀. Mindezek azt bizonyítják, hogy míg egyrészt a Felszeg lakossága a legtisztább, a legkevesebbé keveredett, másrészt, miután a rajokban kibocsátott emberanyaga jóval túlhaladja a rajokban magába fogadott emberanyagot, ami csak úgy lehetséges, hogy a rajok kibocsátása által támadt hiányt önmagából fedezheti, szaporodásában a legerőteljesebb s terjeszkedési erélyében a leg-hatalmasabb. A terjeszkedési erély fokozatában második helyen az Átmenet, harmadikon az Alszeg áll.

II. Gúny-, mellék- és vezetéknevek.

Minden kalotaszegi embernek kereszt nevén kívül van vagy egy mellékneve, vagy egy gúnyneve. Természetes következménye ez a kalotaszegi családok szoros összetartásának; nem csoda, ha egy faluban p. o. Magyar-Gyerő-Monostoron 5 név (Kovács, Sinkó, Imre, Bogdán, Török) mintegy 100 családot s így több mint 500 lelket tesz ki, hogy ezek megkülönböztetésére segítségül mellék- vagy gúnyneveket kell használnia.

A legközönségesebb eset az, mikor a gyermek az atya nevét is felveszi: Kovács János Marczi, kinek testvére

Kovács János Pista. Sokszor még a nagyapjára is visszamegy a név, de ilyenkor a családnevet elhagyják, amit mi a család-névnek zárjellel való bekerítésével jelölünk: p. o. (Sinkó) Peti Bandi János, és (Sinkó) Peti Bandi Feri testvérek, kiknek (Sinkó) Peti János Pista unokatestvérük. — Az is megesett, hogy egy Sinkó Ferenczet egy Kovács nevezetű nevelt fel, az elvette Kovács leányát, ma aztán a házasság és felnevelés révén Kovács Ferencz lett a neve. — Az egyik Bogdán, akinek az anyja özvegy asszony volt, felvette az anyja keresztnévét a családnév elhagyásával is hívják (Bogdán) Zsófi Jánosnak, testvérét (Bogdán) Zsófi Mártonnak. — Egy helyütt (MGyM) a Simonok a báró Kemény földjéből kaptak részt a tagosítás után s innen ők ma a Báró nevet viselik: (Simon) Báró István és (Simon) Báró György. Ilyen családokról kapott melléknevek még: Endes, Korpos, Grunzó, Zámbó, Zsebe.¹⁾

Sok melléknév származik a *katonaéletből*; ilyenek: Katona, Kadét, Káplár, Fillér (=Führer), Huszár, Zsandár, Csendő, Pandur, Flinta, Selét (=serét), stb.

Mások ismét a *foglalkozásból* eredtek, még pedig vagy a maga vagy valamelyik férfi, sőt női ősenek foglalkozásából; így: Asztalos, Bába, Csebres, Delizsáncz, Drótos, Szűcs, Szakács, Halász, Vadász, Csordás, stb.

Némely családokat *származási helyükről* vett mellékneven ismernek: Alszei, Budai, Csebernyei, Mákói, Köblösi, Kismagy-utezai, Újutezai, Kolozsvári, Szugolyi, Babuczi, stb.

A melléknevek egy csoportját *oláhos* végzet jellemzi: Banducz, Balogucz, Baducs, Braszkáj, Bogdanucz, Luku, Lula, Forcz, Ferkucz, Struczuj, Sztrimbuj, stb.

Történelmi reminiscentia kevés van a melléknevekben, Basa, Kurucz, Rákóczi, Tatár, Kossuth, Görgei, Tököli, stb.

A *nemzetiségekről* vett melléknevek sorozata sem bő: Tót, Muszka, Tatár, Görög, Szász, Zsidó, Török(ucz).

¹⁾ Van olyan is, aki Csomahelyen, de nem Csomaágyékból született, ez György, akit a telekről Csomának neveznek.

Gyakran használják a többnyire *gúnyos* jelzőket állandó melléknevekül: Czifra, Buksi, Jó, Jámor, Kövér, Hosszú, Vig, Zsiros, Vak, Szerelmes, Gyilkos, Pálincás, Okos, Borzos, stb.

Sokszor a vezeték nevet *népies alakban* ismételik és használják melléknévként: Ferkő, Peti Mihók, Misi, Palkó, Andris, Friczi, Gazsi stb.

Állatnevekből származó gúnynevek: Birka, Bolha, Bogár, Berbécs, Bárány, Csuka, Csikó, Kopó, Kakas, Macska, Fecske, Görind, Gödény, Nyul stb.

Növénynevekből kevés van: Fige, Fenyő, Szilvás stb.

A melléknevek egy csoportja *családi rokonságot* fejez ki: Bopó, Bonya, Bácsó, Bácsika, Fiú, Vejem stb.

Parancsoló alakú igei formák is érdekes gúnynevek: Igyál, Vigyázz, Ne félj stb.

Az egyházi élettel kapcsolatosak: Jézus, Pápista, Templomkerülő stb.

Szinekről vett melléknevek ezek: Veres, Szőke, Zöld, Zöldes, Fekete, Piros.

Német eredetűek Lider (= Leder = bőr); Filler (= Führer = szakaszvezető); Czuker (= Zucker = czukor) stb.

Vannak melléknevek, melyek *tárgyokat* jelölnek: Bajusz, Zacsó, Táskó, Kávó, Tükör, Trágya, Tiló, Fakutya, Forgács, Gyócs, stb.

Magasabb rangot jelentő gúny- vagy melléknevek: Biró, Vajda, Király, Császár stb.

Mindezen mellék- vagy gúnyneveket a gyermek apjától örökölheti, ha ugyan az életben valamivel rá nem szolgál, hogy maga is szerezzon egyet. A mellék- és gúnynevek közt sokszor bajos különbséget tenni. Amit az apa, mint gúnynevet viselt, a gúny éle a fiúra már nem alkalmazható és így a fiúnál az apa gúnyneve már melléknév természetű.

A mellék- és gúnynevek e gyakori használatának egyik visszahatásául tekinthetjük azt, hogy a keresztnevek száma rendkívül csekély. Az általánosan használt férfi nevek ezek: *András, Ferencz, János, Márton, Mihály, Pista*; leánynevek: *Erzsók, Ilona, Kati, Kisó* (= Kis + Annók).

Az alábbiakban közlöm az általam egybegyűjtött *mellék- és gúnynevek* betürendes jegyzékét azon megjegyzéssel, hogy ennek kibővítése nagyon kívánatos lenne, s hogy bár minden névnel csak egy helynév van megjelölve, e neveket az egész Kalotaszegen széltében-hosszában használják.

*

Függelékként megjegyezzük még azt is, hogy nemcsak az egyes személyeknek, hanem az egyes *falvaknak* is vannak *gúnyneveik*. Jt: Boszna (?); MK; Gólya; Tü: Meszes; BH: Tatár; MGM: Fehérszemű (?); KSK: Czibre v. Tót (?); MV: Szurkos (mert sok zsendelyt készít); Jg: Pálpista, (mert a lakosság katolikus); Kfő: Bojókás, MB: Cseresnyés, Ketesd: Fuszujkás, mert e helyeken ezen növényeket nagyban tenyésztik. További öt falú neveiből a következő kis gúnyvers ismeretes:

A daróczi buta
Bogártelki nyalka
Inaktelki varga
Jegenyei marha
Egeresi engerek
Mind tolvajok szegenyek.

A mellék- és gúnynevek betürendes jegyzéke.¹⁾

A lszegi MV.	Bajuszos Bt.	Bárdos KK.
Által MV.	15. Bakó KP.	Barkóczy MV.
Angyal NK.	Balogucz MK.	30. Basa Bt.
Annók KK.	Bancsi Svr.	Becskereki Ds.
5. Arany M.	Bancsika Tű.	Berbécs NK.
Argyilus Bt.	Bancsuka Tű.	Béres NK.
Asztalos KP.	20. Bancsusz NA.	Bimbe Svr.
	Bandaló MV.	35. Birka BH.
B ába KP.	Bandás Svr.	Biró Bt.
Babuczi Tű.	Bandikó MV.	Boda NK.
10. Bácsika Bt.	Bandó MB.	Bódi It.
Bácsó Bt.	25. Banducz MK.	Bogár NK.
Baducs Kfő.	Banduk MGM.	40. Bogdánucz MGM.
Bajusz M.	Bárány NA.	Bogoli MGM.

¹⁾ A keresztnemek mellőzésével.

- Bokor Dz. 85. Csupros MGM.
 Bolha MGV. Csurtyn MB.
 Bonya MV. Czága NA.
 45. Bopó MGV. Czáp MGV.
 Bordás Bt. Czidri NK.
 Borzas Dz. 90. Czifra Ds. 130. Gazsi NK.
 Bozsa MGM. Cziga Kfő. Geezi KP.
 Braszkáj Bt. Czokvör NK. Gináncz Kfő.
 50. Buba KP. Czopf Kfő. Golyó Kfő.
 Bubuj KSK. Czuker Kfő. Gorniyk NK.
 Budai MV. 95. Czupé MGM. 135. Gozgó M.
 Bufa Ds. Dáki Kfő. Gödény NK.
 Bugyé Ds. Delizsáncz Ds. Gödri NK.
 55. Bujér Svr. Dicsi Nyó. Gönczi BH.
 Buksi Svr. Dóczy MK. Görbe BH.
 Buta MB. 100. Drótos KSK. 140. Görgei MV.
 Butyka BH. Duka MB. Görind Svr.
 Buzdug NK. Dumí BH. Görög MGM.
 60. Csáki NA. Gule Kfő. Grunzó NK.
 Csali Jt. Endes KSK. 145. Gyilkos NA.
 Csani MGM. Fakutya BH. Gyoles M.
 Császáz Kfő. 105. Faluvégi NA. Gyomros NK.
 Csáti KK. Faragó NK. Gyuri BH.
 65. Csebernyei BH. Fecske KP. Hajnali KSK.
 Csebres Kfő. Fekete MK. 150. Halász NA.
 Csendőr MGM. Felmári Bt. Haller KK.
 Oserkő MV. 110. Fenyő M. Hangya MGM.
 Cseva Kfő. Ferkő MK. Hathát Tü.
 70. Csikó Bt. Ferkuez MGM. Hazug Svr.
 Csingó NK. Ficsor Int. 155. Hella Kfő.
 Csitkó Int. Figé Kfő. Hencz Kfő.
 Csizmadia KSK. 115. Fili M. Heregyia BH.
 Csonka Tü. Filler Int. Hiluszka M.
 75. Csontos KK. Fillér Nyó. Hindri Ds.
 Csordás MK. Fingura Int. 160. Hirgi KSK.
 Csöregi Ds. Fiú Int. Hirtyi M.
 Csorój MGM. 120. Flaner MB. Hosszú MK.
 Csucsi Int. Flinta Tü. Huhu MK.
 80. Csuka MV. Forcz MK. Huszár Ds.
 Csukás Jt. Forgács NA. 165. Huszfer Bt.
 Csula NK. Friczi MV.
 Csului MB. 125. Friskó Tü.
 Csupor M. Igyál MGM.

Inas MGM.	Kopó MK.	Mányi M.
Istók Ds.	Kora MK.	Marezikó BH.
J ámbor KSK.	Koré KSK.	Marezó MV.
170. Jancsó MV.	210. Korpos MGM.	250. Matócs Ds.
Janda BH.	Kossúth M.	Mester MV.
Jankó MK.	Koszorús Tü.	Mihók Jt.
Jánoska M.	Kovács Jt.	Minya KK.
Járunka KP.	Köblösi Tü.	Misi M.
175. Jási MK.	215. Kőmives BH.	255. Mográdi Nyó.
Jézus MGM.	Körözi BH.	Molnár BH.
Jó BH.	Kövér M.	Mozgó KSK.
K abos NA.	Kribucz Kfő.	Muczka Svr.
Kadét NB.	Kriská MV.	Muki MB.
180. Kajtán BH.	220. Kudé M.	260. Munyók NK.
Kántor Svr.	Kukó Kfő.	Muresa NK.
Kapa Tü.	Kukula MV.	Muszka M.
Káplár NK.	Kula Kfő.	Muzur Dz.
Kása NA.	Kupás NA.	N agy NK.
185. Katona NP.	225. Kupi Int.	265. Nefélj MV.
Kávé MGM.	Kurucz Kfő.	Nemes MGv.
Kerekes MGM.	Kustyu Svr.	Notrecz Tü. ¹⁾
Kicsi MGM.	L ajló MK.	Nyúl Kfő.
Király KSK.	Lala M.	O dak Bt.
190. Kis Int.	230. Lapis Ds.	270. Okos Ds.
Kisei NA.	Laska MGM.	Opráj M.
Kiskatona KP.	Léta Dz.	Öreg MK.
Kisnagyutezai BH.	Licsi Kfő.	P alicza MK.
Kisó NA.	Lider Kfő.	Paliferkő MK.
195. Kispajzs MV.	235. Lile KP.	275. Pálinkás KSK.
Kispálicza MK.	Lisztés MGM.	Palucz Tü.
Kisutezai NA.	Lovas MGM.	Panda KSK.
Kodruj MB.	Luczka Int.	Pandur M.
Kokas KK.	Luku BH.	Pápista Bt.
200. Kokotyí BH.	240. Lula BH.	280. Pápóczi Tü.
Koles MV.	Lunguj MGM.	Parcza Kfő.
Kolesár KK.	M aeska Kfő.	Patyó NA.
Kolozsvári MGv.	Mákói MV.	Pátyósz NK.
Kondé BH.	Malmos Dz.	Péher Int.
205. Kondré NK.	245. Malomi MGM.	285. Pestis KP.
Kongó MB.	Mámi M.	

¹⁾ Notrecz = rossz kóst = rossz takarmány.

Petikó NA.	Sipos Kfő.	Tükör MV.
Piaczi BH.	Siva Nyó.	Trágya Kfő.
Pikko BH.	320. Sorti NK.	Tyákó Int.
Piros MGv.	Struczuj MV.	Tyityi Int.
290. Pistuka BH.	Sütő NA.	355. Tyütyürő Kfő.
Pofatyos Ds.	Szakács KK.	
Pogácsás Bt.	Számtartó NA.	U jteczai BH.
Popé MK.	325. Szarcsi M.	Ujgazda MK.
Porondi KK.	Szászpap M.	Ujházi M.
295. Pöske Kfő.	Szerelmes KSK.	Úr Ds.
Préda Tü.	Szilaj Tü.	360. Urfi BH.
Proczi MGM.	Szilvás NP.	Ülü Int.
Prunduj Svr.	330. Szőke MGM.	
Pugyi Kfő.	Szöszpap Ds.	V adász Svr.
300. Puj Kfő.	Sztrimbuj Int.	Vajda NA.
Pulyka Ds.	Szufflet Tü.	Vak MK.
Putyák Svr.	Szugolyi MV.	365. Vas NP.
	335. Szulyhák NP.	Vejem MV.
R ákoczi MV.	Szurkos Int.	Veres NK.
Ránga KSK.	Szuszkó Svr.	Vicsa MK.
305. Rencz MGM.	Szücs BH.	Vig MV.
Ricsa Int.		370. Vignyáz MV.
Riczi Nyó.	T ácsi It.	Vinczellér NP.
Ripsel MV.	340. Tanár M.	
Róka Ds.	Tatár M.	Z acsó MB.
310. Rúgki KSK.	Táska Ds.	Zámbó Jt.
Ruppines Tü.	Templomkerülő MV	Ziczi MGM.
	Tiló Int.	375. Zöld MK.
S ári BH.	345. Timár KSK.	Zöldes BH.
Sárkány Tü.	Tordai Tü.	Zsandár Int.
Sánta MB.	Tót Dz.	Zsebe MK.
315. Seléd BH.	Totyí Ds.	Zsidó MK.
Sidor MV.	Tököli MV.	380. Zsiros MK.
Sima Bt.	350. Törökucz MGM.	

III. Keresztelés és a gyermekkor.

A kalotaszegi ember szereti a gyermeket, az Isten áldását látja benne. Ha az asszony érzi már és tudja, hogy terübe esett, megmondja az urának, aki ettől kezdve a legnagyobb tisztelettel, leggyöngédebb szeretettel viselkedik iránta s bánik vele, s a viláért sem bántalmazza, mert aki elég lelketlen ezt megtenni, azt a faluban nagyon felkapják, az csak

eláradt férfi lehet, aki gyalázatos ember. A gyöngéd bánásmód egyik jele, hogy a férfi ez idő alatt sokat foglalkozik a feleségével; az együttlét édes óráiban szeretete jeleivel halmozza el, s megkezdődik az édes találgatások hosszú sora, fiú lesz-e vagy leány? Visszaemlékeznek az időpontra, melynek a várva várt létét köszönheti, s ha az emlék azt mondja, hogy a menyecske akkor kaczagott, biztosra veszik, hogy leány lesz, ha nem kaczagott, fiút várnak, mert a férfinak illik a komolyság. Olykor-olykor lopva a menyecske is a tükörbe néz, foltos e az orcája, s ha a tükör foltot nem mutat, belső öröm szikrája lobban lángra szemeiben, mert azt hiszi, most már biztosan fiú lesz.

Mikor az asszony félidős lesz, vagyis mikor az embryo a felső medenczéből az alsóba csúszik le, az urával nem érintkezik többé. Ha aztán eljönnek a kritikus napok, akkor már csakis az asszonyok, és pedig egyszer (= először) az édes anya és a női rokonok sűrögnek-forognak körülötte, a férfinak ott már nincs helye, legfeljebb a bábáért szalasztják el. A bába nagy komolysággal lép a házba, firhanggal, amit egyébkor a kalotaszegi nem használ, befüggönyzi az ablakot, hogy a szülő asszony szeme meg ne fájuljon, meg a kised szemfájást ne kapjon.

Ha a gyermek szerencsésen világra jött, a bába veszi gondjaiba, megfürösztí, tisztára mossa, bepolyázza s úgy fekteti, az édes anya mellé. A gyermek feresztő vizét ki nem öntik este, hogy a gyermek csendes nyugodalmát el ne vigyék.

A gyermek megkeresztelésének a kalotaszegi népszokás szerint a legrövidebb idő alatt meg kell történnie; rendszeren a második vagy harmadik napon meg is történik. Keresztvízre a komaasszony tartja, akit a komák kísérenk a templomba, vagy a paphoz; ha előkelően akarják csinálni a keresztelést, ha t. i. a mód meg az időjárás megengedi, akkor a templom piaczn végezük azt. A pap jutalma az egész Kalotaszegen egy csirke, még pedig, ha az újszülött fiú, kakas, ha leány, jércze; ezt azonban mindenütt kiegészítik még itallal is, így Magyar-Valkón $\frac{1}{2}$ meszely pálinka, 1 kenyér és kalács a járulék, Bánffy-Hunyadon ugyanaz, de a pálinka helyett egy litert bort adnak

a papnak. Nagy-Kapuson csak csírkét láttam adni. A kereszteléssel azért sietnek, hogy a gonosz ki ne cserélje a gyereket, ami elmaradhatlanul megtörténik, ha az sokáig keresztelenül marad.

A keresztelői lakoma egészen külön van választva a kereszteléstől. Azzal már nem sietnek oly nagyon, megvárják, míg az anya talpra állhat s erejét kissé összeszedi. Akkor aztán készülhet a paszita, e komasági muri. Először is három komát választanak, mert a református magyarnak három komája kell hogy legyen, mert az atya, fiú szentlélek is szentháromság; ezekből egy aztán a főkoma, aki mindig nő és akinek az ura az első koma. A főkomát igaz vagy édes komának is nevezik, míg a többi csak lógókoma. Az »első koma« azonban nemcsak amolyan czim, hanem azzal nagy kötelezettséget is vállal az illető magára, mert ennek a feladata, ha a gyermek anyja elhal, vagy ha azt a szülők nem jól gondozzák, a gyermeket felnevelni. Ép azért a fő és első komának mindig férj és feleségnek kell lenni. A komaasszonyok a gyermek iránti jóindulatuknak már a paszita előtt is jelét adják, küldvén az ágyas asszonynak egy kosár kalácsot, egy font húst és egy tyúkot, míg a keresztvízre tartó főkomaasszony a keresztelőről való visszatértekor pálinkával és pánkóval vendégeli meg a familiát; s ha lelke van, a gyerekeknek is ad pénzt, vagy ruhát, amint módja engedi.

A paszita már nagyobb ünnepséggel jár. A háziasszony kitakarítja lakását, felrakja a rudravalókat, süt-főz vendégeinek. Az első koma elindul a falut járni, hivogatni; ilyenkor minden ember ad neki valami kis pénzt (Nagy-Kapuson négy krajczárt), amit az első koma felszól és összegyűjt. A vendégsereg aztán összegyűl a paszítás háznál, ahol mézes pálinka, laskalé, almásétel meg sült hús várja őket; a bort a komák közösen összepótolják. A lakomát az asztaláldás előzi meg, és a hálaadás követi. Aztán feláll az első koma s pénzt gyűjt a gyerekeknek. Ilyenkor a komák — sokszor 20—30 is van meghíva, — egy-egy forintot adnak. Ezt az összeget az asszony kapja a kezébe, aki azt kamatoztatja a gyermek javára.

Szépen jellemzi az első koma tisztjét, hogy ő a gyer-

mekről még később is megemlékezik. Ha az Isten a gyereket annyira viszi, hogy az már ismerkedni kezd, vagyis ráismer az emberekre, felszól neki egy bárányt, egy malaczat. A bölcsőből a gyerek a lyukas székbe kerül, s akkor már a karikáságyban alszik, még pedig, ha több gyerek van, azokkal együtt kalangyában. A karikáságy felső részében a férj és feleség hálnak együtt.

Míg a gyermek a bölcsőben van, így altatja a szerető anya a kis sivalkodót:

Belbel buba,
Nincsen Pupa;
Mert megette
A pesztunka.

vagy így:

Beli buba beli,
Hunczutsággal teli.

Mikor már finakocska (fiatalocska) a gyerek, az anya ölje kapja, ott próbálja lábra állítani s így biztatja:

Hopp szűz! korombűz,
Ég a szemed, mint a tűz,
Ha az enyém úgy égne,
Száz aranyat megérne.

Mikor aztán a gyerek az első lépéseket már megtudja tenni, ott hagyja az anya a ház egyik végiben, maga a másikba megy s onnan hívogatja:

Ucczu kis lány gyere ki,
Kosár szilvát hozzál ki.

És ha a járás nem megy, oda szalad a kis jószághoz, átöleli, szívéhez szorítja s meleg szeretettől rezgő hangon szól hozzá:

— Tulipántom.

Aztán gögicsélni kezd a gyerek, hangot, érthető hangot ad s a papa és mama szavakon kívül más szavakat is kezd kiejteni. Az első kérdés, amit vele megtanítatnak, hogy kié,

— Ki cselédje vagy? kérdi az anya a gyermek szeméibe nézve.

— Czuczadarab! feleli az — kalotaszegiesen.

*

A gyermek legelőször a családját és rokonságát ismeri meg. A család gyűjtőnévként szerepel a Kalotaszegen, a családtagokat azonban már cselédnek nevezik. A család helyett régen a bokor név volt általános; így a bogártelki egyház régi iratai közt van egy kis történeti kézirat 1710-ből, melyben a család vagy telek kifejezés helyett következetesen bokor-t ír az akkori pap Bükösi Miklós. A két nemet a kalotaszegi úgy különbözteti meg, amint az a gyakorlatnak, melyben a nőnek rendkívül magas és tisztos állása van a családban, meg nem ^hnem felel; így a férfinemet ember-nek, a nőit asszonynak hívja.

A gyermek a szüleit édes anyámasszony- és édes apámuramnak, nagy szüleit bupám vagy bopám és bunyám vagy bunyomnak nevezi. Ha már az ember felnőtt s a saját nagyszüleivel beszél, azokat édes nagyapám és édes nagyanyámnak szólítja, míg a felesége nagyszülőivel szemben az édest elhagyja. Az após, anyós, ipam, napam kifejezések igen ritkán használatosak, e helyett úgy a férj, mint a feleség apámuramat, anyámasszonyt mond, aki persze nem édes, mert nem tőle van. A nagyszülők gyermekeik gyermekeit unokáknak nevezik.

A legszűkebb körön kívül a kalotaszeginek van atyafia vagyis törül vágott rokona, és rokonja vagy sógorsága. A testvérek neve: ecsém, bátyám, hugom és néném; az utóbbi kettő ha már asszony, hugomasszony és nénémasszony nevet kap. A férfi bátyjának a felesége: ángyom; a férfi öcsének a felesége: öcsémasszony. A feleség a férj fitestvéreit bátyámnak, a leánytestvéreit testvérnek, asszonytestvéreit asszonynénémnek szólítja. Ha fiatalok mindketten, megelégednek a név használatával. A leánytestvér férje, ha fiatalabb a férfinál, sógor, ha öregebb sógorbácsi, de sógorbácsinak nevezik egymást a férj apja és feleség apja is. A bátyám felesége nagyángyó, de úgy nevezik a nagynénit is; az öcsém felesége kisángyó.

Az apám fitestvére nagybátyám, az ayám nőtestvére és ezenkívül a nagybátyám felesége nagyágyó. Az unokatestvér fogalma általában a Kalotaszegen ismeretlen, s az egy apától vagy nagy apától származók törül vágott rokonoknak tartják magukat, ilyen az ecsémasszony is, aki fitestvérem leánya; nagyobb távolságot fejez ki a rokonságban a törül vágott sógor, aki p. o. feleségem nagynénjének édes testvére.

*

A gyermek 6—7 éves koráig oda haza marad az anyja gondozása alatt. Ezen idő alatt a falú hasonkorú gyermekvilága képezi az ő társaságát is. Ezekkel van együtt egész nap és ezekkel játszik. Játékaik közül névleg hetet jegyeztem fel, ezek: a bige vagy czigle, a kifutó, a kotló, a kótya, a czikkés, a kukkra hajtás és a dalabika. Az utóbbi négyet le is írhattam s e helyütt azokat közlöm.

Kótyázás.

Négyen játszik 2 bottal, 1 labdával. 2 lyuk van egymástól 8—10 lépésre, most aztán kettesével felállnak egymás mögött; akik *bent vannak* (a belső kettő), azok az *ütők*, akik *kint vannak* (a külső kettő), azok a *dobók*. A két ütő kezében van a két bot. A baldobó a jobbdobónak dobja a labdát, ez visszadobja a balütőnek és ez botjával üti vissza a labdát, mire a két dobó a középre fut, mintha karddal rohannának egymásra, a két bottal vivők módjára egyszer *kótyáznak*, aztán a jobbütő visszaszalad, s ha ezalatt a balütőtől elütött labdát a jobbdobó elkapva a lyukba dobja, akkor ő kerül be és az ütő marad ki, ha azonban az ütő a botját előbb beleteszi a lyukba, mint a dobó a labdát, akkor ő még tovább is benn marad.

Czikkes.

4—10 játszik 1 labdával, 1 bottal. Van két végpont, az egyik a *kis*, másik a *nagy büdös*. A kis büdösnél feláll a bottal az egyik, s kiüti a labdát, ledobja a botot a földre, elfut a nagy büdöshöz, azt leköpi, visszafut a kis büdöshöz és megvárja, míg a dobás valamennyin végig megy. Vele

együtt azonban futásnak ered a *czicze* is, aki megfogja a labdát s ha vele megdobja a labda kidobóját (aki a nagy büdöst leköpve visszasiet a kis büdöshöz), akkor ez utóbbi lesz a *czicze*.

Kukkra hajtás.

Játsza 2—5 személy egy labdával; a földre czöveket vernek s arra $\frac{1}{2}$ m. hosszú, lapos, középkeskeny fát fektetnek, mely mint a mérleg két karja, az egyik végével a földet éri, a másikkal a magasba nyulik; a labdát alúlra teszik s most egyik a bottal a lemez szabad végét leüti, mire a labdát *kukkra hajtja*, azaz magasba dobja; aki most a repülő labdát elkapja, azé a jog, azt ismét kukkra hajtani.

Dalabika.

Ketten avagy tizen is játszodhatják. Egy körbe ülnek vagy térdelnek. A feladat az, hogy a kést a jobb kéz 16 fogásával a földre úgy bevágják, hogy az abban megálljon. Mindegyik fogással kétszer kell dobni. Az egyik elkezdi s dob addig, míg el nem hibázza, akkor a játékot szomszédja folytatja, míg ő, ha ismét rákerül a sor, ott folytatja, ahol éppen abba hagyta. Aki legelőször *kivan*, az a kést balkézzelel hegyénél fogva messzi dobja, a többi közül egy utána fut, ezt kiabálva: »dalabika kettő kettő«, »dalabika kettő kettő«, a kést felviszi és befut vele oda, ahonnan azt kihajították. A kést annyiszor dobja ki a győztes, ahányan vannak s rajta kívül mindegyiknek be kell azt hoznia. A behozást azonban *hihetelés* nélkül kell behozni, ha pedig ez nem sikerül, akkor *földet* vagy *fülest* kap. A füles az, ha a nyerő a hihetelőnek fülét huzza meg, a földes az, ha egy darab földet a hihetelő szájába dobnak. A bicskát bicskó, biskónak nevezik, s kétféle van: csuli (ha fanyele van) és kaczor (ha csontnyelű.)

6—7 éven túl a figyermek már részt vesz a házi munkában; vagy a libát őrzi, vagy az apróbb marhánál kap dolgot; amint felcseperedik, az igához és az erősebb gazdasági munkához fogják s fokozatosan megismertetik a földmivelés minden ágával, s azokba belegyakorolják. A leánygyermeket az anya veszi gondjaiba és vezeti be a házi munkákba, úgy,

hogy mire az nagy leány lesz, vagyis confirmáció elé áll, akkor már ismeri az egész háztartást.

A confirmáció képezi azon határt, melyen túl a gyerekből legény, a leányból hajadon lesz. Az ünnepély ugyan egyszerű, de a szokás érdekessé teszi azt. A gyermek, akár fiú, akár leány, hat fát ültet a temetőbe; a fiú ezenkívül egy lapátot köteles a templomnak adni, melyet maga készít el, a leány pedig addig, míg férjhez nem megy, felváltva a többi leánnyal a templomot tartozik kisöpörni (MV). Confirmációtól kezdve a leány nagy lány vagy eladó lány, az ő kötelességekorán reggel ivóvizet hordani; illetlen neki ebéd és vacsora felett leülni, vagy bármily csikorgó tében csizmában mosni a kutnál vagy folyamnál; valamint naplemente után nem marad a tánczvigalomban, hanem haza megy, különben nem viselheti a szalagos pártát.

IV. Házasságkötés.

A kalotaszegiek házassági szertartása századok tisztességes nyomait hordja magán s mintegy képlete az ősi magyar családi élet folyamának. Épp ezért rendkívüli figyelemmel voltunk a régibb lakodalmi szokások nyomozására is, hogy megmenthessük azt is, mi ma már csak a nép emlékezetében él és hogy feltüntethessük, a szokások mennyiben változtak meg vagy alakultak át.

A házasodás rendszeren a falubeliek közt történik; a legény csak nyalkaságból (= hányavetiségből) vagy rendkívüli szegénységből hoz más faluból asszonyt. Az úgynevezett vadházasság a Kalotaszegen igen ritka, de három faluban, Mákón, Vistán és Bogártelkén az utolsó hat-nyocoz évben a katonaság miatt rendkívül elterjedt; a katonai szolgálat után azonban rendszeren összekelnek a szeretők s így helyrehozzák a fiatalság botlását. Ha szegényebb sorsú legény vesz el egy nálánál gazdagabb leányt, akkor ez a legény a leány családi vagyonára költözik vagyis kalotaszegiesen »a leányhoz el megy fiúnak« s ilyenkor a telek nevét veszi fel. A házasság ideje rendszeren a farsang elejére vagy az áldozóba esik, de pünkös-

dig lejár; régen, aki az áldozóig férjhez nem ment, abban az évben már nem is kelt el hazulról.

Első kérés. Az atya, mintegy patriarcha, maga határozza el, mikor lett alkalmassá fia családalkotásra, bár e jogában már erős korlátokat szab neki a katonai kötelezettség. Aki ennek eleget tett, az nőülhet s nem is halasztja messzire azt. Régen, miután az év áldásait betakaríták, ősszel az apa fiának egy tallért adott s ezáltal adta tudtára, hogy magának nőt vehet. A házasulandó tehát most már nemcsak a guzsalysba, de leánynézni is jár, s a kiszemelt leánynak a tallért is megmutatja, mely annyit tesz, ha kosarat nem adnál, elvennélek. Ha a leány és legény maguk közt elrendezték szívügyüket s megegyeztek abban, hogy egymáséi lesznek, elkezdődnek a megkérés és lakodalom hosszas szokásai.

Második kérés. Egy este a legény először is az apjával megy a lányos házhoz s egészen közönséges látogatást tesznek, beszélgetnek világi dolgokról, falámoznak és isznak pálinkát. Beszélgetés közben aztán a legény apja áttér arra, hogy ha az Isten úgy rendelte, hogy a fiatalok útja egy helyre vezetne, hát össze kellene őket adni, hadd legyenek egymáséi, kik egymásnak rendelvék. A lányos gazda szívesen hallja a beszédet, mire megegyeznek a kézfogó napjában s együtt mulatnak a legszűkebb családi körben.

Harmadik kérés. Az ügyek e családias elrendezése után a legény egy násznagyot választ a maga nemzetiségéből s ezzel kettesben elmennek a lányos házhoz. Ez az első kérés, melynek rendesen szereda a napja. A násznagy ilyenkor így szól:

»Istennek hívei mindnyájan, akik e háznak gazdája és gazdaszszonya vagytok! A világon levő emberi élet, ha magányosan vagyon, igen sok szenvedések és szükségek alá vagyon vettelve, felebaráti szeretet és segítség kívántatik tehát ott, hogy azokat elkerülhesse. Mi is annak okáért a felebaráti szeretettől ösztönözöttve, megjelentünk a kegyelmek egy ideig lakó tisztességes házoknál avégre, hogy a mi bizonyos és bizodalmas kérésünket és szándékunkat kinyilatkoztassuk kegyelmeteknek ilyen formán tudniillik, hogy a mi keresztény atyánkfia N. N. kívánja és akarja az ő fiának N. N.-nek házasságát. Erre nézve megszólított minket barátságos szeretettel az ő kegyelme házához, mint Ábrahám az ő hűséges szolgáját Eliezert és arra kért, hogy tennénk segítséget az ő

fia mellett és vennék neki feleséget az ő rokonsági közül. Mi is annak okáért keresztény kötelességünknek meg akarván felelni, megindultunk becsületes és keresztény szüléktől származott ifjú atyánkfia mellett s íme Istennek bölcs rendelése által ide a kegyelmek házukhoz betértünk a végre, hogy a kegyelmek leányokat M. M.-et kérjük meg azon elébb említett ifjú legény N. N. számára jövődöbeli házastársul; és kérjük is. Mely kérésünk előtt, ha el vagon végezve és kegyelmek előtt, mint kegyes szülék előtt kedves és tetszések szerint vagon, ne vessék meg azon ifjúnak jóra menendő czélját és szándokát, hogy így aztán ők az úrnak dicsőségére és isten országának terjesztésére éljenek nagy békességben. Erre nézve tehát kegyelmeknek, mint kegyes szüléknek egyenlő akarattól meghatározott jó válaszokat meghallni kívánjuk.«

Erre a gazda így felel:

»Értem és hallom a kegyelmek rendes eladásokat; én pedig tudván azt, hogy a házasságot Isten ő felsége még kezdetben maga rendelte volt, azért hát ezen dolognak nem mondunk ellen, hanem csak néhány napot kérek a gondolközásra, hogy ezen dolgot jól megfontolnám és kedvesimmal értekezsem. Tehát három napok eltelése után bővebb feleletet fogok adni kegyelmeknek, addig is legyenek jó reménységben.«

Ez alkalommal ad a legény gyűrüt a leánynak, ez, ha szereti a legényt, a gyűrüt elfogadja, és ez a jel arra, hogy három nap mulva a második kéréssel is előállhat a násznagy és vőlegény. A gyűrűadás után ismét falámoznak és pálinkáz-
nak, mulatozás után pedig szétoszlanak.

Háztüznézés. A leány családja ezután meglátogatja a legény családját, s meggyözödik arról, rendesen vannak-e annak viszonyai? Ha az eredmény kedvező, ami mindig az, mert ez alkalommal a legény kölcsönkéréssel segít magán és csalja jövődöbelije családját, akkor kitűzik a kézfogást.

A kézfogás. Következő szombaton van aztán az ünnepélyes kézfogó. Ha a legény jó módu s nagy vendégséget akar csapni, akkor több rokonát is magához hívja (sokszor huszat is), de a vendégségből soha sem szabad kimaradni a két szomszédnak; estefele a vendégsereg a legény házában gyül egybe, aki azt kalácscsal és pálinkával kínálja meg. Mikor már a vendégek mind együtt vannak, a legény szülei egy nagy kosárt megraknak süteménnyel, kalácscsal és pánkóval, felül szépen körülrakják perezczel, aminek egy lyuka van s akkora,

hogy a karra rá lehet húzni; megmészolnak egy korsó pálinkát, vagy, ha nagy a vendégség, kettőt, sőt akár egy *egész hordót is*, s aztán ezekkel átmennek a leányházhoz. Az utcán legelő a násznagy és vőlegény, mögötte a rokonság, a mögött a muzsikusok (zenészek, hangászok, cigányok) vonulnak.

Az esteledés körül, hét-nyolcz óra tájban a leányházban is összegyülekezik a leány rokonsága s ez terített asztallal, pálinkázva várja a legényt és rokonait. A leányházban a leány násznagya, vagyis kiadója, ahogy itt nevezik, elnököl; az beszél és felel mindenre, úgy az örömszülők, mint a menyasszony részéről.

Végre megérkezik a vőlegény és kísérete a leányházhoz; a násznagy egyedül lép be és mint utas kérezik be a házba; mintha nem tudná, ki a ház gazdája, megkérdi, melyik az, mikor az eléáll, köszönti őt s kihallgatást kér tőle, amit megis kap. Ekkor a násznagy elkezd beszédét Éva teremtésével így:

»Az Isten a világot teremtette, még pedig hat napok alatt; az utolsó napon, vagyis szombaton teremté az embert a földnek porából. Megtekinté a teremtő az ember egyedüllétét s így szóla magába: nem jó az embernek egyedül lenni, szerzek neki segítőt. S úgy lőn, mert mély álmodat bocsáta Ádámra és kivévé egy oldalcsontját és azt építé asszonyi állattá. Akkor mondá a teremtő: Kelj fel Ádám. És mihelyt meglátá Ádám, így mondá: ez az én csontomból való csont és az én testemből való test és úgy nevezé Évának. Akkor szerzé a teremtő a szent házasságot és megáldá az első pár embert, így szólván: »legyetek áldottak, gyümölcsözzetek, sokasodjatok, töltsétek bé a földet, uralkodjatok a tengernek halain, az égnek madarain és a földön való minden csúszó-mászó állatokon, barmokon és vadakon.«

Következik e köszöntő második szakasza, az Izsák házassága, ez is benne van minden falú köszöntőjében, csakhogy néhol hosszabban, másutt rövidebben adják elő; egy középformája e történetnek így szól:

»Mikor a mi csak hitbéli atyánkfia Ábrahám már annyira megvénült vala, hogy a vénség miatt az ő szemei meghomályosodtak vala, mert 140 éves vala, a fia Izsák pedig 40 vala, úgy gondolkodék magában, hogy az ő fiát, míg él, meg kell házasítani. De ő nem akarta, hogy az ő fia a Kanaán földén lakó pogányoknak leányai közül vegyen fele-

séget és magának menyet, hanem elkülde az ő öreg rokonai közé, akik laknak vala az asiriai birodalom Mezsopotamia tartományának hasonnevű városában; erre fel is szólítá az ő öreg szolgáját, vagyis házának gondviselőjét, Eliezert. Akit is eskü mellett bocsáta el, még pedig az ő tompora alá téteté az ő kezét, úgy esketé meg, hogy nem veszen a Kánaán földén lakó pogányok leányai közül fiának Izsáknak feleséget. Eliezer és vele több szolga megterhelt tevékkel meg is érkeztek a város alá, ahol egy kút vala. Mihelyt oda értek, kijöve a városból egy igen szép leányzó vizet meríteni, akit megszólíta Eliezer, mondván: ez városból való-e és kinek a leánya volna. Egy kevés vizet is kére az ő vedréből, és a leány ada, még a tevéket is megitatá, amit Eliezer jó jelnek látván, megköszöne, sőt a leányt meg is ajándékozá egy pár arany karpereczcel és egy pár fülönfüggővel. A leány haza ére, elbeszélé a látványt és megmutatá az ajándékot bátyjának Lábánnak. Lábán mindjárt kiment a városból s így szólította meg a jövevényeket: Jöjjetek be, istennek áldottai, hozzánk, ne álljatok itt kint. És emezek bemenének. De Eliezer, mihelyt a házba bémene, mindjárt a leánykéréshez fogott, mire Lábán így felelt: Az úrtól van a házasság, mit mondjunk ellene? se jót, se gonoszt: légyen meg az úr szent akarátja. Reggelre kelvén elindulának és a leány Rebekát is elvivék magukkal. Lábán pedig így bocsáta el e szavakkal: »Hugunk vagy, menj el, szaporodjál ezerszer való ezerig és birja a te magod az ő ellenségének kopjáját győztesen.« És így menének a Kánaánig és szerencsésen megérkezének Ábrahámhoz és Izsákhöz és élének boldogan holtig.«

Csak ezen történelmi bevezetés után, mely eredetileg a házasság szokásainak főmomentumait sorolja elő és a násznagyság történetét példázza, tér át a násznagy szónoklata a valódi célra:

»Igy lőn a dolga a mi atyánkfianak is, akit az isten ő felsége megáldott volt házassági szent étellel, fiakkal és leányokkal, azok közül N. N.-el is, aki is észrevevé magát, hogy neki sem lenne jó, egyedül élni, annak okáért könyörgött az ő istenének, hogy rendelne nékie is egy párt. Így a kegyelmetek házánál felnevelkedett leányzót N. N. megkedvelte és tiszta szívből s szeretetből kívánja magának házastársul és elveszi, ha a teremőnek kedves akarátja azt tartja föle. Erre nézve tehát arra kérjük a kegyes szüléket s kegyelmetet gazda uram, hogy adják által leányukat N. N.-t ami ifjú legényünknek N. N.-nek birtoka és gondviselése alá, mert igéri, hogy gondját viseli, mint saját társának. Ezen kérésünkre a kegyelmeteknek egyenlő akarattól meghatározott jó válaszukat meghallani kívánjuk.«

A lányos gazda vagy a kiadó erre így felel:

»Értem és hallom a kegyelmetek rendes beszélgetéseket s nem is vagyunk most már idegenek kegyelmetekhez, mivel már esméretesek is

lettek előttünk. Minthogy a szent házasság az úrtól vagyon rendelve, nem mondunk ellene jót vagy gonoszt, hanem most már kegyelmeteknek jó választ adunk, leányunkat kegyelmetektől el nem tartóztatjuk, hanem házastársul N. N.-nek adjuk. Hogyha N. N. bizott a kegyelmek hűségökben, mi is megnyugszunk az úr rendelésiben. De mit mondok, van nagyobb csorbánk, hogy nincs köztünk N. N. a maga személyében. Erre nézve kérjük a kegyes szüléket és kegyelmedet gazda uram, hogy azon érdemes ifjút N. N.-et ide elkísérni és nekünk személyesen bemutatni szoros kötelességeknek tartsák, hogy itt előttünk jegyet cseréljenek és azt kézbeadásukkal megerősítsék.«

A násznagy a kapunál várakozó vőlegényt az egész násznéppel bevezeti s miután a szülőknek a legényt bemutatta, röviden újból előkéri a menyasszonyt.

»Kérjük tehát a kegyes szüléket s kegyelmedet gazda uram, hogy mutassák meg nekünk, van-e kegyelmeteknek kedvek mihozzánk és a mi ifjú legényünkhöz, ha van, vagy hozzák előnkbe és mutassák meg azon érdemes leányzót és bizonyítsák meg azt jobb kezeknek hozzám való nyújtásával.«

A szülők erre kezét fognak a násznagygyal és a vőlegénnyel. A vőlegény most előkéri a menyasszonyt; e helyett azonban elő áll két fársáng (nevezik ezeket maskarának, motroskának (MGV) és csumának (NK) is), vagyis maskarásan felöltöztetett két legény vagy leány. A vőlegény azonban váltig bizonyítja, hogy ez nem az ő választottja, míg végre a tréfálkozás után előlép maga a menyasszony, pártával a fején, módosan.

A legény ekkor leteszi az asztalra a jegyet, ami 10 — 25 frtig terjedő összegből áll tallérokban (egy helyütt német tallérokat találtam). A leány jegye keszkenőből áll, melyet cifra »királypapiros«-ba (amire a király vagy a boldogult trónörökös képe volt festve) pakkol be, és ha jómodú, a kendő négy sarkába is beleköt egy-egy tallért. A jegyváltás, vagy ahogy régen nevezték, marhaság után a szerelmesek kezét fognak, mire a násznagy mondja az áldást így:

»Az Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak istene legyen ti veletek, csatolja egymáshoz a ti szíveteket és terjessze rátok a maga áldását, bőséget; soha semmi háborgás, veszekedés kaputokon be ne menjen, hanem a csendesség és békesség lakozzék köztetek életetek minden napjában, szívemből kívánom.«

E »szívemből kívánom« egyszersmind jeladás arra, hogy asztalhoz üljenek; itt már a leány a legény mellett fog helyet; a leány mellé ül a másik oldalra két-három nyiszoró (BH: nyoszoró, Bt: nyüszölő, NK: nyüsző) lány, a legény mellé a násznagy és a kiadó. Eleinte pálinkáznak s esznek hozzá kalácsot, majd sorpocharat eresztenek el, amiből mindenik iszik s egyik a másikra köszönti a pálinkát. Felhozzák az ételt; az első fogás leves laskával vagy rizszel, vagy csigással, melyet a benne főtt hússal együtt esznek. Mielőtt azonban az ételhez nyúlnának a násznagy feláll és felszólja az ételt ilyenformaképen:

»Kedves tisztelt barátim! Tudják kegyelmek, hogy mi sorsban gyülekeztünk ide; úgy látszik, hogy előttünk ez a becsületes házi gazda megterítette asztalát étellel és itallal, minket meg akar trektálni, de minekutána hozzá nyulunk adjunk hálákat az úrnak, mert érdemli.«

S azután így megy át versbe:

Ó élet kútfeje, mindenható atya!
 Te vagy az árváknak egyetlen tutora,
 Te viseled gondját minden teremtésnek,
 Minden szegény-, özvegy- s árva gyermeküknek;
 Rendeld ki azoknak, akik ezt nem tudják,
 Jobb kezít a baltól el nem választhatják,
 Mert a te nagy neved megmarad mindvégig,
 Rendeld ki jó atya mindenek hóttáig.
 Úgy legyen, ámen.

A kiadó erre csak röviden felel s aztán vacsorázni kezdenek. A második fogás a savanyú étel, ez az egreses, amit disznó vagy marhahússal esznek; a savanyú étel néha marhamájból készült ecetes guláslé. Utána jön a sült, melynek darabjai közé pánkót raknak; a sült marhából vagy bárányból, olykor szárnyasból kerül ki. A sülttel vége a vacsorának, melynek különben minden fogását *felszólják*. Ha a vacsora feljár, szétbontják az asztalt, a zene rázendül s eltánczolnak éjfélig vagy reggeli hét-nyolcz óráig. A tánczközben is isznak pálinkát, vagy, ha a gazda módosabb és a vidék bortermő, bort s esznek hozzá kalácsot. Reggel a legény násznépe a legénynyel együtt haza indul. A násznagy a gazdától nem-

csak elbucúzik, hanem a menyasszonyt is gondjaiba bízza, mikor így szól:

»Elmegyünk kedves gazd' uram, mert kötelességünk nem engedi, hogy tovább itt mulassunk. Köszönjük elsöben Istennek és annakutána kegyelmeteknek, hogy minket befogadtak hajlékomba és itten Istennek áldásából, ételből-italból érdemünk felett trektáltak, a reánk bízott dolgoknak ellenségei nem voltak, kérésünkre jó választ adtak. Mindezekért áldassék az úrnak szent neve. — Ennélfogva tehát mi is, mint a mi atyánkfijának N. N.-nek hűséges követjei, azt akarjuk kegyelmeteknek tudokra adni, hogy minekutána a mi atyánkfia N. N. a kegyelmetek leányokat M. M.-et a mai napon kéz- és jegybeadásokkal a páros életre lekötelezte, tehát ez órától fogva, mint jegyesét és mátkáját kegyelmeteknek szoros őrizetek alatt hagyja, fonóháztól, házolástól, szóhajtástól és rossz társaságtól eltiltja. — Én pedig köszönök mindenenket addig is, míg szíves szolgálatunkat ismét megmutathatjuk kegyelmeteknek. Istennek kegyes oltalmába ajánljuk magunkat és mindnyájukat.«

Erre a gazda kötelessége kijelenteni, hogy amit tettek, keresztényi kötelességből tették, egyszersmind megígéré, hogy a menyasszonyt szoros őrizet alatt tartandják. Egy »Isten velünk« zárja be a bucsúzást és az egész kézfogót, mely után a násznép szétoszlik.

Kihirdetés. A kézfogó után a két fél szülői elmennek a paphoz, bejelentik neki a jegyváltást, mire a pap öket háromszor kihirdeti; ezalatt az idő alatt sem a vőlegénynek, sem a menyasszonynak sem közeli atyafinak, valamint még annak sem, ki ezekkel egy fedél alatt él, nem illik a templomba menni.

*

Hivogatás. A lakodalom napját rendesen szerdára vagy szombatra tüzik ki. Elötte már egy héttel, kedden, megkezdődik a hivogatás, úgy a leány, mint a legény háza részéről; *rendesen két rokon*, sógor vagy testvér, mint vőfény végzi e tisztet, elmennek az atyafiakhoz, a két ház kommjaihoz, sógoraihoz és a két szomszédhoz és meghívják öket a lakodalomra. Az első vőfény imígyen hivogat:

»Jó napot uraim, ezt meghallgassátok,
Nem beszélek tréfát, tiszta valóságot;
Világ kezdetétől úgy volt és úgy leszen:
Hogy a magyar nemzet szaporodást vegyen.

N. N. jó barátunk házasodni készül,
 Akinek számára hivogatni jöttünk ;
 N. N. jó barátunk miáltalunk kéri,
 Kigyelmek barátságát igazán kinyerni:
 Szíveskedjenek a menyegzőre jönni,
 Terített asztalhoz azután leülni.«

Mire a második vőfény így tódítja meg:

Jó kedvet deríteni, vigan mulatozni,
 A vőlegény háznak díszére is lenni.

Fahordó. Régen szokásban volt, hogy a hivogatásra a fahordással feleltek; ilyenkor minden meghívott befogott és sajátjából egy szekér fát hozott be az erdőről a lakoma számára.

Sirató. Az esküvő előtti estén van a menyasszonyháznál a sirató, amikor a vőlegény megtömött tarisznyával megy menyasszonyához s az estét ott tölti; ugyanakkor azonban mind a két háznál vigasság van.

Fehérítő. A sirató estén a vőfély még egyszer meghívja az egész falut vagy az ismerősöket, s ilyenkor szépen felbokretázva, kérnek két pár tojást fehérítőnek, mert a nap és a szél nagyon megbarnították a menyasszony arcza bőrét. A tojást persze arra használják fel, hogy a siratón összegyűlteknek rántottát csináljanak s amellet mulassanak.

Ajándékvivő. Végre eljön az esküvő napja, s ekkor mind a vőlegény, mind a menyasszony házánál megkezdődik a lakmározás. 8 és 9 óra között harangoznak ajándékra vagy esendítenek ajándékvivőre. Ilyenkor elindul a falú a lányos házhoz, s kiki fején hozza a maga ajándékát, ami rendesen ételnemüekből, kürtös fánk, pánkó, sült csirke, egy kosár kalács, egy korsó pálinka vagy egy lábbarányból áll, szóval abból, ki mit adni jónak lát s kinek módja mit enged. Az ajándékot szépen kosárba rakva, egyik vidéken letakaratlan, hogy az utcán lássák, másik vidéken szerényen, letakarva szép szöttek kendővel, a menyasszonyházhhoz viszik, s majd felszólással, majd anélkül a szakácsnénak adják át. Régen az ajándékok közt a nők egy lakodalmi fűt is hoztak ajándékba; ez egy csöbörbe illesztett fenyőbokor volt, melyet nő hozott a fején, mint egy

kis tornyot, mely szalaggal és csörögeszerű süteménnyel volt felczifrázva.

Gyülekezés. A vendégség lassankint összegyűl s a muzsika folyton szól. A vendégeket az első vőfény így fogadja:

Szeretett uraim, rózsás barátaim,
Ma ünnepet ülünk, most ahhoz készülünk;
Magyarok vagytok ti, mind magyar nemzetek,
Szép magyar lányokkal mulassatok, kérlek;
Legyen víg kedvetek, ne szomorkodjatok.
A páros élettől ne húzólkodjatok;
Víg pillanat, víg e násznép,
Vígan legyünk és mulassunk.
Itt a bűnnek helyt ne adjunk.

Kikérdezés. Ezután 9 és 10 óra közt a vőlegény a násznagygyal, a menyasszony a kiadóval a paphoz megy el kikérdezés végett, hogy valaki nem ellenzi-e vagy nem erőlteti-e a házasságot. Régen a papnak a vőlegény három kakast, három kalácsot, három kancsó bort; a menyasszony három tyúkot s az említett kalács és bor mennyiséget adott ilyenkor. A paptól kiki visszamegy a maga otthonába.

A menyasszony után mennek. Otthon, a legény házában, most mozgalom támad, a násznagy és két vőfény kiválik a tömegeből, s ezek elindulnak a menyasszony után. Az első vőfény így bucsúztatja el e követséget:

Tisztelt gyülekezet, Isten szent nevében
Induljunk el innen csendes békességben;
Vőlegény urunknak keressük fel párját,
Az ő drága tündér ékes menyasszonyát;
Szerezzünk neki ma öröm s boldogságot,
Hozzunk ma keblére egy szép gyöngyvirágot;
Először az Isten hajlékába menjünk,
Hol szent áldás után boldog leend: hiszszük;
Tehát induljunk el Isten szent nevében,
Menjünk a mátkáért a legnagyobb rendben.

Elindulnak s mikor a menyasszony házához érnek, ott a kapuban ödöngélőkhöz már a násznagy szól így:

Ez azon szép hajlék, hová elindultunk,
Úgy hiszem rossz helyre talán nem jutottunk;

Szép menyasszonyt keresünk,
Akit már eljegyeztünk,
Mert reá van szükségünk.

A menyasszonyt kikérik. Beljebb kerülnek az udvarra, ahol a násznagy a tömeghez szól ilyképen:

Szerencsés jónapot szívemből kívánok,
Bátor vagyok itten azt megtudakolni,
Hol vagyon a násznagy, kivel tudjak szólni.

E felszólításra előlép a leány násznagya, ki azután e szavakat hallja többnyire prózában:

»Igen tisztelt násznagy uram! Itt e tisztos vendégsereg előtt N. N. vőlegényünk nevében egy pár szót váltani akarok, melyben ünnepélyes érkezésünk czélját kijelenthessem. Tisztelt násznagy uram azt nagyon jól tudja, hogy e tisztos háznak ékes liliomszálát N. N. barátunk magának részére örök feleségül megkérte és el is jegyezte; ők ugyanakkor egymásnak örök hűséget fogadtak, de miután ezen tisztelt nászsereg csak azzal meg nem elégszik, ennek következtében kérjük tisztelettel násznagy uramat, szíveskedjék azon általunk már eljegyzett leányszót kiadni, az úr oltára és szolgája elébe állítani, hogy ottan ünnepélyes fogadásuk után az egybeköttetést szent eskü által elérhessék, akinek tanubizony-sága legyen ezen ide sereglett násznép.«

E percztől kezdve a leány násznagyanak neve kiadó s ez most így felel:

»Igen tisztelt násznagy és barátom uram! Hozzánk intézett beces kérésük után mindeneket akadály nélkül teljesítünk, sőt kívánjuk, hogy az Isten ő szent felsége sok szerencsés években éltesse és gondokat viselje.«

E rövid szó után a legény násznagya egy kendővel átkötött nagy perczet és vőfénye egy kendőt kap, a násznagy a perczet a jobb karra húzza fel s úgy megy vissza a vőlegény házához.

Kibucszúztatás. Öt óra körül megkondúl az eskető harangszó s a leányt a kiadó, a legényt a násznagy kibucszúztatja. A bucsúztató többnyire egyforma szövegű, különbség csak annyiban van, amennyiben a legényről vagy leányról van szó. Előzőleg a vigasságtól nagy lárma és dárídó van, amibe a násznagy vagy kiadó nagy hirtelen beledörög, ha a násznép nem elég udvarias, hogy magától elhallgasson:

Megkérem az egész csapatot, sereget.

Mig vagy kettőt szólok, rám figyelmezzenek.

mire a násznép tisztességtudóan elcsendesül s a kiadó így folytatja :

Most már közületek egyet elbocsáttok,
Szárnyára, mint galamb, útnak indítjátok ;
Az úton, amelyen teszi most lépését,
Rózsaszín virágok fedezték nyomait ;
Mert mikor ezt régen szerzette valaki,
A szent házasságot, ritka, ki kerüli ;
Mert a szent házasság dísze a világnak,
Aki egymást érti, veszély nem árt annak ;
Mert a szeretetet nem ökör hordozza,
Hanem az a szívben van kivirágozva ;
Kinek a virága egyforma nyilóba,
Szereti az egymást szélben zivatarba' ;
Hanem a sok beszéd unalmas, barátom,
Azért hát versemet mindjárt megkurtítom.

és ezzel a kiadó a szülékhez fordul és a leány nevében beszédét így folytatja :

Kedves édes apám, szülő édes anyám,
Bucsút kérnék tőled, ne neheztelj meg rám ;
Köszönöm, hogy engem ennyire nevele,
Az idők savanyó szeritől őrizze ;
Köszönöm hozzám tett dajkálkodásokat,
Viselje az Isten keteknek gondjukat ;
Engem felneveltek, szárnyakra bocsátnak.
Mint hű apa s anya útnak indítanak ;
Tudom, hogy a szívök kesergőbe vagyok,
De a szemök azért mégse sír oly nagyon ;
Közületek most csak más lakhelyre megyek,
Azért értem nagyon ne keseregjete ;
Mert Isten rendelte a páros életet,
Anélkül az ember semmit sem érhetett ;
Elsőbb teremtette Ádámot a sárból,
Éva asszonyt mellé egy oldalcsontjából ;
Onnét vette minden lélek eredetét,
Ezt mondja szent Máté, ezt a szent irás is.
Azt mondja szent Máté evangéliumi könyve
Ötödik részének ötödik versébe :
Boldogok, kik sírnak, mert megvigasztalódnak,
Ti világnak vagytok a világossági ;

Nem rejthetik el a hegyen épült várost,
 Azért hát mindenki legyen csendességben.
 Virágzó lányotok megnyert idejében,
 Még csak két szóm vagyon egész beszédemből
 Két félszomszédomnak bucsúvételéből ;
 Elsőbb is azt mondom egy szóval hozzátok :
 Áldjon meg az Isten, jobb szót nem mondhatok,
 Keserű poharat soh' se kóstoljatok,
 Fenyegető veszély közt ne forduljatok ;
 Itt zárom szavamnak be utolsó részét,
 Áldja meg az Isten egész háza népét.

Az esketés. E kibucúztatás után muzsikaszóval és gyalogszerrel mindkét fél a templomba megy. Azt várják, hogy a legény csapatja menjen elől s mögötte a leány csapatja. A templomban kiki a maga székébe ül le és pedig a vőlegény a násznagy mellé, a menyasszony a nyiszoró asszony mellé. Aztán énekelnek, utána a pap a katétráról könyörög, majd onnan leszáll, székébe ül, mire újból fúnak egy vers éneket. Ezután a násznagy fogja a legény kezét s kiállítja a templom piaczára. Ugyanakkor a kiadó is feláll, az asszonyok közé megyen, s a menyasszonyt nem kézen fogva, hanem csak előtte menve, kivezeti a legény mellé, hová a két-három nyiszoró asszony is kíséri. A násznagy a kiadó és a nyiszoró asszonyok most visszamennek s a maguk székükbe leülnek. A pap a pár elé áll, megfogatja egymás kezét (reformátusok lévén nem térdepelnek le), s összeesketi őket. Ilyenkor szokta a leány a lábával a legény lábát megnyomni, mert azt hiszi, hogy akkor az ura el nem hagyhatja. Ilyenkor mondják azt is, hogy akinek a talpa alatt a kű megizzad, az hal meg hamarabb a házaspárból.

Menyasszonyfutás. Az eskü után a vőlegény is a menyasszony is visszamegy a maga helyére s ott marad az istentisztelet szokásos végzéséig. Mikor elindulnak kifelé, akkor a menyasszony hirtelen kifut a templomból, de a vőfélyek utána rohannak, hogy a menyasszony meg ne szökhessék s haza kísérik őt. A násznép is kivonul a templom elé, ahol a kétféle násznép összevegyül s egy negyed vagy félóraig tánczol, azután az asszonyok székérre ülnek s mennek mind a menyasszony

után. Ha a menyasszonyt a vőfélyek nem tudják megfogni, félveder bor a büntetés (legalább Mákón).

A menyasszony kiadása. A menyasszonyért menő kocsi előtt a férfiak vonulnak gyalog, muzsikaszóval, míg a leány muzikusai már otthon huzzák a leányháznál. A szekérrel a menet a kapuban megáll. A kapu zárva van. A nagy zörgetésre előkerül valaki:

— Késő este van, nem adnának szállást? kérdi a násznagy.

— Van-e jó igazságuk? kérdi a házbeli.

— Van hát.

Ezzel elővesz tréfásan egy rongyos beiratlan papirost, amivel azt kívánja dokumentálni, hogy igaz ügyben járnak.

— Ha van igazságuk, kezdi újból a házbeli, ha becsületes emberek, ha jól viselik magukat, hát beljebb kerülhetnek, ámbár nagyon sokan vagyunk idebenn.

— Jó ember sok is megfér egy helyen, gazember kettő sem.

Végre beeresztik őket az udvarra.

Míg a menyasszony a templomban volt, addig az udvarra egy kilencz abroncsú fát tesznek s arra ráfűzik a kancsókat, tányérokat, az ágyat kivetik az udvarra, hat párnával czifra lepedővel, a festett ládát, a szuszinkot, melynek tartalmát kiterítik, hogy lássák, mit kap a menyasszony, meg egy hordót, melyre fenyő ágat állítanak föl, arra pántlikát, fejkötőt, tükröt, korsót s mindenféle apróságot aggatnak fel. A kirakott gúnyát és hummit két asszony őrzi csóján- (csalán)nal, hogy el ne lopják, mert ilyenkor szabad tréfából egyet-mást el is lopni; amit egyszer elloptak, azt csak visszalopni lehet. A ládán két mézes pogácsa is van megtekerve pántlikával.

A templomból jövő násznép megbámulván a leány gúnyáit, a násznép előáll és megszólal:

»Kedves gazd' uram, így szól, csak a múlt órában kértem fel kegyelmedet arra, hogy ami menyasszonyunkat kísérik fel a templomba esketés végett, amit meg is tettek s amit mi is köszönettel vettünk kegyelmeitektől. Az esküt is elhallgatták s így már annak következtében kérjük kegyelmedet, hogy már most adják ki azon már minden törvényes úton és módon megnyert menyasszonyunkkal minden hozzátartozó ingóságát s mindent, ami nekije van, elszállítás végett.«

Erre mindent beraknak szépen a ládába, azokat lezárják s a násznagy átadja a kulcsot a vőlegénynek. A két őrző asszony olykor-olykor elveszen vagy két párnát, amit nem ad addig vissza, míg a násznagy ki nem váltja egy-két piczulával.

A lányos gazda és a kiadó szépen fogadja vendégeit, *pálínkát* isznak, hozzá kalácsot esznek és *sokadoznak*. Aztán kezdik felrakni a menyasszony ágyneműjét, ládáját a szekérre; a násznagy felülteti arra a menyasszonyt és nyiszoró asszonyokat s kiköszönti őket onnan. Erre a kiköszöntésre énekelik aztán ezt:

Jőnek, jőnek, majd elvisznek,
Hol a pártám, hadd készüljek,
A vőlegény a kapuba,
A menyasszony az ajtóba,
A menyasszony az ajtóba,
A menyasszony az ajtóba.

A csetenyés szekér, melybe ökrök vannak befogva, fenyőágakkal és a nősereggel megrakva indul el. A következő kocsikon ülnek a férfiak, a legutolsón, melyet bivaly húz, az örömszülék. Így érnek el, persze nagy lármával és muzikaszóval, a legény házához. A ház kapujában hosszú, végén lombos ág van kitűzve, mely magasan kinyulik az utcára; ez a menyasszonyfa s rajta a végén a menyasszonykendő, ami addig marad ott, míg a szél, eső és egyéb időjárási viszontagság végső nyomait is el nem sodorja.¹⁾

A legény házához érve a leány kezét az ajtófára nyomja, hogy a családnak ne legyen ereje őt bántani s aztán így köszön be a legény szüleihez:

Szeretett szülőim, bár nem így születtem,
Édes itthont érzek, kedves nekem minden;
Lelkemnek érzelve oly tiszta, mint a hó,
Nem tudom mondani, mily forró s lángoló;
Legyetek köszöntve kedvesem szülője,

¹⁾ Lehet, hogy ez maradványa a nép emlékezetében MGV-en még most is élő azon szokásnak, hogy lakodalom napján a menyasszonykendőt hosszú rúdra tűzték, s a kendőt vagy le kellett lőni vagy érte valakinek felmászni.

Az úr rendelésit örömmel kell venni ;
 Együtt pillantjuk meg a boldogság napját,
 Hogyha törekvésünk hűség karolja át ;
 A csermely elhagyja kősziklás forrását,
 Völgybe száll s bejárja a rónák tájékát ;
 Én is engedtem a végzés hatalmának,
 Midőn Isten előtt esküdni hallának ;
 Esküdtünk, hogy én és fiatok : jegyesem,
 Hű társak leendünk balsors s szerencsében ;
 Új szülőim, nektek újból ezt fogadom,
 Szende holdként élek, szavatok fogadom ;
 Szeressetek ti is, ne legyek idegen,
 Ha már ide hozott engem a szerelem.

Tovább nem folytathatja a menyasszony, mert a vőfény megszakítja s így szól :

Drága jó uraim, kedves asszonyaim,
 Nem lettek hiába fáradozásaim ;
 Szép menyasszonyt kaptunk, vőlegényt is mellé,
 Ők már egybekötvék, mindketten egymásé ;
 Hát mi is örvendjünk ezen szerencsének,
 Végére jutottunk a szent ünnepélynek ;
 A családi ünnep jön már most utána,
 Üljenek asztalhoz egy kis vacsorára ;
 Te meg húzd rá cigány, szóljon a hegedű,
 Lásd, az egész násznép, hogy vigadoz s örül.

A lakoma. Leülnek az asztalhoz, feláll a vőfény s megint felszólja az egész vacsorát :

Urak, asszonyságok, foglaljanak helyet,
 Terítve az asztal, mindenki leülhet ;
 Ott künn a konyhában zaklat a szakácsné,
 Ha még sokig várunk, mind elpuhul a lé ;
 A legénységnek is viszket már a talpa,
 Hogy az ételt-italt hamar behordhassa ;
 A szép magyar leányt meg is forgathassa,
 Itt állnak ők körben, készen szolgálatra ;
 Már kegyeskedjenek csak letelepedni,
 Ételtől, italból, ami lesz, részt venni.

Feltalálják a levest, a vőfény újból végzi kötelességét :

Istennek nevében ime megérkeztem,
 Tudom, hogy azt mondják, nagyon is jól tettem ;

Ime itt a leves, az étkek alapja.
 Násznagy úr a példát, tudom, megmutatja ;
 Ezen jó levesből vessék meg az ágyat,
 Kivánok szívemből igen jó étvágyat.

A marhahús bevitelkor ezeket mondja :

Itt van a jó marhahús, ezetes tormával,
 Akinek nem tetszik vegyítse fel borral ;
 Ez adja az erőt, a leve is jó volt,
 Inni is lehet rá egy pohárka jó bort.

Töltött káposzta feltalálásakor így szól :

Ez a magyaroknak legkedvesebb étele,
 Lehet rátölteni pohár bort jó tele ;
 A töltelék benne jól megabroncsozva,
 Minden része annak hússal beborítva ;
 Kám nevű hozta be ezen jó takarmányt,
 Lehet reá inni több pohár borocskát.

Mikor a pecsenyét készülnek feladni, elrikoltja magát :

De jó szakácsnének van, küldi nyakra-főre,
 Még sincs leforrázva piros keze bőre !

Ha aztán a pecsenye az asztalon van, így folytatja :

Régi jó apáink, mért voltak oly vének,
 Azért, hogy szüntelen pecsenyét evének ;
 Ha minálunk ily nagy volna minden veréb ;
 Mi is hozzá látnánk ahhoz, amint volt rég.

A lakomát itt szakítja meg a násznagy köszöntője a fiatal párra :

A vőlegényt, a menyasszonyt az isten éltesse !
 Egészséggel, szerencsével áldja meg, szeresse !
 Őket, mint a sorfát lencse,
 Őlelje át a szerencse,
 A szerencse rózsalánczot vessen rájok,
 Patyolatszór s bíbor legyen a ruhájok.
 Puha párnán nyugodjanak,
 Arany esővel mozdjanak,
 Öröm álmot álmodjanak,
 Szép fiakat neveljenek,
 Szép lányokat teremjenek,
 Sokáig éljenek.

A pecsenye alatt folynak a többi köszöntések, és pedig először az örömszülékre, aztán a két násznagyra, végül az örömapa az egész vendégségre.

Időközben feladják a ludaskását. Mikor behozzák, a vőfély szól:

Nincsen lakodalom ludaskása nélkül,
A szakácsné erre különösen készül ;
Mert ha megégeti ügyes kis kacsóját,
Majdan összeszedi szenvedése díját.

A kása feladás után pedig a vőfély így folytatja:

Nagy szerencsétlenség történt ma e házban,
Szegény szakácsnéknak ott künn a konyhában
Oda van a keze, szörnyű fájdalmában,
Nem tudja mit tegyen iszonyú kínjában,
Hogy a kása forrott kilocsant reája,
Még pedig szegénynek a jobbik karjára,
Jámbornak mai nap nem lévén több bére,
Segedelmet kérnék a beteg részére,
Hogy lóhátas embert orvosért küldhessek,
Különben csonka lesz, mint számos egyebek,
Soh' sem szeretnék meg a magyar legények.

Ekkor már belépett a szakácsné, felkötözött jobb karral, benne nagy kanállal, ő is kér balzsamra valót, mire kiki ad neki 2—3 krt.

Ezt követi a menyasszonytáncz, amely alkalommal két tányérban gyűtenek pénzt, egyiket a menyasszony, másikat a cigány részére. Végül éjfél felé a tánczot követi a bucsúzás a fiatalságtól; ezt már énekelik az »ez a pohár bujdosik« dalára, és pedig a két vőfély mond három verset, mire aztán mind karban felelnek refrainszerűen így:

Vőfély: Köszönjük jó bajtársaim, szíves barátságok,

Hogy a becsületünket mégis beváltátok.

Mind: Mi is, mi is köszönjük,

Soha el nem felejtjük

Igaz barátságok.

Vőfély: Itt a pohár igyatok, el kell úgyis válnunk,

Maradjon fel örökre a mi barátságunk.

Mind: Maradjon fel a síríg,

Koporsónk bezártáig

Igaz barátságunk.

Vőfély: Kivánjunk hát minden jót a kedves új párnak,

Égi áldást, szent békét egész családjának.

- Mind : Adja Isten sokáig
Örvendjenek a sírig
És túl is egymásnak.
- Vőfény : Beste cigány mit hallgatsz, húzd rá most a marsot,
Vigan vigyük innen el a közbarátságot.
- Mind : Húzd rá, húzd rá te cigány,
Menjen kiki a során,
Hagyjuk el a házat.
- Vőfény : Éljen az egész vendégkoszorú,
Éljen a barátság, éljen az új pár,
A násznagyok, az örömapák,
Az örömanyák, az egész nászsereg !
- Mind : Éljenek ! Éljenek ! Éljenek !

Ezután a nyiszoró asszonyok a leányt a hiúba vezetik és megmutatják neki az ágyat; a legények a vőlegényt muzsikaszóval kísérik fel a lajtorján a hiúba. A zene ezután elhalgat, a szakácsné rántottát visz fel nekik egy kalácscsal meg egy kis borral, aztán ő is lemegy; akkor aztán elhúzzák a lajtorját, hogy az új házasok közül egyik se szökhessen meg. Úgy látszik, ez érdekes szokás a házasság consummálását akarja biztosítani.

Másnap reggel 5—6 óra körül a násznép megint összegyűl s egy tapasztalt asszonyt megbiznak a felkontyolással. Ez a menyecske fejére czifra főkötőt tesz, reája hosszú patyolatot, mire az ifjú párt a násznagy a szülők előtt megáldja. Már most megszólal a menyecske is, illetéknéppen kérve az áldást :

1. Felvirrasztott az úr jó kedve bennünket,
Bémutatni jöttünk mi is hűségünket;
Én ma lettem tagja ez ház családjának,
Osztozója ennek öröme s bajának.
2. Adjon a jó Isten köztünk békességet,
Áldást, szeretetet és szép csendességet,
Hogy legyünk tagjai a jó társaságnak
És jó polgárai az ekleziának.
3. A jó Isten tegye boldoggá éltünket,
Virágzóvá pedig kedves nemzetünket;
Ide belépésem, hogy szerencsés legyen,
Kérem a jó Istent, hogy velem jót tegyen.
4. Hogy tartson meg engem és kedves férjemet,
Hogy benne találjam minden jólétemet,

- Ő pedig én bennem, mint egy hű párjába,
Mint anya reméli, kedves magzatjába.
5. A reméllett jókat adja meg az Isten,
Az az óhajtasom mindörökké nékem;
Mert egy szép reménység kötött minket össze,
Az ösztönözött fel az eskütételre.
6. Hűséget esküdtem én az én férjemnek,
Ő is tette nekem, mint feleségének;
Az Isten segélyen, hogy meg is tarthassuk,
Egymást gyámolítva éltünket folytassuk.

Reggeli hét óra körül a már ismét teljes számmal egybegyült nászsereg pálinkázik és kalácsot eszik, kilencz órakor pedig a fiatal párral együtt a templomba vonul, meghallgatja az imát, elénekel egy zsoltárt, aztán visszamegy a nászházba s asztalhoz ül és lakomázik.

Kutbadobás. Délután három óra körül vizre mennek. A falú egy nyilvános kútjához, vagy ha valakit megakarnak tisztelni, annak a kútjához, vagy végül, ha a falú alatt, mint Zentelkén, patak van, mely felett híd viszen át, ahhoz gyűl a násznép, a legényt lajtorjára kötik, s leeresztik a kutba vagy a vízbe. E közben a tömeg apraja-nagyja kíváncsi hangon hallatja a kérdést, hogy hát ennek ki viseli gondját, ennek ki a felesége. Mire az új menyecske kötelessége hangosan kiáltani:

— Az én uram N. N. ő kelme! Ne vessék a kútba!

Ebből a szokásból, mely nyilván a fiatalok hiúba való küldésének folytatása, s a házasság consummatiójának közhírré tételét célozza, bekövetkezett már az is, hogy a kancsó fenekére mélyebben bepillantott pajtások férj uramat kissé be találták mártani a vízbe, valamint az is, hogy a leány meg nem jelent, s így a legényt mégis ki kellett huzni. E szokás azonban, mely a kalotaszegi lakodalmi szokások közt a legnevezetesebb, ma már erősen kezdi divatját mulni. A Felszegen és Alszegen ugyan még megvan, de a kolozsvári átmeneti vidéken már teljesen kiveszett. Így Nagy-Kapuson e szokás úgy alakult át, hogy az eskető utáni reggelen a násznagy először a legényt, majd a leányt kérdi meg, hogy kivel hált, s csak mikor ez megmondja az ura nevét, akkor adja a násznagy az áldást az új párra. Bár itt a kutbadobás ma már

nincs meg, de az átmeneti falvakban még mindig emlékeznek reá (M, MGV, Int.) — A kutbadobás szokása a maga teljességében van meg BH, Ds, Jt, Nyó, Zt, KSK, MB, NP és NA-on, de meg van másutt is a Kalotaszegen némi csekély módosulattal.

Hérész. A kutbadobás után a hérészsbe mennek. A leány szüleinél összegyűl az egész rokonság s lakoma mellett mulat estig, amikor aztán szóllanak, vagyis mindenki, szülők, atyafiak stb. megmondják, mit akarnak adni a leánynak, mivel toldják meg annak a vagyonát. Kiki ad: hol egy bárányt, hol egy kendőt, hol pénzt, szóval, ki mit adhat, kinek mire módja van. Az így kapott ajándékot a nő egészen külön kezeli s a férfinak, ha pénzre van szüksége, inkább mástól kér kölcsön, mintsem hogy a feleségéhez nyuljon, mert ennek a kamatai a gyermeket illetik, aki abból ruházkodik s tanul. — A hérészsbe hivatlanul menni nem szabad, a hérészesekért a vőfély szokott menni, de mikor azok már elindultak, a vőfély megkísérti a szökést; ha ilyenkor a vőfély nélkül érkeznek a hérészesek a házba, a gazda kérdezi: hát titeket ki hívott ide. Ha a megszökött vőfényt megtudják fogni a hérészesek, akkor rámutatnak, ha nem, akkor csufolják őket, mókáznak velök. Éjfél után vége a hérészsnek s akkor az egész nászsereg szétoszlik.

A fiatal asszony az első napokban vagy akár az egész első héten külön tálból, a menyasszonytálból eszik; némelyek szerint ezt azért teszi, hogy az urának ne legyen reá oly nagy ereje, mások szerint azért, mert akkor még szégyellős. A menyasszonytól a legkisebb fajta győri tál, melyet a menyecske az anyósától szokott kapni.

A fiatal pár a lakodalom utáni vasárnaphoz egy hétre a leány szüleit meglátogatja, elmennek hozzá tisztességre, de ez már nem hérész. Ezzel aztán vége is van a lakodalmi szokásoknak s megkezdődik az élet rendes folyása.

V. Temetkezési szokások.

A kalotaszegi ember néma megadással néz a halál szemébe. Ha valaki haldoklik, mestergerenda alá a földre fektetik, azt hiszik, hogy ott könnyebben szabadúl meg kínjaitól. Ha aztán a halál bekövetkezett, elmennek a dögésznek nevezett halottkémért, aki eljön és megvizsgálja, meghalt-e az ember, oly módon, hogy vízzel telt poharat tesz a mellére s nézi, mozog-e abban a víz. Ha a dögész a halált kétségtelennek nyilvánítja, a halottat a földre teszik, hogy hülepedjen ki, akkor nem szagosodik meg oly hamar, aztán megmossák, felöltöztetik, megvetik neki a nyújtóztató vagy nyujtó padot; a fiataloknak vörös, az öregeknek kékfejtős ruhát tesznek a padjára; a halottat megberetváltják, az állát felkötik s a bába kinyújtóztatja. Beteritik szemtakaróval, amit meghasítanak az arcán, hogy mikor ez rohadni kezd, ne menjen az ábrázatjába. A halottat rokonai siratják; gyertyát nem égetnek, mert reformátusok. Két családtag csinálja a koporsót, egy a fútül való fát.

A halálesetnek a faluban való közhírré tételére Bánffy-Hunyadon egészen külön szervezet van, és ez a dékánság. Mindenik utcának külön dékánja van; a dékán minden évben más, és házsorjában megyen e hivatal; a dékán rendeli ki a meghalt számára a sirásót, mely kötelesség szintén házsorjában megyen, s akire a sor jön, annak kell megásatni a sirt, különben a munkát számlájára végeztetik; a dékán ereszti el a táblát, vagyis két szomszédjának egy-egy táblát ad azzal a meghagyással, hogy holnap ezen meg ezen órában a harangszóra hallgassanak az N. N. házában. Ugyanezen mondókával a szomszédok a két táblát a legközelebbi szomszédjuknak tovább adják, s ez így folytatódik, míg a két tábla a dékán utcáját két felől körüljárván, egy embernél találkozik, aki aztán azokat a dékánhoz visszavinni köteles, ismételvén a hozzá jutott mondókat a dékán előtt; ha ez másként mondja el a mondókát, mint az elindult, a hibát kinyomozzák, s akinél a hiba esett, azt negyven krajczár birsággal büntetik. A dékánnak

azonban nemcsak a temetésnél vannak kötelességei, hanem némely közmunkákban is.

A dékánnak van egy szószólója; ez köszöni meg az utcának a szivességet a szomorodott szívű nevében, hogy a tisztességet megadták; ez gyűjti össze az utca lakóit, ha utak, dülök méréséről vagy egyéb hasonló munkákról van szó, a dékán házában a birő parancsolatára, s ez répáciázza ki mindenkire érdem szerint a munkát. Ilyenkor a dékán az asztalnál ül s mellette a szószóló meg a többiek, a böcsületes utca állva hallgatnak. — A dékán és szószóló dolga Szent Mihály napkor a marhaösszeírás; tűz esetén ők ketten viszik az utca vízipuskáját a tűz helyére. Ha valami rovatat van az utcára vetve, azt a szószóló hajtja fel, amivel a birónak beszámol.

A siratásban részt vesz mindenki, akinek ideje van; este kezdődik s eltart reggelig vagy éjfélig. Közben kártyáznak, hogy az atyafiak felejtsék a szomorúságot, énekelnek, isznak, falámoznak. Három kártyajáték járja különösen a siratón. Első a palágázódás; ezt magyar kártyával játszák, egy pakétot hat felé osztanak, aztán kivágnak egy tromfot, s akinél annak az ásza vagyon, az veri a többit vagyis az megpalágázza a többi tenyerét fakalánnal. — Második játék a csikózás, szintén magyar kártyával; a veres hetes a csikó, a veres nyolczas a szolgabiró, a veres alsó a szegény ember; a kártyát szétosztják, akinél a nyolczas van, az a szolgabiró, ahol a szegény ember kereskedik, hogy ki lopta el a csikóját; akinél a csikó van, az palágát kap, ha pedig a csikó fekszik, vagyis nincs kiosztva, a szegény ember kapja a palágát. — A harmadik játék, a filkózás, általánosan ismeretes.

A temetés reggelén háromszor harangoznak; a harmadik a gyűlő, akkora már együtt van az egész falú népe. Felviszik, a halottat, ha az már felnőtt, a templom pitvarába s csak onnan viszik a temetőbe énekszóval. Itt mondják aztán a behantolás előtt a halotti köszöntőt, melynek egy példánya a következő:

»Istennek szent seregi, halotti szomorú gyülekezet, akik minden
rendben és helyben helyheztetve vagynak, kicsinye és nagy, örege és

ifjú renden lévők! Im ezen már csak néhai boldog emlékezetű keresztény atyánkfíának, u. m. N. N.-nek szomorú példája áll előttünk, amely minket serkentget, minden nap, minden órán, de minden pillanaton a mi éltünknek nivoltáról. Mert ez világi élet mind csak mulandóság, nincsen benne semmi teljes állandóság, nincsen, mert a mi eleinken is győzedelmeskedett az az mérges halál s most is dühösködik, a kire rátalál; nem választ az senkit, kicsinyt avagy nagyot, öreget vagy ifjat, éles kaszával mindent egyformán kaszál; császárok, királyok s más főrendek is széltében voltak és ezek lejárván, ezek is a halál tőribé akadtak. Mert nincs az nap alatt oly elkezdett dolog, amelynek elébb vagy utóbb végének nem kellene lenni. Tekintsünk vissza az elmúlt időkre, hány próféták és szentek teste mentek a földbe, akiknek is lelkek most örvend az egekbe, a sok megdicsőült szentek seregében. De hány virágszál volt és vagyon, hogy még csak ki sem nyilhatott, már elhervadt, vagy leszakasztatott. Igy ember élete csak alig kezdődik, semmi, mely hirtelen el is végeződik. De mégis csak Istenben bizunk, mint halandók, mert mindnyájan vagyunk csak így elmulandók. Elhagyjuk testünket itt alant sorvadni, a földnek gyomrában, sírjában rothadni, mert mi por volt, ismét csak porrá kell lenni, mint Isten akarja, úgy kell annak lenni. Akármeddig élünk, majd eljön halálunk, testünk nyugalma csak a földben találjuk, mert a föld nem hazánk, csak földi szállásunk, ott lesz örök hazánk, ha a sírba szállunk. De onnét is felkölt egy szép örömtel, a feltámadásnak dicső nagy reggele, halhatatlan lelkünk testünkkel egyesül, és amelyet kívánt, kincsében részesül. Mert emberek élte a földön csak annyi, hogy aki születik anyától, meg nem menekedik a halál zsoldjától, mert az halál elhordja az embernek éltét, mint az őszi hideg szélvészek elsodorják a fák leveleit. Élő sorsa ezen már csak néhai boldog emlékezetű keresztény atyánkfíának N. N.-nek, aki is igaz hitét megtartván, földi pályáját futván, de az úrnak karjai felette megnehezedvén, súlyos fájdalmak rongálák az ő tetemeit, mert lejárván utolsó órája, az úr mondotta az emberi nemzetnek Mózes I. k. III. r. 19. v.-ben: Földdé leszesz, mert abból vétettél, mert porból vagy s porrá kell lenned. Az úrnak angyala elküldetvén hozzája, súlyos fájdalmát megorvoslá, mert kiszólitá az élők seregéből az halál által s egy jobb létre szenderült. Akinek is elmaradott szülője, özvegye, magzatjai, vérei, rokonjai, sorsukat körültekintvén erőtelennek találák magukat eltakarítására, folyamodának az ekkleziának előljáróihoz, hogy erről tennének rendelést, lennének segítségül; ügyökkel panaszukat híven vevék s mindjárt rendelkezének. Ki fából házat, ki földből hajlékot ő néki készítenek. És midőn isteni tiszteletre hivatató harangunk szomorú megzendülésére ezen szomorú gyászháznál megjelenénk, Isten dicséretére egyesült éneklő társaság és ezen becses ekkleziának több tisztes tagjai itt a jótettet elkezdték, mert ezen néhai boldog emlékezetű keresztény atyánkfíának meghidegült porráválandó testét a maguk élő karjaikra felvén és az Isten szent-

egyházában szép sereggel énekszóval felkisérti nem sajnállották. Ott is az Isten prófétája által az felette kihirdetett szép tanítást tisztességesen ehallgatá, ki mit vehetett vagy tanulhatott belőle. Az úr tégye fogantossá az ő szívében, hogy megteremné ama jóízű gyümölcsöt az örök életre. Köszönet a részvétért, hogy a jó tétől el nem állván, mert ezen megboldogult atyánkfia meghidegült tetemeit, amig élő karjaikra viszont felvevék és az Istennek veteményes kertjébe, vagyis ide a temetőbe a nyugalom helyére szép sereggel, énekszóval kikisérti nem sajnálták, itt is a földnek színin nem hagyák, hanem azon elkészítetett anyaföld keblének megadák, tisztességesen elhelyezteték és eltakaríták azt, holott is teste nyugodjék mindaddig, amig ítéletkor az arkangyal trombitája felserkentőn megfuvallik, amikor minden igazán hívő lélek teste fel fog támasztatni, lelkével egyesül és bevitetik az örökké való dicsőségbe. Kegyelmeteket az úr áldja és szentelje meg minden lelki és testi áldásával, hogy még itt is a jótétől el nem állván, mert ezen megboldogult atyánkfia meghidegült tetemeinek még egy emlékoszlopot is készítvén az ő feje felett felállíták. Hogy mikor a siralom völgyén erényes úton járván a vándorpályáját megfutó itt elmenne, rátekint e gyászsirhalom-oszlopra, hogy meglátván azon emlékrajtót rá kiteve: »ez hantok fedezik meghült tetemeit, már csak néhai boldogemlékezetű K. F.-nek porrá vált részeit.« Aki is most a gyászsirhalom hantjai alól áldást — békeséget kíván mindnyájokra, mind egyen—egyen és köszönöm, köszönöm, hogy világi szorgalmukat nem sajnállák elhagyni és meghidegült tetemeinek a tisztességet nem sajnállák megtenni. Készítgesse az úr egygyel—egygyel mindnyájokat, hogy mikor eljön utolsó órájok, az úrnak szent színe előtt bátor szívvel megállhassanak, hogy társaságba lévén az öreg szüzekkel és az úrnak nevét dicsérhessék mindörökké ama 24 vénekkel, hogy lelkek örvendjen a magas egekben, hogy vigasságban éljen, fényes dicsőségben, amen.«

E szavak végezte után következik a behatolás, majd a szónok meghívja a jelenlevőket a torra e szavakkal:

»Tisztelt gyülekezet! Ezen megszorodott atyánkfia látván kegyelmetek hűséges fáradozását, amelyet megmutatának és megtevének az ő kegyelmök halottjuk mellett, ezennel szólítják az ő kegyelmök szomorú gyászházakhoz egy kis jóakaratra, a fáradsági jutalomnak elvételére. Kötelességöknek tartásuk ottan megjelenni, mert jó szívvel el fogják látni. E gyászsirhalom hantja alatt hosszas sirálmát alvó keresztény atyánkfia! béke poraidnak.«

A meghívó után még a kurátor felel röviden:

»Nem kívántuk volna, kedves atyánkfiaink, hogy ilyenszerű állapotban fáradozzunk, de az úristennek így tetszett, legyen meg szent akaratja mindenkben. Ezen atyánkfiának kívánunk csendes nyugodalmat; mindnyájunk álma legyen csendes, emléke legyen áldott, amen.«

Erre következik otthon a tor, mely pálinka és kenyérből, majd tésztásból (leves), húsból és savanyó ételből áll. A torozásnál besötétedésig okvetlenül énekelni kell, különben a halott lelke haza jön.

A halvaszületett vagy kereszteleetlenül elhalt gyermeket nem temetik hasonló nyilvánossággal és ünnepséggel, sőt azt a legnagyobb titokban végezik. Legtöbbszörre egy kis kártyuba teszik az ily halottat s az apa vagy a kert alá, vagy az udvarán levő trágyadomb alá, vagy a temető sánczába, majd a harangláb alá, majd, ha a temetőnek erre külön része van, a kereszteleetlenek temetőjébe temeti el hajnalban vagy későn este, de mindenesetre úgy, hogy senki se lássa.

*

A temető a régi szokáshoz híven, többszörre a templom körül van, csak az újabb időkben tölják ki a temetőt a falú végére, általában olyan lejtőbe vagy oldalba, ahová a kelő nap sugarai eljutnak. A temetőben az oláh sirokat azonnal meglehet különböztetni, azokon kereszt van; a magyar sirokon kereszt nincs; az oláh temető, ha egy területen van a magyarral, rendszeren külön van választva, hasonlóképen a zsidó temető is. A temető alján rendszeren van még egy elkülönített hely a faluban elhalt cseplestek (jött-mentek) részére (KSK): ehez csak ritka helyen s csak újabban csatlakozik a kereszteleetlenül elhaltak temetője (MB, MV).

A sirok keletre néznek, s a halottat úgy fektetik belé, hogy a kelő nap arcába süssön. Egy sirba egy, két vagy három halottat fektetnek, többet soha; ezt oly módon csinálják, hogy a sir két oldalában padmalyt ásnak, oda jön be a két első halott, míg magába a sirba, tehát középre a legkésőbb elhalt, a harmadik. A padmalyokban levő sirokat oldalt, a középpütt levőt felülről rendszeren elpadolják deszkával, hogy a föld be ne nyomja a koporsót és ne legyen nehéz az örök álmát alvónak. Akinek nincs módja rá, az nem padoltatja be sirját. Természetesen az ily közös sirba csak ugyanazon család tagjai temethetők; így rendszeren a testvéreket, vagy a férj és feleséget szokták egy sirba temetni.

A koporsót a temetőbe két testvivő fán szokták kivinni. Ahol e két fa az egyház tulajdonát képezi (Nyó, BH, Svr, MGM, Int) ott a halottvivő rudat a temetőből visszaviszik, de ahol az a halott számára külön készül (p. o. Kfő, M stb.), ott a két rudat a sir két végébe beleszurják s ott hagyják. Hogy ez régen is így volt, bizonyítja a tény, hogy Mákón egy 1784-iki sir két végében ma is ott van a csaknem teljesen elkorhadt két testvivő vagy lábfa.

A magyar sírokon nincs kereszt, hanem gombfa (fütül való feigombfa MV, fütül való fa BH, fejfa MK), melyet a kalotaszegi még ha kőből van is, csak a »gombfa vagy fütül való fa kőből« névvel jelöli. Minthogy ezekben többféle típust találtam, óvatos körültekintéssel kell tárgyalnom e kérdést. A mult századból kizárólag kőből való emlékek maradtak ránk, melyeket a kalotaszegi kőgombnak nevez (MV); ezen régi kőgombok formája az egész Kalotaszegen megegyező: 1—1¹/₂ arasz széles egyszerű kőoszlop az, melynek felső részén kissé előre nyuló párkány van, mely az alatta levő felírást kívánja védeni; a felírásban az évszám a legvégén van, míg a mai síroknak a felirata az évszámmal kezdődik. E régi formákat a legteljesebb egyszerűség jellemzi. A modern kőemlékek már más szabásuak. Magasak, 3—4 arasz szélesek, ha a sir több személyre van szánva, a kőlap két lemezre van osztva, melyek egyike be van írva a már elhaltnak adataival, a másikra csak akkor írják rá, ha már az is elhalt, kinek a sírhely szánva volt. Az ilyen kőlapnak egészen külön feje van, melyet gyakran felékítenek tulipános és rózsás festésekkel, véséssel, melyek alján, minden felirat élén a sirkő felállításának évszáma ékeskedik. Ezek sem alakban, sem egyszerűségben egyáltalában nem utánozzák azokat a régi formákat, melyek M, NP, Szt, MB és BH, oly sok számmal láthatók. De ehhez mérten, egyrészt, mert előállításuk költséges, másrészt, mert az erre alkalmas kő sincs meg mindenütt, ezen újabb keletű s modern izlésű sirkövek elterjedése is korlátolt; a Felszegen csaknem ismeretlen; az Alszezen, hol erre alkalmas kő van, gyakoribb, az átmeneti vidéken pedig csakis az Alszezzel határos területeken hódolnak divatjának.

Kétségtől régi szokások megőrzője a Kalotaszegen általánosan elterjedt fából való gombfa vagy fütül való fa. Ennek két típusa van, az egyik élénken emlékeztet a régi kősirformákra 1—1½ arasz széles faoszlop, melynek felső vége párkányosan ki van faragva, minthogy fából van, a faragásra alkalmasabb, a kőnél tapasztalt egyszerűségtől is eltérhettek némileg s ugyanazon formát díszesebb kiállításban őrizték meg. A gombfák másik típusát csillagfüzérésnek volnék kajlandó elnevezni; ennek csak ritkán egy arasznyi széles oszlopán nyugszik egy fagömb, ebbe egy fából faragott csillag van tűzve, melyen egy fából faragott tulipán ül. E két típus elterjedése határozott szabályszerűséget mutat; a bánffy-hunyadi temetőben a csillagfüzérés gombfa alig van meg; viszont MGV-en az kizárólagosan fordul elő. KP-ből a csillagfüzérés forma számüzve van; NP-ben a két típus vegyesen fordul elő, hasonlóképen vegyesen van még Szt-n is; MB-on a hunyadi forma a túlnyomó, hasonlóképen Fs-on is; az Alszeget és BH-ot általában a hunyadi egyszerű típus jellemzi; MV, MGM, MK, KSK, MGV, Bt, KK, NK-ban, a csillagfüzérés forma az uralkodó vagy épen kizárólagos. MGV belevonásával a Felszeget (BH nélkül) a csillagfüzérés forma jellemzi; az átmeneti vidéket inkább a felszegei, mint az alszegei típus körébe kell vonnunk.

Minden gombfa egy személynek szól s így ha két testvért vagy férjet és feleséget temetnek egy sirba, azokat két szoroson egymás mellett álló gombfa fogja jelölni. A gyermekeknek a gombfáit ki is szokták színezni, a felhasznált színek főleg kék és vörös. A gombfák az elébb említett két típust néha kombinálják s így az egyszerű hunyadi forma tetejére odatűzik a csillagos tulipánt. Így Nagy-Kapuson amily primitív a gombfák hunyadi típus része, époly tökéletes az azokra tűzött csillagfüzérészlet. A gombfák használatában néhol sajátságos, a falúra nézve jellemző szokások fejlődnek ki; így p. o. MB és Fs-on a gombfák igen magasak, egy—másfél méteresek, holott a Kalotaszeg egyéb részeiben félméteresek; Jt-én a csillagfüzérben a gomb nagysága jellemző.

A feliratok mindenütt keletre tekintenek a láb felé; egyetlen megmagyarázhatlan eset van Ds-on, melynek temetőjében a gombfák megvannak fordítva úgy, hogy az irás nyugotnak néz. Itt közlöm néhány legáltalánosabban elterjedt formáját a sirfeliratoknak:

Állj meg itt halandó, ne sajnáld idődet,
Amíg elolvasad e szomorú verset,
Itt nyugszik egy édes apa,
Nyugossa meg a Jehova,
Tamás András volt a neve,
38 éveket éle.

Béke lebegjen e sirhalom felett,
Melybe Tamás András holtteste tétetett,
52 éves korában
Szállott e sirhalom gyomrába.

Itt nyugszik a jó és
Szorgalmatos gazda:
Foris Márton.

Itt várja Jézusát,
Itt alussza sírálmát
N. N.

Demeter János volt nevem
69 évet éltem.

Ezen kívül minden feliraton ott van a halál éve, hava és napja is.

Koszorú a kalotaszegi temetőben nincs; ezt a háromágú fa helyettesíti, melyet vagy a lábhoz, vagy a gombfa hegyibe, vagy mindakettőbe beletűznek. Némelyek szerint a szentháromság, mások szerint a hit, remény és szeretet symboluma ez. A háromágú fát azonban csak gyermekeknek és fiataloknak adják; családos vagy öreg ember nem kap; virágos galyakból, télen fehér tollakból kötik össze, néha, ha két háromágú fa van, azokat szalagokkal is összefűzik. Amit NP és Szt-ban (de sehol másutt nem) láttam, hogy a leány sirján a háromágú fához kendőt is tűznek, oláh utánzásnak tartom, mely szerencsére másutt még nem terjedt el.

NEGYEDIK RÉSZ.

Keresztény ünnepi szokások.

I. Keresztény ünnepek.

A keresztény ünnepekkel kapcsolatos szokások közül legvidámabb a karácsony, legszomorubb a nagy péntek; e két ünnep a kalotaszegi ember főünnep; a többi, ha fűződik is hozzá némi sajátos szokása, nem fontos.

Nagy pénteken böjtölnek, aszalt gyümölcsöt, visát, vagy sós vízzel leforrázott olajos laskát esznek lenolajjal; nagy-pénteki eledelük még a borsó, a káposzta czika (közepe) és a hagyma. E napon tisztát nem vesznek, zsirt sem a fejre, sem a csizmára nem kennek, elmennek a templomba, elfujják a passiót, verik az orgonát, aztán haza mennek, összeülnek és filkóznak, aki a filkózásban szolgál, az leteszi a kalapot.

Husvétkor a kalotaszegi nem locsol, nem öntöz, tojást sem pirosít, nem is ad tojást; néhol szokásban van azonban a tojások összeütése (Zt, BH). A leányok e napon a legényeknek virágot szoktak adni papírból, vagy pedig megaranyfüstözött muskátét tüznek a legény kalapjára. Ezen kívül egy-egy kalács is kijár a legénynek.

Az áldozó csütörtököt megtartják, de nem ünnepelek.

Pünkösdkor kalácsot sütnék s nem dolgoznak.

Sylvesterkor a kántor elbucszúttatja az esztendő, erre mindenki megjelen a templomba.

Újesztendő virradtára marhát itatnak s ostort pattogatnak; a lányok aranyos vizért mennek; aki lány leghamarább megy a kuthoz, vízmerítés után polyvát vagy tövist dob bele, hogy a többi ne kapjon aranyos vizet.

Aprószentek napján minden legény egy piczulát fizet a hangásznak, amért az utcán tánczolnak; e napon az ellenségek kibékülnek. Nincs korbácsolás, mint más vidéken.

Vizkeresztkor nem járnak három királyt.

Farsangkor először a lányok mutogatják egymást ruhában, rongyban vagy szalmában, vagy valami bubát, fársángot, melyet

harangokkal megrakva, mutogatnak egymásnak s azzal csufolódnak, azután pedig tánczolnak és mulatnak a legényekkel. Régen a lányok mokázásból egymást ijesztgették, de ezt néhány komolyabb következményü eset folytán ma már betiltották.

Karácsonkor a gyermekek betlehemet járnak; másodnap aztán istvánolnak vagy jánosolnak. Különben a karácsonyi szokások és verselések részletes ismertetése a következő fejezetek tárgya.

Miklós napján (Mikuláskor) a lányos házakat az ifjú legények rendre járják, megvizsgálják a darab fonalakat, s azon leányt, ki november első napjától kezdve minden héten egy darab fonalat nem mutathat, hamuval tömött zacskóval megütögetik és serkentetik szorgalomra.

II. Bejáró legények.¹⁾

A bejáró legények szokása azt czélozza, hogy a két nembeli fiatalság a karácsonyi ünnepekkel járó szabad időt lehetőleg kellemesen töltsse a maga szűkebb körében s a maga módja szerint. A legények száma ezért a 12—14-et nem szokta túlhaladni. Ezek már karácsony előtt összeállanak s közös akarattal választanak maguk közül egy első legényt, meg egy kócsárt, míg a többi bejáró legény marad.

Az első legény valóságos feje és vezére a csoportnak, akitől igen sokat követelnek, de viszont igen sok jogot is élvezhet. Megkövetelik, hogy szép és erős testalkatú legyen, hogy jól tudjon inni, hogy a tánczban a legtöbb figurát ő tudja, s hogy jó szónok legyen, aki nem más falú vagy falúrész első legényétől tanulja a mondokáit, hanem maga is tud rigmusolni, még pedig vagy oly jól, mint a többi, vagy még jobban. Ezzel szemben aztán ő kezeli a társaság pénzét, amit a költségek fedezésére fejenkint összeadnak, ő a rend fentartója, aki gondoskodik arról, hogy minden a maga idejében történjék, ő a békesség őre, kinek szavára mindenki hallgat, ítéletébe megnyugszik s rendezkedéseit követi; ő parancsol a cigánynak, ő alkuszik meg vele, s az étkezésnél is, ivásnál is övé az elsőség.

¹⁾ Nagyrészt Czuczsa Jánosnak a »Kalotaszeg«-ben közlött tanulmánya nyomán.

A kócsárt (kulcsárt) szintén választani szokták, ámbár gyakran, ha az első legényben barátai feltétlenül megbiznak, ő maga jelöli ki vagy választja magához. Némely faluban a kócsárválasztás az első legény joga, de ő itt is ritkán él e jogával, hogy gyanú ne támadjon, hogy ő majd ezzel egy kézre játszik pajtásainak megkárosítására. A kócsár gondoskodik a bejáró legénység italáról, arra felügyel, azzal őket ott, ahol szokás, megtraktálja.

A bejáró legények többnyire olyanok, akiknek már szeretőjük van, s így ez ünnepet és szokást alkalmul használják, hogy szívük választottjával néhány napot jól elmulassanak. Minthogy azonban az ünnep csak három napig tart, s ezt a nép legfeljebb egy nappal toldja meg, rendesen csak három négy legény áll össze egy csoportba, mert a szokás azt kívánja, hogy mindenik lányos háznál egy napot töltsenek. Ha aztán az első legénnyel és kócsárral a karácsony előtt mintegy két héttel összeállottak, este végiglátogatják a három vagy négy lányos házat, s megtudakolják előre, kapnak-e ott szállást és tánczhelyiséget, ha eljön a mulatság ideje. Erre vonatkozólag titkon már a fonóházban értesülnek a leánytól, hajlandó-e atyja a legényeket vendégül fogadni. Ha esetleg egyik lányos háznál a házi leánynak »állandó szeretője« nem volna a legénységben, akkor ezek csak négyen mennek úgy a bejelentésre, mint az ünnepi mulatságokra.

Esti 10—12 óra közt a lányos házba lépve, leveszik kalapjukat, melylyel a ház nőit — akiknek a látogatás tulajdonkép szól — tisztelik meg, mert különben a kalotaszegi hasonló rendű háznál kalapját fején tartja, szerencsés jó estvét kívánnak, mire az első legény előáll s beköszön így:

»Tisztelt Gazduram! Szeretett kirelem van az én szívemben, mert én egy szép ifjú legénysereg képében szólok egyet iziben: mert a seregeknek Istene vezérelt minket ide egynehány barátomnak a kérésére. Lemének szívesek beereszteni minket az ünnepre egy kevés szállásra, nagyon szépen megköszönők. Hogy jobbkor fel nem kereshettük keteket, jó néven vegyék cselekedetünket, mert messzünnet jövünk, fáradtak és bágyadtak vagyunk, az út hegyes-völgyes, nehezen haladtunk. S a francziák is csak hírül csatáznak, mi is azért jöttünk, hogy az ünnepre egy kicsi szállást keresünk. Mert olyan fiúk vagyunk, nem bántunk sen-

kit, csak csendesen mulatunk s annak okát, hogy mért jöttünk ide, ketek is, valamint Isten is szándékunkat már jól tudják s ebből megérthették, hogy mivégre jöttünk ide. Azért ked, gazduram, a jó szót felelje.»

Az ilyen fajta beköszöntő kérő szavaira a házigazda mindjárt nem ad egyenes feleletet. Eléhozakodik szegénységével, elpanaszolja, hogy ahoz neki rendje nem igen van s jó lenne tán, ha az ifjúság más hajlékot becsülne meg kérésével. De az első legény kijelenti, hogy szívök vágyódása ide volt s a házigazda kérésöket ne vesse meg. Egyuttal látván a házigazda hajlandóságát, eléveszi szüre alól az ilyen alkalmatosságnál elmaradhatlan italt s ráköszöni a gazduramra. A gazda ezt illendően elfogadja, az ifjakat leülteti s a köszöntést saját italából viszonozza; marasztalja, trektálja őket; de azok kis idő vártatva tovább mennek, biztosítandó még vagy két szállást magoknak az ünnepre.

Ünnep szombatján (essék bár karácsony első napja szeredára, az előtte való nap karácsony szombatja), a bejáró legénység ismét összegyül, választ maga közül négy legényt »kántálni«. Kettő felváltva minden háznál a községben beköszön, kettő hurezolja az ajándék kalácsokat zsákkal, nekik a nevök: »szamár«. Nem szégyellik a nevet, sőt minden háznál ök magok hozakodnak elé magas hivatalukkal. Foly a tréfa és az evés-ivás hajnalhasadásig, s nagyon kell vigyázniok a beköszöntő legényeknek magukra, hogy missziojukban el ne ázzanak. Ahol meg nem kínálják, még ott is adnak kalácsot, melyet a szamarak a zsákba dugnak. Az első legény a bejáró legénység e szombat-ünnepi beköszöntő szereplésén nem vesz részt, mert e legények csak az ő követei, s ő csak másnap az egész legénység élén, annak képében jelenik meg, mert e kéregetés az első legény méltóságán ejtene csorbát, s büszkeségét csökkentené a nép szemében. A követség részéről a legügyesebb — néha maga az egyik szamár — szokott kántálni ilyféleképen:

»Istennek hívei, áldott keresztények.

Köszöntő versemre, kérlek ügyeljetek,

Mert én olyant mondok, a mi örvendetes,

Krisztus születése mily nagy dicséretes.

Örülj teljes szívből emberi nemzetség,
 Ma született Jézus, eljött az üdvösség;
 Születik a Jézus Betlehem városba,
 Nem nagy pompás házba', szegény istállóba'.

Messiást hirdetjük, hogy ma megszületett,
 A kit a próféták régen jövendöltek;
 Megszületett Jézus a kit óhajtottak,
 Szent születésekor ekképpen szólottak:

Békesség e földön minden embereknek,
 Mert ma született meg Ura az egeknek
 Megváltó született a kegyes hívőknek,
 És eljött királya a földi népeknek.

Az isten kegyelme véletek maradjon,
 Érjete sok áldott karácson, kívánom.
 Az Isten áldása itt békopogtasson,
 Azért egy küszöböt sehún ki ne hagyjon.

Hanyatló, mulandó az élet s az idő,
 Letelik éltünkéből mindjárt egy esztendő,
 Egy új év köszönt be, úgy mint egy új vendég,
 Szálljon tireátok öröm és békesség.

Az egész új évben áldás szálljon rájok,
 És áldott legyen mindkét kézi munkájok,
 Sok öröm s boldogság legyen mindnyájoknak,
 Szerencse sohase kerülje házokat.

Nyiljék meg az egek kapuja érettek,
 Oda tiszta szívvel, hogy bemehessenek,
 Kegyelem és öröm adassék mindennek.
 Így adja meg néktek az örök életet.

Köztetek legyen csak mindéig boldogság,
 Szálljon ti reátok mennyei vigasság,
 Távozzék tőletek minden szomorúság,
 Az egész család közt legyen csak vidámság.

Úgy telik el tőlünk ez a rövid élet,
 Mint a füst és pára, a mely elenyészett,
 Igyekezünk tehát, hogy menjünk Jézushoz,
 Mikoron érkezünk a végső órához.

Szívemből kívánom.

(Zentelke.)

Másnap, vagyis karácsony első napján déleesti templo-
mozás után összegyűlnek mindnyájan az első legényhez. Ez
maga mellé veszen még egy legényt, ha úgy esik, mindig azt,
aki szeretője annak a leánynak, kinek házához először mennek.
Ketten bemennek, míg a többi ott marad a ház előtt a hangá-
szokkal és tánczol. Az első legény belépve a házba, így köszönti
meg a karácsony ünnepet:

»Isten országának boldog részesei,
Krisztus zászlójának megváltott hívei,
Örvendjen a világ, ti is ébredjetek,
Menyei szentekkel vigadjon szívetek.
Zeng az ég és a föld világ örömébe,
Elmerül a bánat gyászos tengerébe,
Krisztus születését hirdetem eképen,
Mint isten angyala szép galamb képében.
Angyalok pásztorok vigan örvendeznek,
A menyei szentek szépen énekelnek.
Szent a menyei vár és az ének ura,
Áldott, ki született a barmok jász'lába.
A drága Jézusnak ünnepi napjára
Az ég is szép ruhát öltött fel magára.
A nap is szebb színben derült fel az égre
A kised Jézusnak első reggelére:
Úristen, a világ dicső alkotója,
Áraszd az új évben áldásod e házra.
Szent lelket áraszd ennek csalárdjára.
Örködjék felette angyali táborba,
S őrizze az Isten minden változástól,
Hogy ne legyen ennek soha változása,
Sem a boldogságnak tőle elválása.
A szép fényes napnak aranyszín sugára
Mindennap örvendő derüljön házokra,
A vándorfellegek s az égnek harmatja
Árasszon szép áldást bőven határjokra,
Csendesség, békesség e háznál lakozzék.
Az öröm s szeretet velük mulatozzék,
A bánat, fájdalom, inség, nyomorúság
Távozzék el tőlük s minden szomorúság,
Úgy virágozzanak éltöknek napjai,
Mint a szép tavasznak ujult virágai.
Szívemből kívánom: éltük csendes legyen,
Valamint Istennek tetszése, úgy legyen.
Hogy mikor éltüknek rezdül a világa

Isten életüket halállal felváltja,
 Tétessék a testük a földnek gyomrába,
 Lelkük vétessék be az egek várába,
 Hogy nyílt eget lássanak,
 Hol sok ezrek állanak,
 Ott a szentek szentén belől.
 Az Úr Jézus jobbja felől.
 Addig itt Jézusunk legvégsőbb szavára
 Gondoljunk, melyet a keresztfáról szólla,
 S élünk végső napját csendes szívvel várjuk.
 Így fogom végezni pár szavamnak végét :
 Áldja meg az Isten egész házok népét.

Melyet úgy elmondván, ráköszöni italát a házigazdára, ki is megköszönve a szives jó kívánságot, a két legényt leülteti. Egy kis beszélgetés után az első legény így szól:

»Hallgassa meg Gazduram, hozzá szavam most is van; mert úgy tudom, hogy a mult napokba felkerestük gazduramékat házokba. S szállást kértünk mára, a legénysereg számára, a melyet akkor megigérték, hogy egy kevés ideig való szállást nyerünk. Mi hát megjelentünk, mert Isten a kék egít kiszélesítette, nekünk mind sátorot lakhelyül rendelte. De hideg telivel fenyeget bennünket, azért ked, jó Gazda, ereszszen be minket, mert a jó rendet igyekszünk megtartani s majd aztán jóságok meg fogjuk köszönni.«

Mire a gazda feleli: *széchenyi Könyvtár*

»Gyertek el barátim. A mit megigértem, most se húzom vissza szavamam.«

Erre az első legény kíséző társát mintegy kezesképen ott hagyván, visszamegy társaihoz.

Legénytársai köréje gyülekezhén, levett kalappal így köszönti s inti őket a jó rendre, melyet azok szintén levett kalappal hallgatnak meg:

»Dicséretet mondunk a nagy Ūristennek,
 A ki még kedvezett a mi életünknek,
 Felvirasztott mára Isten kegyelméből,
 Hogy dicsérjük Őtet igaz, tiszta szívből.
 Mert elküldé hozzánk hűséges szolgáját,
 Mind elkülte hajdan Gábriel angyalát.
 S örömmel jövétek ti is most hozzám fel,
 Mert Jézus a ti megváltótok ma jött el.
 Mert szent Ézsaiás Krisztus jövéséről
 Azt jövendölte volt, hogy születik szűztől.

S ennek jövésére mi is keresztyének,
 Krisztus jövetelét hirdessük míg élünk.
 Mert felderült reánk az élet hajnala.
 És reánk sugárzott ragyogó szent napja,
 Melytől szíveinknek lett megújulása,
 Evvel omlott reánk a mennyország háza.
 Ez az igazságnak ragyogó szent napja,
 Szívetek bánatját örömmre fordítsa,
 Szent ünnepével lelketeket áldja,
 Végre mennyországba egykor bejuttassa.
 Most, míg elindulnánk, ez szavam hozzátok,
 Ha jónak látjátok, meg is fogadjátok,
 Mert nem lehet nekünk itten maradásunk,
 Becsületes ember vár minket házához.
 Csak hogyha elmenünk, ott magunkat úgy viseljük,
 Hogy ha az Isten még enged találkozást érnünk,
 Legyen becsületünk mindig, a míg élünk.

Itt a versből prózai formába megy át s a beszédet így fejezi be:

»Legyen minden fiú jó gondolatokkal. A jó rendet megtartva, kérjük a mi Istenünket, hogy segítse meg minket, hogy mind magunknak, mint az ott valóknak örömeire lehessünk. Ez szavam mondása, ez a szívem kívánsága. Ezzel elindulunk, Isten viselje gondunk.« *(Zentelke.)*

Muzsikaszó és táncz sok kíváncsit csal a bejáró legények után, akik mindannyian elkisérik a szállásra, részint azért, hogy meghallgassák az első legény beköszöntőjét:

Jó napot kívánunk ez ház gazdájának,
 Ez házhoz tartozó kedves családjának;
 Tudja azt gazd'uram, hogy mi szállást kértünk,
 Mire megjelenni mi is igyekeztünk.

Egy szép legénysereg most ide érkezett,
 A szép mulatságra összegyülekezett;
 Az Isten tartsa meg hát ez házi gazdát,
 Hogy a legénységnek tölté kívánságát.

Rendesen mulatunk és tisztességesen,
 Viseljük magunkat jól s becsületesen;
 Mert nem akarjuk, hogy rossz hírbe kerüljünk,
 Ez házi gazdának ártalmára legyünk.

Isten éltesse hát ez házi csalárdot,
 Hogy a legénységnek mostan szállást adott ;
 Egynehány óráig immár itt mulatunk,
 Ha azok elmúlnak, innét elbuesúzunk.

Meg fogjuk köszönni a gazdánk jóságát,
 És a gazdasszonynak jó gazdasszonyságát ;
 Légyen hát megáldva a jó házi gazda,
 S az egész csalárdja ;
 Úgy a legénysereg, kiknek szállást ada.
 Szívemből kívánom.

(*K.-Sz.-Király.*)

Persze minden első legény mást mást mond, s ezek közül egyik-másik igen hosszú, rhapsodikus és telve zsoltári, bibliai reminiscenciákkal. A köszöntő után beljebb kerül az ifjúság, s most már együtt is volnának, de leány nincs kivel tánczoljanak. Erre az első legény elindít két ifjút az egyik soron, kettőt a másik soron, hadd hívogassanak. Mikor az utca végén összetalálkoznak, be van járva a falú, meg van hiva minden leány. A jó kedv meg van, a szállás megvan, leányok vannak, a cigány huzza, az ifjúság tánczra perdül, ami aztán eltart hajnalhasadásig, reggeli négy óráig. Akkor a legények a leányokat haza kísérik muzikaszóval, dalolással, aztán visszamennek a szállásra, a kijelölt helyen a földre szalmát, zsopot tesznek le s mindannyian lefeküsznek.

Reggelre kelve, az első legény kivetíti a szalmát s kezdődik a bankára huzás. Hibázik az ifjúság; vagy sokáig mulatott szeretőjével, vagy elkézés nélkül sokáig távol volt, vagy a rábizottakat nem teljesíté. A bűnöst a bankára rántják, az első legény kimondja az ütések számát s azt rá is méri becsülettel. Az ítélet végrehajtása alatt szivarozni tilos és mindenik levett kalappal nézi végig. A tréfa nincs eltiltva s elég bőven is foly. Megesik, hogy a deliquens elszökik bírāja elől s valahova elbuvik. Fölkeresik, megcsipik s muzikaszóval kísérik bírāja elé.

Következik a frustuk; a házi gazda túrót, szalonnát tesz ifjú vendégei elé. Frustuk után mindnyájan zeneszó mellett templomba mennek. A cigány, az csak künn marad eklézián

kívül: vagy a közeli csapszékbe, vagy a szomszédos házba menekül a hideg elől. Templomozás után a czinterem előtt tánczra perdül legény leány. Hadd »részesedjék belőle más is, legalább a nézésből«. Templomból visszamennek a szállásra, hol a gazda terített asztallal várja őket annak módja és rendje szerint. A hosszan terített asztal, kétfelől hosszú lóczákkal, fel van terítve csikos abroszokkal, melyek mindenike, kalotaszegi módi szerint, egy m² asztallap befödésére alkalmas.

Az asztal mellé ült vendégek elé kalács van rakva. Minél sűrűbben, annál illendőbb. A főhelyen ül a gazda és az első legény. Megtöltik a pálinkás üvegeket, s az asztal két során illő köszöntéssel megindítják. Mindenki falámoz rá kalácsot annyit, amennyi tetszik s a mennyi jól esik. A gazda hozzátartozói és az ifjúság közül ketten felszolgálnak. A gazda csak abban az esetben foglal helyet az asztalnál, ha van helyette »fénjáró«, *ellen esetbe' magad uram, ha sz'ögád nincs*».

Az ital dolgában így van a »szer« vagyis sorrend, megállapodás.

A gazda is tart egy korsó (butykos) pálinkát, az ifjúság is egyet. A gazda megkínálja belőle azt, a kit akar, — az ifjúság is; hanem ők egymást kölcsönösen »*megtrektálják*«; sőt a gazda az ifjakat »*mízes* (czukros) *pálinkával*« többször megkínálja.

Étel a következő:

Első fogás: *leves* (ebben benne van a hús is). Legszo-kottabb a »*csigás*« (= bordás-tészta), vagy riskása. Aztán *töltött káposzta*, vagy ennek hójával: *egreses*. Végül *aprópe-csenye sült*-nek, borsosan, vagy fokhagymásan készítve.

Mikor a leves az asztalon van, illetőleg az asztal egész végig leveses tálakkal felékesített, a pálinkázás megszűnik. »*Há'junk szót.*« »*Szót hájjanak kegyelmetek!*« Az első legény »*felszó'jja*« az ételt. Elmondja a történetét annak, hogy kerültek ők ide. Ők csak szállást kértek és nem szállók, hanem vendégek levének. A házi gazda sem sajnálta fáradságát s ime, terített asztal mellé ülteti őket. Asztalát itallal étellel ékesíté. Most pedig azt mondatja általa, hogy kinek

mi jut, »szolgáltassa«¹⁾ Isten kedves jó egészségére. De mielőtt hozzá nyulnának, úgy illő, hogy Istennek hálát adjanak. Mire mindnyájan felállnak s az első legény egy rövid imát mond.

Ima után »szabad hozzá nyulni!« mindenki evéshez lát szó nélkül, csak a cigány huzza minden asztalnál ülő vendégnek rendre kedvencz nótáját egy-két garas hurpénzért.

Többen esznek közösen egy tálból fakanállal. »A plén kalán«²⁾ uraknak, meg gyermekeknek való. A levesbe tálat főtt *hust* kis négyszögü vagy kerek fatálon vagdalják fel bicskákival, villával nem czifrálkodván. Itt-ott használnak plénkalánt, tángyért és villát is, ha valakit különösen meg akarnak becsülni. De »magyar« ember azokat visszautasítja. Tart a többivel.

A második fogásnál, szintugy a harmadiknál ismét »felszólja« az ételt az első legény, hogy a házi gazda »*íme másocczor is megújítá asztalát*« ezt is köszönettel fogadnák s vennének abból részt, *úgy mind isten áldásából*.

Étel után asztal-áldás. Három-négy legény elviszi a házi gazdát a »fogadóba« borozni. Ebéd végeztével esznek a »fén'járók«, a zenélők. Szolgálják a megelégedettek, mert a kalotaszegi csak akkor lakik jól, ha már meghalt.

Délután az első legény egy társával elmegy a második szállásra, beköszön s az engedélyt kinyerve, visszamegy, társait számba veszi rendbeszedi s kibucsúzik. A kibucsúzó rendesen versbe van mondva, de nem ritkán prózai alak is fordul elő, melyben aztán a főbb fordulatokat 8—10 sor magyar alexandrin jelzi, valamint a befejezés is versben történik. A prózai — mint könnyebb fajtájú — kibucsúzó rendesen sokkal hosszabb is, mint a tisztán verses alak, mely utóbbiból a következő szolgáljon mutatóványul:

Édes jó gazduram, minket bebocsátott,
A legény-seregnek helyet, szállást adott,
Egy darab ideig hát mi itt mulattunk,
Gazduram házánál alkalmatlankottunk.

¹⁾ Udvarias kifejezés »adja« helyett.

²⁾ Legyen ezüst, czin, nickel, ha nem fa, plén kanál.

Sokan voltunk mi e házhoz összegyűlve.
 Sokan megjelentek táncz nézni örülve,
 A szép mulatságot mindenki kedveli,
 Mert abban bánatját és gondját felejtí.

Köszönjük Istennek s édes gazduramnak,
 És az házi, gondos, hív, jó gazdasszonynak,
 Hogy a legénységnek jó szállást adának,
 Itten a házoknál szépen mulatának.

Köszönjük, hogy nekünk asztalt terítették,
 És számunkra ételt, italt készítettek ;
 Áldás helyét áldás szálljon az házokra,
 Jólét és boldogság egész családjokra !

Megejtett hibánkért engedelmet kérünk,
 Hogyha a házoknál valamit vétettünk.
 Már uram békével innét most megválnok,
 Életökre menyből bő áldást kívánunk.

Istentől áldottak, boldogok legyenek,
 Hogy még tisztességet többször is tegyenek.
 Isten bő áldása életökre szálljon,
 Áldottak legyenek, szívemből kívánom.

(Kalota-Szt.-Király.)

A kibucszúzó után átmennek a másik szállásra a másik gazdához s ott az egész mulatást kezdik elől, ahogy már leirtuk. És a mulatás így folyik három nap és három éjszakán át, sokszor még a negyedikkel is megtoldják, szakadatlan és kitartó táncz közt. Mikor aztán a karácsonyi ünnepeknek vége s az ifjuság kitombolta magát, a bejáró legények még egyszer összegyűlnek az első legény házához, aki aztán ily bucsut veszen barátaitól:

Jó legény barátim!
 Jóságtok köszönöm :
 Hogy engem úgy tiszteltetek,
 Első legénynek tettetek.
 Szavamat úgy fogadtátok,
 Panaszt nem mondhatok rátok.
 Magatok úgy viseltétek,
 Semmi széknyembe nem estünk.

Ezért a bölcs teremtőtől
 Sok jót reméljeteK.
 Hogy ha pedig én vétettem,
 Vagy magam nem jól viseltem,
 Arról engedelmet kérek.
 Mert bizony ennyi sok legénynek
 Kedvibe járni nem lehet.
 De kívánom, hogy az az irgalmas úr
 Sokáig éltesseN.
 Gyarló életünkben sok jóval szeressen,
 A szerencse tőlünk soha el ne veszszen,
 Valamint esőnek égből lehullása,
 Úgy szálljon fejünkre Istennek áldása.
 Hogy midőN végezzük pályafutásunkat,
 Áldja meg az Isten mennyben koronánkat.
 Legyetek áldottak barátim !

Ilyenkor aztán kezet fognak. Néha marad italuk is a közösből, olyankor az első legény bucsúzásakor isszák meg azt, ha pedig több maradt annál, annak meghatározott időben végére járnak.

III. Karácsonyi verselések.

A bejáró legényeken kívül általános szokásban van az egész Kalotaszegen még versek mondása. E versek három-félék; az első fajta igen komoly, tárgya a Krisztus születése s az áhitat emelkedett hangján szól. A másik fajta könnyebb, vidám, rendesen tréfás tárgyú, mely mulattatást és nevettetést céloz, amit rendesen el is ér; e versekben nem ritkán bámulatos megfigyelés nyilvánul, így p. o. abban, melyben a gazdasszony tisztaságának kellékeit sorolja fel, ami egyszersmind a nép tisztaságérzetét is szépen jellemzi. A harmadik csoportja a verseknek kérő vers, amiben a legény vagy gyermek kalácsot és krajczárt kér, hol csizmára, hol kozsokra, hol egyébire. Ezeknek a megadása a megverselt gazda részéről elfogadott szokás, s kiki módja, vagy a hozzá köszönteni járók száma szerint ad kalácsot és krajczárt vagy garast. — Mindhárom fajta verset ritkán mondják el egy helyütt, de az őseredeti szokás ez vala. Minden körülmény közt ma már az első fajtákat az éltesebbeknek, a könnyebb második fajtát az egyivá-

suaknak, az utolsó kérő fajtákat mindenütt elszavalják, ahová csak beköszöntenek. Nem ritkán a második fajtát — épen a tartalom népies frivolsága miatt — teljesen elhagyják s a szent dicsőítést a kéréssel összekapcsolják egy versbe. Igen érdekes eredménye a karácsonyi költészetnek az oly vers, mely félig oláh, félig magyar, melynek párját a dalköltészetben is látjuk, de melyhez hasonló a szláv vagy más nemzetiségek magyar érintkezéseinél sehol sincs feljegyezve, (ha csak gúnyversekben nem) s mely a legszebben igazolja a magyar és oláhnak a multba eső szoros és benső barátságát.

Első sorban a komoly vallásos karácsonyi versek egy példáját közöljük a következőkben :

Csillag vezérelte a kelet bölceit
 És a betlehemi pásztorok sergeit,
 E fényes csillagnak ragyogó sugára
 Elvezette őket azon hely tájára,
 Hol egy istállóban, barmokkal egy sorban,
 Világ megváltóját látják a jászolban ;
 Szívök örömeit hogy kijelentették,
 Ajándékaikat lábaihoz tették ;
 Elmentek s hirdették az egész világnak,
 Hogy a betlehemi jászolba mit láttak ;
 Mi is, akik mostan itt köztetek állunk,
 E bölcsek s pásztorok nyomdokain járunk ;
 Hozván e hajlékba szívünk köszöntését,
 Hirdetvén megváltónk áldott születését ;
 Mondván, hogy aki jött az úrnak nevében,
 E háznak lakóit vegye kegyelmébe ;
 Kicsinyét és nagyját részeltesse bővön
 Idvezítésében a mennyen és földön.
 Ez ó esztendőnek e néhány napjain
 Ne menjen le a nap e háznak falain ;
 És ha majd feltűnik az új év reggele,
 Jőjjön el az úrnak bőv áldása vele ;
 Hozzon egészséget, künn is benn is békét,
 Bőséggel öntse el hazánknak vidékét ;
 Űzzön el döghalált, háborút, jégesőt,
 Öntsön el bőtermés völgyet, malmot, mezőt ;
 Legyen barmotoknak bő szaporodása,
 Kiki szorgalmának hogy jutalmát lássa ;

Végre kinek csendül élte végórája,
Várjon rá az égnék dicső koronája.

(Magyarókerke.)

Következik az a vers, mely a gazdasszony tisztaságának kellékeit sorolja fel a legmeglepőbb pontossággal és sok megfigyelést tanúsító részletességgel.

Én sem leánykérő, sem násznagy nem vagyok,
Azért ha hallgatok, jó tanácsot adok.
Tehát jó legények, ide hallgassatok,
Mindjárt itt a farsang, tőlem tanuljatok.
Ha akarsz magadnak venni feleséget,
Ne nézd hát ő benne a külső szépséget,
Hanem az erkölcsöt és az ügyességet,
És a gyémántnál szebb szemérmetségét.
Mert a mely leánynak széjjel áll a haja,
Kostos a csizmája és pendelye alja,
Derekáról lefoly kötője madzagja,
Kontyra ne erőltess, maradjon pártába.
Megmossa ő szépen mind a két orcáját,
De mocskosan hagyja két felől a száját;
Hátha hátul látnád nyaka csigolyáját!
Fonadéka alatt a tetvek tanyáját.
Ebédkor a házat közepén kisöpri,
De az ágya alól szemét kandikál ki,
A túszejt is elől szépen kimeszeli,
A kemencze megét a disznó túrta ki;
Ágyát is felveti szép czifra párnával,
De ha alánézel, tele van kapczával;
Vetetlenül van az össze-vissza hányva,
De azt eltakarja, hogy más meg ne lássa.
A pók fátyolokat sző háza padlásán,
Nem látszik a portól kancsója fogasán;
Csak a tükör tiszta háza faloldalán,
Mert abba belenéz százszor egymásután.
Egyik fazakára rászáradt a kása,
Másiknak a zsirtól nem látszik a máza,
A tála is olyan, mert nincsen mosója,
Hanem pusztá kézzel hidegen mázolja.
Estve jó idején a fonóba megyen,
De ha a fonóban nincs vidéki legény,
Szépen gyököntérez ő a maga hején,
Nem fon egy igét is, mert alhatnék szegény.

Azért jó barátom, ha azilyent látod,
 Jobb lesz, ha a kérőt oda nem fázasztod,
 Hanem az eszedet másfelé fordítod,
 S leghamarább nékem erszényed megnyitod.

Ime egy mutatvány a karácsonyi versek harmadik fajtájából, melyet egy gyermek mondott el:

Hogy az iskolába küldtek,
 És hogy egy abcét vettek,
 Okosabb fiú vagyok.
 Azóta többet tudok.

Tudom, hogy a Jézus ezen nap született,
 Aki minden jóval áldja meg keteket;
 Megtudom mondani, hány garas egy krajczár,
 Adjon csak gazduram, érszényemben megáll.

A következő sokat ígér és keveset ad:

Megfordult egyszer az esztendő kereke,
 Mióta gazduram velem nem beszéle;
 Beszéljünk most egyet multak s jövődökről,
 Különösen urunk szent születéséről.

De most is mily nagy baj, már több időnk nincsen,
 Mit elszánt gazduram, adja ide frissen;
 Jó lesz nekünk minden, mitől az ember él,
 Igazat beszélni apámfia nem fél.

Ennek az elmondója meg bort kér:

Eljött a karácsony borzas szakállával,
 Fenyegetnek engem kétágú korbáccsal;
 Nem kell nekem korbács,
 Csak egy vajas kalács;
 Karinyós a kalács,
 A karomba húzom;
 Görbe a disznóláb,
 A zsebembe húzom;
 Ne pityeregj gazda,
 Tégy bort az asztalra;
 Én is majd eljövök újévi pánkóra;
 De mit érek ezzel a sok szép beszéddel,
 Ha a száraz ménkű torkom szedi széjjel!

Az oláh-magyar karácsonyi vers a következő:

A kumá nekem is jeszte annyi eszeni,
 Numa kit trebuje mindig annyit eszem,
 De vagynak oly sok pruncs a kare divotban,
 Dake jeszte neki része a kalácsban.
 A tetu gyur maga üres puncsetyuban,
 Numa gyabgye s gyábgye fekhetik az ágyban,
 Nem telik be soha, épen mint pap zsákja,
 Sizuva szinaptye, kérődzik a szája.
 Nuvör beszki jodruge kaczagást ne hidjek.
 A se dare nyime oly sokat ne egyek;
 Ne gyúrja hát magát, nyiminye úgy tele,
 Nagyon lernye putye krepá az ő bele.

IV. Egyéb szokások.

Az egyéb szokások közül felemlítjük először a *kalákát*. Ez ősi szokás abból állott, hogy az arra való meghívás után az atyafiak, szomszédok, sőt az egész falú, valakinek egyszerre, minden fizetés nélkül dolgozni mentek s úgy a meghívó dolgát egyszerre végezték. Ezen kalákák a gazdasági szakosztályok szerint többfélék voltak, házfahordó, arató, kaszáló, gyűjtő, szántó, kendernyüvő, háztöltő, trágyázó, kőhordó s télben a nőknél a fonókalákák. Láttuk már, hogy ezek közül a házépítő és a kendermosó kalákák maig is érintetlenül maradtak fenn a Kalotaszegen, a többi ellenben ma már vagy egyáltalában, vagy csak hiányosan van divatban. A kalákát ősi székely szokásnak tartják, hol az ma is virul; ezeknek megjegyzem, hogy a Kalotaszegen kívül a kaláka a szlavoniai magyaroknál is gyakorlatban volt és van.

A *legénybiró* szokását is felemlítettük a maga helyén. Ma már ez is megy ki a gyakorlatból. Pedig ennek régen nemcsak a tilalmasra, de az erkölcsi életre való felügyelet is dolga volt; minden vasárnap a templomozás után gyűlést tartottak, a káromkodáson vagy más erkölcsiség elleni kihágáson ért hibás ifjú legényekre ítéletet hoztak s azt érdeme szerint egy kifurt falapiczkával megverették. A legénybiró megválasztását — mint az különben MV-on maig is meg

van — a papnak jelentették be s az tette közhirré, hogy ezen évben N. N. lesz a legénybiró.

Unnepségekkel jár a *kukuriczahántó* is. Megszedi a gazda a kukuriczáját, melyet BH kivételével a Felszezen málénak, az Alszezen törökbuzának neveznek, — bár mindenütt értik s elvétve használják is mind a három nevet. A kukuricza-szedés, hol szálló nem terem, szüret gyanánt megy. Czigányok rendre járnak s minden gazdánál kimuzsikálják részüket. A leszedett málét hántalékostól (hajastól = panusa) szekeren haza viszik s a ház földjére töltik. Estére hívogatnak legényeket, leányokat többnyire, de azért a rokonokat, szomszédokat is megszólítják, a szerint, kinek micsodás a módja. Van mézes pálinka, főznek tejes kukuriczát, pityókat, visznek be almát, szilvát, melylyel hántó végeztével megkinálják a hántókat. A hántás alatt foly a dal, élcz, pletyka, itt-ott mesemondás, csioznak, iczognak-viczognak a lányok, piros kukuriczáért csókot kapnak, adnak vagy rabolnak, üszkös kukuriczával pedig egymást befénik. Helyen-helyen tánczczal is végződik, különösen ahol nagy leány van. A czigány díja: egy véka csős kukuricza. A panusába végül a lányokat meg is hengergetik.

ÖTÖDIK RÉSZ.

Babonák.

A babonák gyűjtését a Kalotaszegen előttem már Wlislöcki Henrik dr. kezdte meg; kitünő alapot nyújtott nekem a tovább kutatásra, melyet e fejezet megírásánál is felhasználtam; ennek jeléül minden kikezdsnek, mely az ő nyomán íródott meg, végére illesztettem nevének kezdőbetűit (Wl). Természetesen sem ő, sem én nem tűzhattük ki feladatunkul annak megállapítását, mi e babonákból magyar és mi oláh; meg kell elégednünk a magyar emberektől vallott és hallott babonanyag pontos és rendszeres összeírásával, s azt nem hasonlíthatjuk össze sem más részletes magyar, sem az oláh babo-

nákkal, miután sem egyikből, sem másikból hasonlóan részletes gyűjtemény nem áll rendelkezésünkre.

A kalotaszegi ember babonáinak első csoportja az éggel és az ezzel kapcsolatos jelenségekkel foglalkozik.

A kalotaszegi magyarság azt hiszi, hogy a földet valami állat tartja; a falvak túlnyomó többségében e hit szerint ez állat a czethal s csak egyetlen faluban hallottam (MV), hogy ez a bivaly. A halak száma változó; néhol a földet csak egy (Kfő), másutt három (Svr), ismét másutt négy (MGV, Bt, Fs, NA), majd végül hét (KP, NA) czethal tartja. E czethalak azonban nem maradnak nyugodtan a föld alatt, hanem olykor-olykor megmozdulnak, egyik oldalukról a másikra fordulnak, s ezt az ember sinli meg, mert olyankor van földindulás. (MGV, Bt, Fs, KP.) Némely helyütt e czethalak megfordulásában és így a földrengések visszatérésében bizonyos időszakosságot tételeznek fel, s így hiszik, hogy az minden hét esztendőben szokott ismétlődni (Svr, Kfő). Ha a földrengés nagyobb károkat okoz a népnek, azt mondják, az egyik czethal meghalt (Fs); ennek tulajdonítják a bibliai Sodoma és Gomora elpusztulását is. (NK.)

A kék eget félgömbnek tartják, mely földünkre ráborul; a föld alatt van-e lét, élet és ember, a néphit határozott formában nem tudja, csak egy helyütt hallottam, hogy ott is laknak emberek. Megjegyzendő azonban, hogy ugyanazon helyen vallják a föld alatt az ember létezését, ahol a kalotaszegi ember legfontosabb házi állata tartja a földet s hogy e két hit csakis MV-ről ismeretes. Némi tájékoztatást nyújt a napról való azon hit, hogy az este belemegy a földbe s ott pihen egész éjszaka. A napfogyatkozásról azt mondják, hogy valami láthatatlan hegy nyeli el a napot (MV), de más hit szerint, a napot ilyenkor a sárkány — miről alább még szólunk — falja fel (Tű). A nap fogyásával, azt mondják, a járványos betegség és emberpusztulás karöltve jár. Csodálatos, hogy a nép még a napfoltokat is ismeri s azt mondja a napról, hogy az beteg, nincs tisztában, nincs jó egészségben és ennek eredményeül tekinti az éghajlatnak utolsó években észlelt elzordulását.

Az éjszakák megvilágítóját, a holdat, a kalotaszegi szintén jól megfigyelte. Láttá, hogy a hold lapjában foltok vannak s ezek magyarázatát így adja meg: Volt egyszer egy pakulár, aki egy este megázott; mikor az eső elvonult, kiterítette a bocskorát meg a kapczáját egy csipkebokorra, hogy a holdfénynél megszáradjon; minthogy egy ideig eredménytelenül várakozott, összeszidta a holdat, mire a hold a pakulárt csipkebokrostól, bocskorostól, kapczástól felszívta s képe most ott látható a hold felületén. A holdfogyatkozást szintén úgy magyarázzák, hogy a sárkány eszi meg a holdat. A holdat időjárás jósásra is felhasználják; ha a hold tiszta, vagy ha udvara van, jó idő és bő termés lesz, ha ellenben nagyon sárgán látszik, eső lesz.

Az egyes csillagok közül a kalotaszegi a hajnal- és a vacsoracsillagot ismeri; az elsővel kél, az utóbbival nyugszik le ő maga is. Néhol a télen látható éjfélcskillagról is beszélnek. (Tű.)

A csillagképek közül a legjobban ismert a Gönczöl szekere, vagy amint ők nevezik Gönczöl, Gönczön, Gönczi, Göncz vagy Bencze szekere. A kotlós-csillag (= Fiastyúk) a maga hét csillagjával az időszakok előrehaladását jelenti, mert ha a kukoricza meglátja ezt a csillagképet, siet a növéssel, mivelhogy közeledik János napja; t. i. a kotlós-csillag karácsonytól mintegy Szent-János napjáig nem látható. Ismeretes még a kasza holdja (= kaszás-csillag), melynek végső csillaga, ha tisztán ragyog, bő termést jelent; a szénvonós, mely fent két és lent három csillagból áll s végül a cigányút (= tejút, mely elnevezés a Kalotaszegen teljesen ismeretlen), melyről azt mondják, hogy ott a cigányok szórták el, mikor Egyptomba mentek téglát vetni, a szalmát vagy polyvát, vagy más versio szerint a borsót, amit más országból hoztak, mert ott nem termett. Itt említjük még fel az üstökös-csillagot, ami háborut jelent arra az országra, amerről feljön.

Megfigyeli a nép az égi jelenéseket is és persze babonás hiedelmét hozzáfűzi. Ha a csillag lehull, akkor éjjel a szemlélőnek valami rokonja meghal. — Ha az ég megvilágosodik, vagy messziről tompa dörgés hallszik, amerről e tünemények észlelhetők, ott jó lesz a termés. — Jó lelkű emberek néha

a felhőtlen, derült verőfényes eget hallják zengeni, ilyenkor az angyalok muzsikálnak, ezek láthatók is, de csak az ártatlanok számára. — Nagy harmat után nyárban a tiszta eső néha úgy hull a falevélre, mintha mézcseppek volnának, s mert fényes és ragadós, mézesőnek nevezik. A pakulár mondájánál láttuk, hogy a holdnak felszívó vagy inkább magához szívó ereje van; ezzel rendelkezik a levegő is, mely a kutakból felszívja a vizet, hogy szivárványt építsen belőle. Az égi jelek ura a sárkány, melynek kétöles fekete, borzas, vastag bivalyformájú feje van, mely a földön az erdőben él s hirtani, pusztítani akar, felszivatja magát a felhővel, abban trónol, s onnan zudítja a földre a jégesőt, a zivatarokat és a kártévő viharokat, oly módon, hogy leereszti a farkát; távolról látszik is, amint az eső pázmánként lehull; a sárkány nemcsak magát tudja felszivatni, de ő maga is fel tudja szívni az embert.

A villámlásról és vele kapcsolatos mennydörgésről egész külön kis babonaköre van a kalotaszeginek. »Bokrosodik az idő«, mondják néha, ha a láthatáron felhők tornyosúlnak, mely kifejezés ősrégi és sok más nemzetnél is elterjedt néphit utolsó maradványa s azon kezdeties állapotra utal vissza, midőn még az ember a fellegeket égi fáknak és bokroknak képzelte. E régi, már elmosódott képzetből ered azon hit is, — legalább a katolikus családoknál, hogy zivatar alkalmával jó a virágvasárnapkor szentelt fűzfabárkát az asztalra tenni, mert a fűzfát, a néphit szerint, kerüli a villám, és a szentelt víz is, melylyel az ág meglocsoltatott, megmenti a háztájt a villámcsapástól. Bodzafát nem jó a ház közelébe ültetni, mert abba könnyen belecsap a villám, mivel az ördög rablott kincseit néha e kedvelt fája alá szokta elásni, amiről alább még szólunk. Nem jó a kenyeret megszelt oldalára fektetni, mert akkor a jég legközelebből elveri a határt; de ha már véletlenül megtörtént, a kenyér megszelt oldalának felső részét meg kell tartani és zivatar alkalmával a házból ki, az utcára dobni. — Villámláskor nem jó a házban fekete kutyát vagy fekete macskát tartani, mert ezen állatokat a villám keresve keresi. — Nagy zivatar alkalmával minden butort egy keveset

ki kell mozdítani helyéből, ez által a villám, ha be akarna csapni, eltéveszti útját. — Ki villámláskor ostorral, kötéllel, szalaggal vagy fonallal játszik, azt könnyen sújtja a villám, épúgy azt az embert is, ki akkor feji fejős állatait; a tejjel általában égi háború idején nem jó bánni, mert a boszorkányok irigyelik a tejet s oda irányítják a villámokat, ahol tej van. Azért a tejet villámláskor befödve kell tartani és a csecsemőt is, ha csak lehet, nem kell szoptatni. Ha ilyen időben mégis szoptatja az anya, tegyen legalább egy kést és egy villát keresztalakban a földre vagy az asztalra maga elé. (Wlislöcki.)

Az égi jelenségek a népnek időjóslásra is szolgálnak; a legfontosabb kérdés az, lesz-e eső vagy nem, s így a jóslatások túlnyomó része erre vonatkozik. Ha kékes a villám színe, akkor jégeső vagy felhőszakadás lesz; ha vörös a villám színe, akkor hamar elvonul az égi háború; ha pedig sárgás, akkor tartós rossz időt várhatni. — Eső lesz: ha nagy a harmat; ha hajnal előtt felleg van; ha a hold sárga; ha a Vlegyásza közel jön, felmagasodik és a zöldje tisztán látszik; ha a nap jobbkor feljön, ha a marha az erdőről haza látszik; ha az erdőn a fenyőfa sötétebb; ha reggel a nap előtt báránylegények vannak; ha napnyugaton suhadáskor villámlik; ha a csillag erősen sűrű és udvara van, mint a holdnak. — Ellenben szép időt várhatni: ha reggel a Vlegyásza le van rokanva vagy nagyon meg van alapulva s aszály (fekete füst) látszik rajta; ha a felhő MV felé vagyis haza húzódik. Ezek megfigyelések, melyeknek a legjózanabb s nagyobb részben könnyen megmagyarázható alapjuk van.

De nemcsak az égi jelenéseket használja fel a nép az időjóslásra, hanem az állatokon tett észleleteket is. Így esőt jelent: ha a macska nyalja magát; ha a macska a tűzre néz; ha a veréb berepül a szobába; ha a légy csípi a bivalyt; ha a kakas sokat kukorékol; ha a tyúk az utcán jár; ha a hangya a kemény utat kitérja; ha a szárnyas hangya felkél repülni; ha a zöld- vagy varas-béka a gyepekben szól; ha a

disznó a reggeli kihajtáskor álmos; ha visít a páva.¹⁾ — Egyébb jelek is vannak; így eső lesz: ha sűrűn járnak a drótosok; ha a gőzös zúgása hallszik. — Hideg lesz: ha a macska a tűz felé mosdik; ha Szent-György nap előtt megszólal a béka.

Természetes, hogy a nehéz idők ellen a nép babonáival iparkodik segíteni; így ha meglátják a forgószelet, arra köpnek, hogy hozzájuk ne jöjjön; ha tűz van a faluban, szítát tesznek ki az utcára, hogy a szél elforduljon. — Különösen a jég csinál nagy károkat s azért ez ellen is igyekszik babonákkal védekezni. Erősen hiszi, hogy a jég ellen a harangozás és könyörgés használ s ha nehéz idők járnak s a babonák ellen küzdő fiatal pap nem könyörög eléggé, ha jég veri a határt, a papot támadják meg, miért nem könyörgött. A jég ellen teszik az udvarra a lapátot és szénvonót, mind-egyiknek nyelit a jég irányával szemben fordítják; a fejszével a gazda a szél irányában egyet a küszöbbe vág, aztán egy másikat keresztbe s ott hagyja a fejszét, amíg a rossz idő el nem múlik. A jeget a jég hordozó Gorbonczás (Gorgonczás) hordja, aki a nép képzeletében fiatal legény, aki marhaszarvnyelű nagy bottal jár, csak tojást eszik, s ha valaki a kérését megtagadja, úgy ászkábál a botjával, hogy jégesőt hoz magával az ellenkező ember földjére. A Gorbonczás azonban a jeget el is tudja fordítani, kupába szed belőle s arra önti ki, amerre akarja, hogy a jég vonuljon. A Gorbonczás hitköre különben ma már nagyon összezsugorodott, bár az öregek szerint régen többet beszéltek róla és jobban hittek benne.

*

A kalotaszegi néphitben vannak különös szerek, melyek csodás hatalommal ruházzák fel a birtokost; ilyen a vasfű, mely a meghasított tenyeret is begyógyítja, aki ennek birtokába tud jutni, az minden zárat le tud pattantani. — A régi

¹⁾ A páva persze nem kalotaszegi állat. Türen a földbirtokosnak. Simaynak van egy pávája, a nép erről mondja és hiszi, hogy ha visít, eső lesz.

koporsóból kihúzott szeggel a templomban, ha szemünk elé tartjuk, megtudjuk, ki a boszorkány a hívók közt; ugyanannak érintésétől a beteg fül meggyógyul. — Különös bűverőt tulajdonítanak a keresztleletlenül elhaltak csontjainak; ha asszony hordozza zsebében, magtalan lesz tőle; ha férfi veszi magához e csontokat s azok porával megéttet valakit, az annyira érzéketlen lesz, hogy nem tudja, ki mit lop el tőle.

De nemcsak egyes szereknek, hanem egyes embereknek is van ilyen bűvös hatásuk, különösen nézésük, tekintetük által; azt mondják, az ilyen igéző nézésű embereket könnyen meg lehet ismerni, mert a szemöldökük össze van nőve. — Egy ember a lakodalma napján látott meg egy ilyen igézőt, s mikor fiatal feleségével hazament, annak hatásától összeesett. — Különösen a gyermekeket féltik az igézettől s ellene a kis gyermeknek bal vagy mindkét kezére, sőt olykor még a nyakára is húrt kötnek. Az igézet ellen a szenes vízzel is szoktak védekezni; egy poharat félig töltenek vízzel s az illető, ki a kuruzslást végezi, hét (néhány vidéken kilencz) kis parázszenet ereszt a vízbe, visszafelé olvasva így: 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1, (illetőleg: 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1), mialatt azonban mást egyáltalában nem mond s állandóan a kék vagy fekete szemre gondol, mely a beteget megigézte. Ezután a pohárból kés hegyével három csepp vizet a tűzbe önt, hármat az ajtó kilincsére, mikor a megigézett bejön, hármat a megigézett szájába, hármat homlokára, hármat-hármat két tenyerébe, végül a megigézett három kortyot iszik belőle, a többit pedig az ajtó sarkára öntik. — A marhának az igézet ellen bojtot kötnek a szarva hegyére. — Az igézet egyes tárgyakra is kiterjed, így p. o. a puskára; ha valaki a lelőtt vadat megigézi, azzal a puskával soha senki se lőhet, míg szenes vízzel a puskát ki nem mossák, mert így a puska csak sebez, de nem öl.

Akiknek nemcsak egy, hanem több hasonló rossz erejük van, azokat rosszaknak (boszorkányoknak, ördögöknek vagy ördöngösöknek) nevezik. A rosszakat a kalotaszegi még emlegetni se szereti, ha pedig ki nem kerülheti, így fohászkodik

fel: »Isten mentsen, kőfélben maradjon, közénk soha se elegyedjen.«

A rosszak emberekből lesznek, férfiakból, nőkből és elátkozott gyermekekből egyaránt. Ha a gyermeket nem keresztelik meg hamar, az is a rosszaké lesz, a rosszak elváltják; szerencsére még az ily gyermeket meg lehet menteni, vissza lehet váltani a következő módon: a szülők hét szomszédból hét kalánt és hét orsót hoznak; a hét kalánt a sütőkemenczében elégetik, azután a kihült kemenczébe a csecsemőt bevetik, majd kivesszik, a földre teszik, kisöprik a szemétdombra s ezzel a gyermeket visszaváltják. A gyermek ugyan még egy ideig ebagos marad, vagyis szőrös a háta, de még az orra is, de ez a keresztelés után elmarad. Aki egyszer el van nyerve, vagy elcsalódott, az már örökre a gonoszoké; az embernél senki semmit sem tehet ellene, legfeljebb az állatnál lehet néhány óvintézkedést tenni, hogy az állatot meg ne rontsák a gonoszok, vagy hogy ezeket távol tartsák a gonoszoktól. Ha a gonoszok a tehenet megakarják rontani, amit a gazda az állat rossz indulatából olvas ki, büdöskövel és tömjénnel kergetik ki abból a gonoszt; ha pedig a tehén megellik, foghagymát tesz az ajtó felébe, mert annak a szaga a gonoszt távol tartja.

A rosszak a kősziklák csunya rejtékhelyein laknak, de a tavakba, mocsarakba eljárnak fürödni. Tiszta ember nem láthatja őket, hanem csak a rossz, vagy a rosszaktól megbabonázott lélek; néha azonban a levegőben napsuhadásakor nagy bandázás, muzsikálás, sírás, dudolás és furulyázás hallható, ezzel árulják el jelenlétüket. Az ilyen helyet kerülni kell, mert aki ilyen helyen p. o. lefekszik, a gonosz megnyomja, rossz álma lesz s betegén ébred fel.

A rosszak ideje déltől éjfélig tart, de főleg az estéli órákban járnak-kelnek, éjfélre visszasietnek, hogy az éjfél ne érje őket azon a helyen, ahol a rosszat elkövették, mert különben ahhoz a helyhez vannak szögezve másnap estig. Éjfélkor a szétoszlás tehát nagy zajjal történik s ha ilyenkor ettől a kakas már éjfélkor kukorékol, a gazda tüzet rak a küszöbre, hogy a boszorkányok a házba be ne jöhessenek. Az évben legfontosabb idejük a Szent-György nap előtti éjfél; a gazdák

ilyenkor az utczaajtón tövist húznak, hogy a boszorkány udvarukba be ne mehessen s a marhát meg ne ronthassa; a leveles kapu gombfájához is tövist kötnek; ilyenkor a boszorkányok a szénvonóra ülnek s a tilólevéllel verekednek, aztán összegyűlnek, sírnak, zúgnak, az útjokba tévedő embert ijesztgetik, bántják, ütik, verik, ruháját megczibálják.

A rosszak gyakran még élő emberek is lehetnek, akik köztünk járnak-kelnek, velünk érintkeznek anélkül, hogy tudnók róluk, hogy rosszak. Mikor azonban valakinek ártanak vagy ártani akarnak, rendesen nem a saját emberképükben maradnak, hanem megváltoztatják formájukat s farkas, macska, fekete kutya, kigyó, béka vagy pupegér (= denevér) képit veszik fel; madarakét soha sem. Az átalakulás féltétele az, hogy az illetőnek három kecskebukát kell vetnie, vagy a botján háromszor átbuszikázni, akár emberből állattá, akár az egyik állatformából a másikba, akár végül az állatból vissza, emberré való átváltozásról van szó.

A rosszak hatalma meglehetősen nagy. A nehéz időket, mikor a sárkány jár a fellegben, a rosszak csinálják. A keresztetlenül elhalt gyermekek csontjaival láthatlanná teszik magukat; az általuk ily bűvös erejüvé tett csontot kölcsön is adják, p. o. a sorozás alá kerülő legénynek, ki azzal láthatlanná teszi magát. A rosszaknak ártani nem lehet s aki ártani akar nekik, p. o. ha béka képibe bujt rosszat a gazda megfogja és tűzbe dobja, akkor azért meglakol s a barmának lesz baja. — Ha csak valamelyik ember, mint rossz, rontja meg a tehenet, valamelyest lehet rajta segíteni. Ha a tehén meg van rontva, fejéskor a vizelletéből kell új fazékba tenni s azt addig melegíteni a tűzön, míg a tehenet megrontó gonosz vagy rossz elő nem jön. Ha a tej véres, az nem a rosszaktól van, hanem valami fecske repült el a tehén alatt, s a tej addig meg nem tisztúl, míg a fecske alatta vissza nem repül. A megrontástól azonban a tehén nem ad tejet. Anók néni bizonyos benne, hogy ő is, meg még egy tanú látta, hogy valaki kutyaképiben átugrott a kerten s megfejte a bivalyt, aztán visszaszökött s a bivalytehén nem adott többé tejet; erre gyanúba vettek valakit, mire Anók néni elküldte az urát, hogy a gyanús

házból tüzes szemet hozzon a pipájában. Ezt aztán beadták korpá közt a szomszédtól kapott kenyérrel a bivalynak és az ismét adott tejet. Ha pedig nem jót gyanúsítottak volna, a küszöbre tett fekete daróczot addig ütötték volna, míg a tolvaj, ki az ütésekkel szintén érzi, magától elő nem kerül, oda nem fut s meg nem kéri őket, hogy ne üssék már. — A rosszak őrzik a gondolataikra bizott rossz pénzt, még pedig nemcsak a felsorolt, hanem fegyveres katona vagy útkat álló huszár képében is; a rossz pénz elárulja hollétét, mert esténként éjjel előtt fellángol, különösen Szent-György nap előtti éjjelen, néha kékes-szürke, néha tiszta piros lánggal, sokszor pedig nagy futó láng alakjában; e jelenséget, ha valaki meglátja, nem mutatja meg másnak, mert akkor vesznie kell s a rosszak megrontják. Az ilyen rejtett pénzhez senki sem nyúlhat hozzá, ha csak vagy magát, vagy valami cselédjét el nem adja a rosszaknak. Így ismeretes egy eset, mikor egy Molnár nevezetű magyar-valkói gazda hirtelen meggazdagodott, mert felesége lelkét eladta, de az asszonynak még halálos ágyán is tusája volt a gonoszszal, mikor pedig temették, a rosszak oly nehéz időt adtak, hogy senki se kísérhette a temetőbe.

Hasonló rossz lény a lidércz, aki ennek a nyomába lép, annak baja lesz; inkább tóhelyeken, mocsolyában él, majd a kereszteleetlenül eltemetett gyermekek sírja felett ül, ezt őrzik, miért is tiszta emberek a csontokat ki sem vehetik. A lidércz fény alakjában is látható, mint ilyen jár a beteg asszonyokhoz s azokat férfi módra kísérti. *Posthac liderc coit cum femina. quae in somno semen re vera emittit et dum hoc non fit, femina continuo aegrota manet. Manifestum est hac fabula popularem hysteriae explicationem contineri.* A lidércz a halottas házban is megjelenik, még pedig üthetetlen kopó képében, megjelenése előtt a háztájék néhány perczre úgy kivilágosodik, mintha tűz ütött volna ki. Néha a súlyos beteg vagy éppen haldokló eltűnik az ágyból, azt mondják ilyenkor, kihítták a lidércz s ezt a halál biztos előjelül tekintik.

Az ördög és lidércz között a kalotaszegi kevés különbséget tud, néha egynek tartja, néha külön választja, általában inkább emberi formában képzele; az ördög látogatja meg a

nyavalyatörösöket, megjelenése ugyanazon jelenséggel van összekötve, mint a lidérczé, hogy t. i. a ház tájéka megvilágosodik. Kedvelt fája az ördögnek a bodza — egy kis-kapusi monda szerint — következő okból: Mikor Isten a világot teremtette, az ördög végig nézte, hogy alkotja az egyes állatokat. Egyszer haza szaladt és mikorára visszatért istenhez, látta, hogy az azelőtt mozdulatlanul heverő élettelen állatok most mozognak, esznek, isznak, szóval élnek. »Hogy csináltad te ezt?« — kérde az ördög az úristent. »Beléjök leheltem«, — mondá isten és mutatott neki egy fasípót. Az ördög elment és csinált magának agyagból egy állatot és aztán fasípót akart készíteni, de egyetlen egy faágát sem volt képes kifúrni. Végre megtalálta a bodzafát, melynek ágát könnyen átfúrta és az így nyert fasípon keresztül akart az általa készített állatba lehelni, hogy az is életre támadjon. Isten ezt látván, megharagudott és az ördög művét villámmal szétrombolván, megátkozta a bodzafát, hogy legyen ezentúl az ördög fája, ha már megengedte, hogy ágát keresztülfúrja az ördög. (Wlislöcki.)

A földben azonban nemcsak rossz pénz van elrejtve, hanem jó is és ezt sajátságos lények őrzik, a fehér emberek, akik többnyire férfiak, igen ritkán asszonyok, magasak, szálasak, éjfél után talpig fehérben a malmok közelében szoktak megjelenni: az ő idejük, valamint a jó pénz fellobbanásának ideje is éjfél után van. A fehér ember, ha valakivel találkozik, azt megkínálja a jó pénzzel, s ha az illető hajlandó ezt elfogadni, ilyenkor feleletül csak valami kis fehér gunyát ad neki, de nem sajátkezüleg, mert érintésétől elszárad a kéz, hanem vagy eléje kell dobni, vagy kis darabka fára, vagy nyujtófára rátéve, kell neki balkézszel átnyujtani. A fehér ember ezt a kis fehér gunyát vagy rongyot ráteszi a helyre, ahol a jó pénz van, ezzel ő annak gondozását átruházta s nem őrzi tovább. Aki aztán ás és nem talál semmit, annak okát abban keresik, hogy a fehér gunya nem volt elég tiszta. A fehér ember általában szelíd és jóindulatú lény, s a kalotaszegi ember, ha valami új munkát kezd, néha még hozzá is fohászodik, hogy jóban járhasson, mert a fehér ember mindig jóban jár.

A Kalotaszegen vannak még olyan vén asszonyok, nézők vagy megcsináló nénék, kik az ügyefogyott emher baján titkos szerekkel és tanácssal segítenek. Főleg szerelmi dolgokban nagy látogatottságnak örvendenek e nénikék és jó szóért meg egy kis pálinkáért vagy szalonnáért a szerelmes fiatal mellé szegődnek és megcsinálják, hogy az illető szeretett lény viszonszerelemre gyulad. E néző vagy csináló asszonyok, legalább ahányról a Kalotaszegen nekem van tudomásom, — pedig erősen nyomoztam őket — mind oláhok, magyart egyetlen egyet sem találtam.

Legtöbb persze a szerelmi varázslás. Ha a leány a szeretett legény ingkötőjét vagy a darócz csokrát ellopja s elviszi a nézőhöz, az úgy megcsinálja, hogy a legény a leányba szeret. — Ha valaki egy leányt akar szerelemre birni, akkor két zöld békát fog, egy lyukas edénybe zárja s egy hangyabolyba ássa; kilencz nap mulva kiszedi az edényt és a békáknak a hangyák lerágta csontjaiból kiszedi a két hátgerinczet. A hátgerinczek egyikét titkon az illető leány szoknyájába kell beleakasztani, a másikat pedig újholdkor a leány apja vagy akármelyik elhalt közeli rokonának sírhantjába ásni. — Ha valamely leány szerelemre akar birni egy legényt, újholdkor néhány szál haját ellopja és ezt a hold felé dobva, így szól:

Újhold nézlek, nézlek,
Adj Jóskának szerelmet,
Hogy szeressen engemet,
El is vegyen ha lehet.

Ha ezt akkor mondják, mikor annak ép az ideje, akkor az eljárás hatása biztos. T. i. azt hiszik, hogy az újholdnak van egy bizonyos időpontja, amikor növéseben néhány perczre megáll, és ha akkor valamiért megszólítja az ember, azt neki teljesíteni kell, különben nem nő meg soha. — Újholdkor mézet és kását is lopnak a lányok, azt megfőzik, a szeretett legény ételébe keverik, hogy szerelmet gerjeszsenek. — Szerelmet lehet az által is gerjeszteni, ha holdfogytakor kőrisbogarát szúr az ember egy kőkénybokor egyik tövisére és újholdkor leszedvén a száraz bogarat, azt megtörve pálinkában megitatja az illető személylyel, kit szerelemre akar kész-

tetni. — Elásták a szöszét, mondják oly leányról, ki a legényt bolondulásig szereti; mivel azt hiszik, hogy ha a legény pénteken éjjel a lány fejéről észrevétlenül néhány hajszálat ellop, és azt egy keresztúton elássa, akkor, mihelyt a haj elrothadt vagy porrá vált, az illető lány szerelmes lesz a megcsináló legénybe. — Ha egy fekete tyúk első tojásának szét nem tört héjába az illető személynek néhány hajszálat, körömdarabjait, vagy néhány csepp vérének tesz, azt keresztetlenül elhalt gyermek sírhantjára elássák, még pedig napfelkelte előtt, akkor az illető személynél szerelmet gerjeszhetnek, ha t. i. elásás utáni harmadnapra a tojáshéjban nedvességet találnak. (Wlilocki.) A csinálók szelet is tudnak csinálni s azzal vissza-kergetik azt, ki nem azon az úton halad, melyen ők akarják, hogy haladjon. A szél azután belebúvik az emberbe, azt álmából felriasztja; az ilyenek előtt mindenütt setét a világ, csak nyugaton világos.

A néző azonban nemcsak megcsinálni tud valakit, hanem ha valakit egy néző megcsinált, egy másik néző, ha jobban ért a mesterséghez, vissza tudja csinálni. Elviszi valaki a beteg megcsinált asszony alsószoknyáját és ingit a nézőhöz, aki abból kinézi, hány esztendő az asszony, mi baja, ki rontotta meg, azután pedig elmondja e szerint, mit kell tenni. Vegyen kilencz csuprot, a beteg abból egybe minden reggel bevizeljen, szerdán vagy pénteken vagy bójtnapon hajnal előtt a csuprot vigye ki a keresztútra, miközben senkire sem néz, senkihez sem szól s csak oda van gondja, ahová elindult. A keresztúton krucsásan (keresztben) kiönti a vizelletet és eltöri az új csuprot; ezt annyiszor kell ismételni, ahányszor a néző elrendeli, s az nap nem szabad sem enni, sem inni, sem dolgozni. Ettől a csinálmány visszafordul.

Ha valaki haragszik a másokra, a néző megmondja, mit lehet csinálni ellene, hogy az elméje meggajduljon, ereje pusztuljon, s betegség verje meg. Így megakadályozhatja az ember azt is, hogy valaki a jóban előre menjen, ábóval felveszi és visszafordítja ellenségének nyomát a sárban, miközben azt morogja: »szerencséje elveszszzen, keze-lába elszáradjon.« A néző mondja meg, hogy, akinek kára esik, hol mondja el átkát;

az ilyen ember aztán a kijelölt magányos helyre kimegy egyedül és feltűnés nélkül, hogy ne lássa vagy hallja senki, ott a nappal szembefordulva, egész nap imádkozik, ima után pedig elmondja átkát, s az átok, ha az nap ő étlen-szomjan maradt, megfogja a kártevőt. Aki pedig egyszer meg van átkozva, az többé nem árthat, s csak, ha bűnbánóan megköveti a megkárosítottat s felfogadja, hogy többet nem csinál botránkozást előtte, fordíthatja el magáról az átkot.

*

Érdekes, bár nem nagy csoportja a babonáknak az, mely különböző betegségek gyógyítására vonatkozó utasításokat foglal magában.

Ha valaki beteg, megfogadja magában, hogy minden pénteken bőjtöl; ez a gyógyszer az oláh paptól származik. Sajnos, de még a magyar is, ha valakije beteg, az oláh paphoz fordul, az olvas a beteg fejére és az imádkozik a beteg üdvösségeért.

A mennydörgésnek és villámlásnak is van bizonyos körülmények között gyógyító ereje. Beteg embernek mennydörgéskor nagyon jó, ha földet adnak a kezébe és azt a zivatar elmúltával folyó vízbe dobják; ilyenkor a betegségnek legalább egy része a kézben tartott földbe száll és elhagyja a sinlő testet. — Gyenge beteges gyermeket mennydörgéskor jó a kopasz földre fektetni, hogy megerősödjék. — Kinek szeme fáj, álljon villámláskor egy híd végire és mondja:

Villám, villám, köszöntelek,
Szememből a fájdalmat,
Szememből a nyavalyát,
Vidd a falú hídján át.

Aztán ne menjen három napig azon a hídon át, hanem kerülje annak tájékát és mossa szemét azon patak vizével, melyen a híd átvezet. — Fülfájás ellen jó szer, ha az ember azon helyről, hová a villám csapott, füvet szed, azt napfelkelte előtt merített vízben megfőzi és aztán azzal borogatja beteg fülét. — Ha az ember fogfájáskor villámsujtotta fának szálkájával piszkálja beteg fogát, fájdalma megszűnik.

Egyes betegségek különös gyógymódjai közül a következőket gyűjtöttem egybe.

Az árpa learatás a szemről e mondással történik:

Árpa, árpa learatlak,
 Marokba se teszlek,
 Kévébe se kötlek,
 Szekeremre se teszlek,
 Csürembe se vizlek,
 El se czipellek,
 Malomba se vizlek,
 Meg se sütlek,
 Meg sem eszlek,

itt az illető köp egyet s így fejezi be:

Csak a fejér lóba teszlek.

Ezt háromszor mondják el, miközben a gyógykezelő az ujjával, késsel vagy bicsokkal a szem előtt arat.

A hideglelés elmulik, ha a kigyó bőrét botra huzzák, hogy rajta száradjon s aztán vízbe teszik s arról isznak; vagy ha pálinkába borostyán leveleket vagy tejben borsót, paprikát és libaszirt főznek.

A forró hideg ellen a rokon fiú, leány, apa vagy anya este meztelenül a leveles kapura mászik s ezt kiáltja: »Halljátok ti két fél szomszédságok, az én testvérem, (illetve anyám, bátyám, leányom stb.) a forró hideg rázza, tudtokra adom, vegyétek el róla.« Szokták ezt a kürtő alatt is kiáltani; a kiáltást háromszor ismételni kell.

A disznóhideg az, mikor az ember úgy eszik, mint a disznó s mégis rázza a hideg; ilyenkor a rátót a disznóvállú végire teszik s akkor ember és disznó egymás mellett egyszerre esznek. (Kalotaszegiesen a disznó eszik, az ember fal.) Azt mondják, ettől meg a sok hidegvízivástól a láz elmulik.

Ha valakinek szökik a fejébe a vér vagy bubája lesz gyógyítója egy kőrisbogarat ketté szakít, nyers kovászba csöm-bölyiti, aztán a beteg két fülétől a homlokán keresztül a két meztelen karon végig höndörikáztatja, a csukló felett leköti, s akkor ezt mondja: »Atyának, Fiunak, Szent Lélek Istennek nevében ne ártson semmi rossz«, mire kétszer köp s a gyógykezelésnek vége.

A nyavalyatörés a nép szerint ijedtségtől származik s ezt az oláh pópával szokták kikönyörögtetni a betegből. Szokták azonban úgysis gyógyítani, hogy 9 forrásból vett vízből 9 féle fűvel fürdőt készítenek a betegnek.

A pokolvarat úgy gyógyítják, hogy egy czikk hagymával háromszor három újjal végighúzzák a pokolvarat. Így gyógyítják a vakfájást is.

A kinek hóttete van (szemölcse), azt egy hajszállal leszorítják, körülkötik, amitől elmulik.

A kinek a torka fáj, annak fecskefészket főznek tejbe s a torkát azzal kötik be. Egyéb célra a fecske vagy gölicze fészket elpusztítani vétek.

*

Külön foglalhatók össze azon babonák, melyeket a nép az ujszülöttekről hisz.¹⁾ E babonák már a terhességi állapottal kezdődnek. Terhes asszonynak jó a villámsujtotta fából egy darabkát magával hordani, akkor nem lesznek nagy szülési fájdalmai és erős, egészséges gyermeket hoz a világra. — Ez okból az is jó, ha az ember a villámütötte fából egy darabkát azon csöbörben tart, amelyből terhes állatait itatja. Terhes asszonynak nem jó a villámlást nézni, mert gyermeke korán elhagyja a szülőházat és nem tér oda vissza soha többé, földön futó lesz. Ha az asszony nehezen szül, férje a harangot megkondítja, s akkor az asszony megszüli a gyereket. Ha a szülő anya holtat készül szülni, a kutya, ha belébútt a rossz, előre megérzi, kapar és gödröt ás.

Szerencsés azon gyermek, ki csütörtökön vagy vasárnap főleg napfelkelte előtt jött a világra. Testben és lélekben erős, kincsekben gazdag lesz az ily gyermek egész életén át. De amely emberi lény szerdán vagy pénteken született, főleg hét vagy kilencz órakor, az boldogtalan lesz egész életében; betegségben, nyomorúságban sinlődő életfogytiglan, mindenkitől kerülve és megvetve; s ha ily gyermek orrocskája felett még egy kék erecske mutatkozik, akkor biztosra vehető, hogy embertelen módon fog az életből kimulni, akasztófán vagy csa-

¹⁾ Wlislöcki nyomán. L. Kalotaszeg, 1890. 53., 54. l.

tában dulakodás közben meghalni. A születésre nézve a legjobb idő a napfelkelte előtti órák vagy éjfél-tája, ki éjfél-tájon született, főleg szombaton, az hosszú életű lesz, esetleg váratlanul (találás, váratlan örökség, lutri által) sok pénzre is szert tesz. Hétfőn született gyermek nehéz, de mindig sikeres munkában tölti életét; míg a kedden világra jött emberi lény nagyszerű, de haszontalan emberré válik. Hogy a világra jövő gyermek esetleges balsorsát legalább némileg enyhítsék, közvetlenül a szülés előtt egy tűt szoktak a szülő anya ágyának egyik lábába szúrni és azt a gyermek keresztelése után való napig ott hagyni; akkor megvizsgálván a tűt, azt tartják, hogy jó jel, ha az rozsdás, mert akkor a gyermek leendő szerencsétlensége a türe rozsdakép csapott; de ha tiszta és fényes, akkor a gyermek nem kerüli ki sorsát. Akármely napon, akármely órában született gyermek, ha vékony hárttyikában (= burokban) jön a világra, szerencsés és boldog lesz. E vékony héjat el kell tenni, és mikor a gyermek már tárgyak után kapkod, ezen héjnak porrá tört egy részével be kell hinteni kezeit, akkor minden munkája sikerül; amikor pedig járkalni kezd, e por egy részével lába talpát kell behinteni, akkor bárhol a világon mindenütt szerencsés és boldog lesz, főleg ha azon időben, mikor már érthetően beszélni kezd, nyelvére hintik azon por még hátramaradt részét.

Hogy ha szerencsétlen napon is, de legalább ne szerencsétlen órában, azaz hét vagy kilencz órakor jőjön a gyermek a világra; a vajudás kezdetekor néhány községben égő gertyát tesznek a tűzhelyre, ha ez véletlenül elalszik, nemcsak rövid, de éppenséggel boldogtalan életű lesz a gyermek. Hogy jó órában és jó napon világra jött gyermeket semmi rossz indulatú emberek, mint aminők a boszorkányok és rossz lelkek, soha meg ne zavarhassák rá váró boldog életében, e célra nagyon jó, ha első fürdővizet fele részben keresztútra, fele részben pedig fűzfa alá öntik; mert a keresztútakon éjfél-tájon a rossz lelkek tanyáznak, akik fűzfagalylyal szokták az ember jó sorsát megbogozni. Néhány szem kása vagy tökkmag az első fürdőbe dobva néha jóra változtathatja a gyermek leendő rossz sorsát is.

Ha keresztelésekor a templomba menés alkalmával a kutya ugat, vagy ló nyerit, az rossz jel, mert a gyermek jólétét irigyli akkor az ördög; ily esetben egy darab kenyeret áztatnak a gyermek fürdővizébe és azt megéttetik az illető állattal. Rossz időben született gyermek keresztelésekor néznek a keresztszülők a fészületre vagy kehelyre, mert ezzel sokat változtathatnak a gyermek rossz sorsán, mert a fészületet és kehelyt nem szereti az ördög és mivel a keresztszülők épen ezt nézik keresztelésekor, midőn a gyermek rossz sorsát készíti, zavarba jő és istentelen munkájába beleűn.

Végül a halál előjeleinek felsorolásával egészítjük ki a babonákra vonatkozó gyűjtéseket.¹⁾

Ha darázsok vagy vadméhek fészket raknak a ház falába vagy a ház közelébe, ez szerencsétlenséget, tüzesetet vagy a háznép valamelyikének elhalálózását jelenti; azért is jó, ilyen fészket valamely idegen személy által eltávolíttatni, mert ha ezt a házbeliék valamelyike hajtja végre, keze idővel megbénul. — Ha idegen fehér ló szalad be az udvarba, azt hiszik, hogy a család legközelebb elhalt tagja a lakosok valamelyikét a fehér ló által magához akarja csalogatni; ily esetben jó, ha a lónak az udvarból való kikergetése alkalmával egy seprűt dobnak a kapú elé, hogy azon átlépve szaladjon el a ló. — Ha a tyúk lágyhéjú tojást tojik, azt seprűvel kell széttörni, mert az is halálesetet jelent. — Aki keresztúton fekete tyúktollat talál, arra ne lépjen, mert különben még azon évben meghal, ha már rálépett, szedje fel a tollakat és dobja folyó vízbe, mondván: »Akkor kerülj szemem elé, ha fehérre mosott a harmat.« — Tavaszkor az első pillangó láttakor köpni kell háromszor, mert ez a pillangó az ember lelkét akarja kicsalni a testből.

Ha szobában a falból vagy a padozat alól növény nő, az valamely családtag halálát jelenti, szintúgy, ha a ház fedeléről egy zsendely vagy cserép ép a ház ajtaja elé esik. —

¹⁾ Wlilocki nyomán. L. Kalotaszeg, 1890. 28. l.

Karácsony és újév-éjjelén nem jó macska-nyávogást hallgatni, hanem a macskákat el kell kergetni, mert ezek valamely közeli rokon halálát hívogatják. — Akinek valamelyik újja reggel sárga *gyertyafüstös*, anélkül, hogy az illető tudná: honnan ered ezen szín, — annak valamelyik rokona elhal. — Ha nyárban a nagy szárazságtól a föld épen a ház ajtaja előtt megreped, ezen repedésbe néhány tüzes szenet kell tenni és aztán földdel betemetni, mert különben a házból valakit a legközelebbi időben *elnyel a föld* (azaz meghal). — Ha kötelet látsz folyóvizen uszkálni, köpj a vízbe s mond: »Ahol megakadsz, ott az ördögöt felakaszd«, mert különben legjobb barátod *szerencsétlen halállal* mulik ki. — *Embertelen dolgot* művel az, ki alvó ember ágya alá égő gyertyát tesz és aztán az alvót felkelti, hogy annak ébredéséből megtudhassa: vajjon az illető soká él-e vagy nemsokára meghal. Ha t. i. az ébredő ágyában felül, akkor hamar meghal, mert már *menőfélben van*, ha pedig oldalára fordul, akkor még sokáig él, még pedig baloldalára fordulva, nagyon hosszú életű lesz.

Aki az új házaspár közül a nászéjjelen elébb alszik el, az elébb hal meg. Ha valakinek kihullott vagy kihuzott fogát eczetbe teszik a nélkül, hogy az illető tudná, akkor kilenczedik napra az eczet vagy *tiszta* marad és akkor az illető még sokáig él, vagy pedig zavaros lesz, a fog körül nyák képződik, akkor az illető személy hamar elköltözik. — Ha meg akarjuk tudni, hogy egy bizonyos valaki kívánja-e halálunkat, általában ellenséges, rosszakaratu-e irántunk, ezt megtudhatjuk a pókháló-vetésből; t. i. az illetőnek néhány észrevétlenül ellopott hajaszálát holdfényes éjszakán kellő ügyességgel egy pókhálóba eresztjük; ha harmadnapra a pók ezen haját hálójából eltávolította, akkor az illető személy halálunkat, pusztulásunkat kívánja. — Ha egy újszülöttről tudni akarjuk, hogy hosszú életű lesz-e, vagy korán el fog halni, a *pokla* (méhlepény) egy darabkáját reggeli órában egy hangyaboly tetejére tesszük; ha a hangyák azt naplementéig elczipelik, hosszú életű lesz a csecsemő, ha pedig ott hagyják, korán hal el. Végül nehéz betegnek életbenmaradását vagy elpusztulását megtudhatjuk, ha alvása közben feje felett egy

tollpelyhet bocsátunk légbe; ha a betegre száll, életbenmaradását, ha pedig ágya mellé esik, elhalálózását jelenti.

A kalotaszegi az akasztott embert különös babonakörrel veszi körül. Ha p. o. embert akasztanak, vagy magát akasztja fel valaki, vagy valahol gyilkos halál támad, olykor szél szokott keletkezni. Ha a felakasztott emberről levett gunyával törlik a lovat, az a ló meghízik; ha pedig a gunya egy darabját vagy a felakasztottnak egy újjperczeit pálinkás hordóba teszik, a pálika megjavul tőle. — Ha valaki már ki van nyújtóztatva, a nép szerint néha megesik, hogy a halott elrejtezik, s aztán ha temetésre kerül a sor, akkor megszólal, felébred. — Hazajáró lelkek vannak a kalotaszegi néphitben is, de nem határozott formában. A holt ember valami állatnak p. o. a nyulnak képiiben szokott hazajárni, s addig tölti az éjt otthon, míg a baj vagy a dolog, ami miatt hazajár, meg nem változott.

*

Van még néhány sajtáságos babona, melyeket a fennebbi csoportok egyikébe sem oszthatok, de felemlítés nélkül sem hagyhatok s így függelékképen közlöm itt:

A szántás ideje alatt a férfi non coit cum uxore, nam populus ob hac causam robigine corrumpi putat, sem kenyeret nem pirít, mert meggazozik a szénája.

Ha kicsi pók mászkál a népen, nem hajtja el, mert az szerencsét jelent.

Ha szarka köppen az ajtóba, vendég lesz, még pedig onnan, amerre a szarka farka áll.

Ha a csirke lába fáj, az asztal vagy szék lábát kötik be.

Csirkezuzát a nép a hazugok porciójának tartja.

A palaczféreg (= poloska) ellen: mikor sírt ásnak, úgy hogy senki se lássa, kapj fel egy embercsontot, dugd a gerenda alá, vagy pedig söpörd össze a ház szeméjtét s tedd azt a tűzbe, akkor elpusztulnak a palaczférgek.

A világ végéről a kalotaszegi nem sokat gondolkozik, azt hiszi mindössze, hogy, ha rossz lesz az emberiség, akkor tüzeső fog hullani, és az fogja az egész mindenséget elpusztítani.

HATODIK RÉSZ.

A kalotaszegi nyelvjárás.

— Czucza János, kalota-szent-királyi igazgató-tanítótól. —

Csak szokásból tevém föl e címet, holott arra jogom nem volt. Nincs jogom »kalotaszeginek« lefoglalni olyan nyelvjárást, mely nemcsak kizárólag e vidéknek sajátossága. Magyarország összes vidékfoltjainak dialektusa jobbára ismertetve van, csak Kalotaszegé nincsen, s így elsőségi jogunkkal nyelvjárásunk neve is vesztve s nem marad más hátra, mint az illeszkedés.

De akkor sem tehetnök fel jogosan a címet, ha népnyelvünk ismertetésében elsők lennénk is, mert a kalotaszegi dialektusnak, habár apróbb részletekben van is néminemű sajátossága, mely a többi nyelvjárásoktól »tél-túl« elválasztja, de nincs olyan, mint p. o. a göcsejinek, palócznak, csángónak, székelynek, dunántúlinak, tiszainak stb., s így voltaképen az önálló nyelvjárás nevezetét sem érdemli meg a száraz osztó igazság szerint. Úgyde önálló sziget, keleten egy parányi, elmosódó földnyakkal; aztán az elnevezés is közszokás immáron, mi sem akartunk új szokást kezdeni, ez okon maradjon a kalotaszegi dialektus nem szó-, hanem nyelvjárásnak.

A kalotaszegi nyelvjárás ezen anyagát a dr. Jankó János kíséretében 1891. augusztusában tett utazásban gyűjtöttem össze azon területen, melyet ő e könyv bevezető fejezetében közelebbről megjelöl.

I. Hangtan.

A. Magánhangzók.

Kalotaszegi népünk a magánhangzók kiejtésében nem sokat tér el a többi vidékek kiejtésétől.

1. e, ë, ê.

Nyelvjárásunk úgy a nyílt, mint a zárt *ë*-t széltiben használja, különösen a központi Kalotaszegen, melyet helyesebben nevezhetünk *Fëlszëg*nek. A már meghatározott *Fëlszëg* zárt *ë*-vel ejti ki a következő igekötőket: *fël, lë, mëg*. Példák: *Fëlmëntem a papnì. Lëestem a fárúl. Mëgëttem a kënyerem*. Hasonlóképen e névmást: *të. Të csaltál mëg, nëm én tìged*. Épen így a *nëm, në, sëm, së* tagadószókat. *Në mënny rózsám a tallóra. Nëm is mënök én. Ha të nëm, én së. Sëm ingëm, sëm gatyám: ëbëknek atytyafija!*

A második személyü személyes névmás zárt *ë*-je felkiáltások, vagy megszólításoknál kinyílik. P. o.: *Gyêr' ide te! Mingyár' mëgöllek te kutya! Te Pisti!*

A többi törzsszóknál határozott szabályt megállapítani csaknem lehetetlen arra, hogy mely szóknál használ nyelvjárásunk nyílt vagy széles *e*-t és melyeknél zártat.

Határozottan zárt »e« van a Fëlszegen a következő szókban: *ëggy*, és ennek összes származékaiban: *ëggyes, ëggyesël* (ritkít), *ëggyez, ëggyessìg, ëgyedül, ëggyütt* stb.; *për* s összes származékaiban: *përës, përël, pëllekëdìs* (perlekedés), *për lís* stb.; *szëg* (főnév) s származékaiban: *szëgel, szëgez, szëgelìs* stb., és ugyanezen alakú szó összetételeiben: *alszëg, fëlszëg*, a mikor t. i. csak az alak azonos, de az értelem más: *szëgelet*, melyet helynévi alkalmazásában *Szugoj*-nak (zugoly, zug) is neveznek (MV); *szëm*, és származékaiban: *szëmes, szëmël, szëmtelen, szëmlël, szëmëj* (személy), stb. E szók törzsoke egytagú. Zárt *ë* van az egytagú igék nagy részében is. Ragozás alkalmával is megtartja azt a jelentő mód jelen és tartós múlt alapszavában, úgy a személyragokban. A többi módok és időkben csak az ige törzsokében marad meg, kivéve a kötőmód többes 2. személyét, hol a személyragban szintén megmarad. Példák: *Csën* (lop), *csënëk, csënëk vala, csëntem, csën-*

nék, csénnyek, csénnyeték, csénni fogok,¹⁾ csénny! Cséng, ész(ik), kell, léssz (lesz), mën(ek), pëng, szëd, tész. Vész, vészék, vészék vala, vettem, vënnék, vëgyek, vëgyél, vëgyeték, vënni fogok,¹⁾ vígy! (é helyett í, mert a paraucsoló: végy!) Hasonló módon ë-sek: bërzënkëdik, csëngët, fëcsëg többtagú igék is.

Megtaláljuk a zárt ë-t a következő névszókbán is, vagy ha magában nem, meg a ragjában: *ëbën* (kutyán), *ëddëgëlëk*, *hëngëritëm*, *elegyítëm*, *kínyëskëdëm*, *nyifëg*, *irigyël*, *ëligëdik*, *ëhës*, *rízëg*, *hírës*, *ítiletën*, *tekintët*, *teremtët*, *fizetët*, *pín-tëkën*, *ölelëm*, *istenëm*, *szeretëm*, *testëmet*, *lelkëmet*, *engëdëm*, *mëgírett*, *mëgígët*, *elegyës*, *hëgyës*, *kínyës*, *ídës*, *embër*, *embër-sígës*, *egíssígës*, *rëttenëtës*, *gyermëk*, *keddën*, *nízék*, *tígëdet*, *tiktëket*, *fínyëssíg*, *veszëdelëm*, *terhës*, *ültessën*, *írkëzik*, *këcczër*, *igën*, *tëgyeték*, *tizënkëcczër*, *csëpëgís*, *tisztëlet*, *kereskedő*, *hízël-këdik*, *zsebëmbë*, *ismerëm*, *mëndëgëltek* (ti), *mëndëgëltek* (ök), *szükségët*, *vëndigët*, *irigyék*, *kírëm*, *vírës*, *lízstës*, *ereszkëdik*, *keserëg*, *rígën*, *télën*, *vetëmínyën*, *keskëny*, *míndenës*, *szüksígës*, *tisztëletës*, *gémës*, *vëdrës*, *ëhës*, *rízëgës*, *gyepës*, *verőfínyës*, *fëllegës*, *felesígës*, *bëgyës*, *pëcsëtës*, *síngës*, *kertës*, stb. Az ide följegyzett anyagból szinte azt hinnök, hogy minden *es* végű és képzőjü szó legalább a végén zárt *ë*-vel végződik, pedig korántsem! *Mízes*, *mírges*, *szekeres*, *rítes* (= rétes, nem a »pratum«-tól, hanem egy jó gazdasszony kezemunkájából származtatva), *fírges* (férges), *tejes*, *keserves*, *szemetes* stb. megcáfolnak.

Azt is hinnök, hogy a birtokos első személy ragját: az *em*-et, szintén zárja, mert: *kedvesëm*, *ídësëm*, *gyermëkëm*, de azt is mondja: *kënyerëm*, *szemetëm*, *szëmëm*.

A módhatározó *en* képzőt épen így váriálja. Zárt *ë*-vel ejti ezekben: *kínyësën*, *fínyësën*, *bëgyësën*, *hëgyësën*, *szülësën*, stb., de nyílt *e*-vel ezeknél: *këmínyën*, *ítlën* (étlën), *erösën* stb.

¹⁾ A kalotaszegi nyelvjárás különben a jövő időt így: »*vënni fogok*« nem használja, hanem csak így: »*veszek*«. Csak a schéma szerint vettem föl. A »fogok«-ról majd »hátrëbb«.

A többtagú szóknál finomúl árnyalja a kétféle zárt *ë* hangot (*é* és *ë*); ugyan a különbség oly csekély, hogy e miatt bátran lehetne a zárt *ë*-t egyképen jelezni, de mert a különbség megvan, lássuk a következő példákat: *ëddégélëk*, *ëgybë-tészëm*, *kínyëskëdve*, stb.

Zenei hanghullámozás a háromféle *e* alkalmazása! Nem nevezhető nyelvészeti szempontból előrehaladásnak, ha Kalotaszegen a fölszëgi nyelvjárás is elveszti zárt *ë*-jét. Pedig a kulturális és másféle behatások, érintkezések következtében előre láthatólag be fog következni az elhagyás ideje.

A közölt adatok mellé minden szó nélkül sorozom még a következőket: *bëcsü*, *bëgy*, *bëlëndëk*, *Benedëk*, *czinëge*, *csëpp*, *csëppen*, *csëppikó* (*purunyi* = parányi), *csëpró* (aprócsëpró), *csërësnye*, *dërik*, *dëczka* (deszka), *Ërzsók*, *Ërzsü*, *ezër*, *ezërës*, *fërgeteg*, *fërgëtytyü*, *fërészt*, *fërésztó*, *gërenda*, *gërezd*, *gyermëk*, *gyërtya*, *hëreg*, *hërgët*, *hëgy*, *hëgyës*, *hëgyën*, *idegën*, *kërëszt*, *kendër*, *kenëget*, *kërësztül*, *këgyelëm*, *këgyelmës*, *lëbëg*, *lëján*, *lëszëk*, *mënte*, *merëkje*, *mëgé*, *mestër*, *nëmës*, *nyerëg*, *pëcsënye*, *petrëzsjëm*, *përësze*, *përëg*, *pëngö* (= forint, és szekër-pëngö), *rëzëg*, *rëszket*, *rëmëg*, *rëst*, *rëstellëm*, *rëndës*, *rekëttye*, *sejëm*, *sëmmi*, *sëнки*, *sëhun ناجي*, *sërke*, *sëpëry* (de söprü is), *szëbb*, *szëmërem*, *szërëcsüja*, *szër* (sor, rend, következës értelemben: *Kender-szër* = helynév (Ds), *Árpa-szër*, *Csüplö-szër* (Jt), *Borsó-szër* (Nyó), *Malom-szër* (M) stb. Ugyane szó a Fölszëgën: mód, tehetség értelemben is: »nincs szërëm rá« (KSK és Zt), s az Alszëgën épen módszër összekapcsolásban hallottam (NK), *szëlëndëk*, *szërëncse*, *szëndëreg*, *tekerëg*, *terëm*, *tënta*, *terhës*, *vëdër*, *vërekëdik*, *vërës*, *vermël*, *vermës*, *verëm*, *veszekëdik*, *vesztës*, *vecsërnye*, *zëng*.

Nem ok nélkül hordám össze ezt a zárt *ë*-s anyagot. Még többet is lehetett volna összeszedni, de talán ennyi is elég annak a megmutatására, hogy a Fölszëgën a zárt *ë* hangzó hol tisztán, hol a többi *e*-vel hullámozosan váltakozva, sőt éles és vegyes hangokkal kapcsolatosan is használtatik.

A körösfői és a magyarbikali vízválasztón átlépve az Alszege, alig pár kilométernyi közre, sajátágosan állunk

az »ë« hangzóval. A K a p u s és N á d a s völgyén itt-ott még fölhangzik az »ë« némely szavakban; de minél inkább közeledünk K o l o z s v á r felé, a Közép-Erdélyből felénk nyomuló hatás következtében az eddig is már nagyon vékony »ë«-s nyom végképen elvész. Hasonló tapasztalatunk van az A l m á s völgyén is.

Már a nyelvjárásilag fölszégi MB, Kd, Fs, Zsb, Szt, községekben sem épen oly zárt az »ë«, mint a bikali vízválasztótól délre eső községekben.

De mert nagyon sok szót »ë«-znek, a Fölszéghez kellett őket is soroznom.

Az Alszegegről is egy pár példa: *emberékkal* (NK), *Szelepés-árka* (KK), *mënyén belé a mejjembe* (M), *lënne elég* (M), *mënek* (M), *keskën* (Bt), *kertëk* (Bt), *készítette* (Bt), *teccëtt* (Bt), *a min' mënni Bikalá* (NA) . . . És ide alig s alig tudok tenni *stb.*-it.

De az »ë«-zés helyett az Alszegegen egy kiválóan érdekes hangtani sajátság üti meg fülünket, mely sajátság visszanyúlik a bikali és körösfői vízválasztókhoz s ott a szélen összekeveredik az »ë«-zéssel. Ez a figyelemre méltó hangzó-tünet, mely épen sibboletjeinkben váltotta föl az *ë*-t — az *ö*-zés.

Példák: *Györöfi-szöktetö* = *Györöfi-szöktetö* helyett: *lött* = *lött* htt. *töttik*, *vöttik* = *töttik*, *vöttik* htt (MGV), *lött*, *vött*, *tött* (NK). Ugyanígy M, Bt, NA, NK és KK-on, *stb.*

Azonban nem lehet azt állítani, hogy a mely szókban a fölszégiek »ë«-znek, ugyanazokban az alszegiek »ö«-znek. Alig van egynéhány *ö*-s szó, még Bt-n találtam több *ë*-s szót, a többiben néhány közép *ë*-s szót, egyebekben nagyon is megnyitják az *e*-t.

Hogy az Alszegegen az *ë* már megnyilt, oka az, hogy egy oldalról a Szamos-völgyén a közép-erdélyi, más oldalról az Almás-völgyén a szilágysági befolyás érvényesült. Hiszen Kalotaszeg középpontján: Bánfi-Hunyadon nemcsak az *ë*, hanem az ősrégi s ethnographikus szempontból érdekes népszokások zárjait is kezdi már feltörögetni a

vasút: inkább a vele berohanó civilizáció. — Ezzel a kérdéssel tehát nincs miért tovább foglalkozni.

Fontosabb, de súlyosabb is az *ē*-zés és *ö*-zés.

Én e két ágat közös törzsből kifejlődöttnek *alítom*.

Szögödébe' azokat a szókat, melyeket a kalotaszegi Fölszögön zárt *ē*-vel ejtenek, többnyire mind *ö*-zik. A központi Kalotaszegen is hajdanában *ö*-zés lehetett és ebből fejlődött vissza az *ē*-zés. Az Alszeg egyes pontjain, melyek a forgalmi úttól (értem az országutat) távol, egy-egy üst-völgyben voltak, fönn maradt némi maradványa. Czáfolásúl felhozhatják ellenem N.-Kapus forgalmi helyzetét; úgyde folyamodom jó eleve az ethnographiához, s az pedig a népmonda alapján azt *alítja*, hogy N.-Kapus voltaképen Kis-Kapusnak kibocsátott raja, s így onnan hozta és tartotta meg az *ö*-t. De a Fölszögön is maradtak nyomai az *ö*-nek. Alább meglátjuk.

Legerősebb bizonyításom van a szervezet működésében, e két hang kiejtésének megfigyelése alkalmából.

Az alszegi *ö* a lehető legrövidebb. Mélyen a torokban, az ajkak szinte teljes bezárása mellett hangoztatható. Piczi ajk-nyilással, a száj egyéb szerveinek békében hagyásával kiadható a fölszegi *ē* hang. E szerint az *ö* nem egyéb, mint labializált *ē*.

A hangfejlődés *sc* *alaja* tehát így állapítható meg: elébb *ö*; kinyillik *ē*-re, majd közép *e* lesz belőle, azután *e*, végre széles, vagy terpedt *ē*.

Lehetséges, hogy a két hang közös eredetből való elágazása, jobban mondva illetén elfajulása megmarad elméletnek, az azonban kétségtelen, hogy a két hang élethalál-harcából a széphanzát tetemes kárára, elébb a zárt *ē*, majd a nyílt *e* jön elő nagy diadallal.

Arra a Mezőség felé már hallható ilyen elfajulás: *ökör* helyett: *öker*, *csöbör* helyett: *csöber*. A kszégi Fölszögön is előáll: *öcsém* helyett: *ēcsém* (B.-Hunyad).

E fonetikai kirándulás után ismét folytatom az *e* hang további ismertetését.

A két *e* hangból összevont, vagyis egyből hosszúra nyújtott, terpedt *ê* hangzót kszegi nyelvjárásunk leginkább a szó összevonásoknál s a mássalhangzó torlódások előtt használja. Utóbbi esetben egy mássalhangzót vagy kiugrat, vagy áthasonít másra, vagy gyengén ejt ki.

1. Összevonás: *kêd* = *keed* (këgyelmêd, kêlmêd) *kêtêket*, *kêtêknek*.

2. Kiugratás: *êre* (erre), *emêre* (emerre), *mêre* (merre), *mêr* (mert), *mêrevaló* (mejjre, mellre való = kszegi ruhadarab, leírását lásd előbb).

3. Áthasonítás: *kêjjen* (keljen) *fêl kêd ídes anyám sírjábúl*, *katona lét a lëgszëbbik fíjábúl*; *szêjen* (szeljen), *szêjje mëg a kenyêret*. *Hêrre!* (helyre!)

4. Gyenge kiejtés, vagy az egyik mássalhangzónak rövidülése: *êlment* (elment), *êlkött* (elkölt, elkelt), *êlritte* stb.

E jelenségek megvannak az Alszegeen is.

Az *e* hang illeszkedései és eltérései a következők:

e helyett *á* van a következő szóban: *támplom* (templom). Fogyófélben van. A nyelvjárás újabb időben az *e*-t kezdi itt-ott alkalmazni. Az öregrendűek az *á* mellett maradnak.

e helyett *i* van ezekben: *igyenës*, sőt *igenës*, *girincz* (gerincz), *hírnýó* (hernýó), *körti* (körte), *messzi* (messze), *pinisz* (penész) és származékai: *piniszës*, *piniszédik* stb.

e helyett *é*: *bé* (be), *bémênék*, *béhúsom* stb. *Erëggy bé* a házba! *belé* (bele), *belé ment a tövis a lábomba*; innen: *bújbélé*, helyenként: *bújbéli* (B.-Hunyad = bujka; *pruszli*, »a ki« vászonbúl készült) *béle* (bele), *úgy mëgvágtá, hogy mingyár kifordult a béle*. *Egér* = Eger. »*Fêlkísírtík Vig-Egêrbe.*« *Egêr-fa*. Tej helyett: *té* a *Fölszëgën*, de származékaiban: *tejes*, *tejel*; azonban összetételnél ismét: *té'fel*. *Fé'sze* (fejsze). *Néki* (neki). *Vér* (ver). *Gergé'* (Gergely), *széké'* (székely).

e helyett *ö* a már közlött adatokhoz, a *Fölszëgën*: *gölicze* (gerlicze), *tekönö* (tekenö).

Szóösszetételeknél a szövégen levő »*e*«, ha a következő szó magánhangzón végződik, kiugrik: *Csêr(e)-ô'dal* (BH.), *Kics Csêr(e)-ô'dal* (Ds), *Kics csere* (MGV), már nyílt *e*, mert *alszegei*, de rokonság okán ide iktatom; összetételnél szintén »*e*« ugrató.

2. é.

Másik sajáttsága a kalotaszegi nyelvjárásnak, hogy az *é* helyett leggyakrabban hosszú *í*-t használ, itt-ott megnyújtva (*í*).

Az *í*-zés nem kizáró sajáttsága vidékünknek. Nagy területe van a felső Tiszánál, Debreczen vidékén, feljön Biharba délfelé és délkeletre a Szilágyságba. A Szilágysággal keskeny geographiai magyar szalag által össze van kötve Kalotaszeg. Első pillanatra méltán gondolhatjuk, hogy Kalotaszeg és Szilágyság közt levő almásvidéki magyar csatornában ha nem is erősebb, de minden bizonyossággal oly erős az *í*-zés, mint a Szilágyban, vagy Kalotaszéken. Nem úgy van.

A kalotaszegi Fölszöngön nagyon el van terjedve az *í*-zés; az Alsözegen is *í*-znek egynémely karakteristikusabb szót, de nem oly nagy szóterjedelemmel.

Legelőször is az igékhez kapcsolt *é* kérdőszót, melyet nyelvjárásunk *e* alakban nem használ. *Ládd-í? hallod-í? vótál-í?* stb.

Ajándik, bíka, (béka), bíke, bílyog, bína, bírcz, csíp, csípel (csép), díl, dörík, íbred, ebíd, enyim (rövid i), idés, íg, ífél (éjfél), íjfel, ícczaka, íszék, ík, íkés, ílled (ídes ítel megromlik), félíled (beteg ember erőre kap, vízbe esett csírke megmarad), íelmés, ílírík, ílís, ílet, íppen (épen helyett az i időméretileg nevezetes) ípít (és összes származásai), ípsíg (integritas; nem vala rajta embéri ípsíg), ír (ér; nem ír annyit, mennyit kírnek írte), írík a vaczkor; írkezés, írkezik, erszíny (fogj hozzá, ha teli az erszínyed. Üres púnga, üres erszíny: kúodus tarisnya), írtík (érték), írtíkés, s úgy is mint ige: rajta írtík a lopáson, ízetlen, de már: értetlen, fejír (fehér), fil, filek (timeo), filínek, fínyes, fírfi, fírj (férj), fírhez ménék, ha mēgnövök, físzek, főviny, gyíkíny (gyékény), kík, kemíny, kíp, kír, kírges, kísó, kísz (kíszén vagy a tánczra), kéccsíg-bésís, kómínd (kömény), líp, lípís, lípés (hat lípís, lípés míz), mírég, mírges, mírís, mēföd (mértföld), mírnök, mírítík, míz, nígy, níha, níhány, níma, nímet, níp, níz, níző, píz (péncz),

pínték, rípa, rísz, rít, sérís (sérvés), *szígyën, szíjjel. szíp, típ,* (jó) *titemíny, videlméz, vidő, víg* (*víge van már neki; egy víg vászon*), *vígez, vígig, víka, víkony, vín, vendíg, víz, viső, vetís.*

A rokon alakú szóknál nyelvjárásunk az értelmet az »é« hang meghagyásával megkülönbözteti, elválasztja: *méz* (*míz*), *mész* (*mész*), *vér* (*vír*) és *ver*, melyet nyelvjárásunk *vére*nek ejt. Nemcsak ezeknél, hanem más egyalaku szóknál is; pl. *ég a fa*, így mondja: *íg a fa*, de már az *ég* (menyboltozat) megmarad *é*-vel; *él* (vivit) = *íl*, *míg él* (acies) mindig *él* (*késem éle, kaszám éle megbutult*); *fél*, *félek* (timeo) = *fíl*, *fílek*, de *fél* (dimidium) = *fél* (*három alma még éggy fél, kirettelek: nēm jöttél*); *szél: szíl* (*vásznak szíle íp; a rít szílen jártam*), *míg a szél: szél* (*bolond helyrül bolond szél fú*) stb.

Ez az *í*-zés anyaga.

Időméretileg fontos az »é« birtokos rag használata: *fenekibe, tetejibe, fejibe* stb. *Szörít, bürít, szémit, gyermékit* stb., s más ragok kapcsolatában is: *kezibe, kezínél, kezihez, kezire* stb. Az okrag (*ért*) *é*-je mindig *í* s a *t*-je elhúll: *borír', a szíp asszon kedvir', a házir' nem sokat adúnak; pízír', forintír', nyerégír', másikir', bürír'* stb.

Nem rövidül meg az *é* ragozás alkalmával ebben: *szeméten*.

Hangsúlyozom ismét, hogy az *í*-zés az Alszegeen nincs ily nagy szókörben elterjedve, s ez is, mint az *é*-zés nagyobb részben fölszégi sajáttság.

3. *i, í.*

Az *i* hangzó használata nem sokban tér el a közszo-kástól.

A mely szóknál a közszozás az *i* időméretében nem bizonyos; t. i. ugyanazon szókat röviden is, hosszan is használja, nyelvjárásunk egész határozottsággal megnyújtja: *bíz(ni), bír(ni)*, utóbbi rövid a jel. mód, jel. idő, egyes l. személyében: *birok*, *míg* egyéb módokban s időkbén változás nélkül hosszú. *Víz*; ragoásaiban is megtartja hosszú *í*-jét: *vízén, víztül, vízre, vízrül, vízbül* stb. *Tíz*; de ragoásaiban s összetételeiben rövid: *tizenkettő, tizenhét* stb. A *bíz(ni)*,

híz(ni), *szí(v)ni*, *sír(ni)*, *csíp(ni)* igetők ragozásnál is megtartják eleve fölvett hosszú tőjüket.

Hasonlóképen hosszú *í*-vel ejtetnek a következő egyébként kétes időméretű főnevek: *híd*, *hír*, *díj*, *sír*.

Hozzávéve a fönnebb közlött *í*-sített szóanyagot, határozottan ki lehet mondani, hogy a kszezi nyelvjárás inkább használja a hosszú *í*-t, mint a rövidet.

Ugrik az *í*: *'jed*, *'jészt* (Fölszeg).

i helyett *e* áll a következőkben: *ismét* helyett: *esmét*, *iskola*: *eskola*, *ismerem*: *esmerem*, *Isztána*: *Esztána* (Sztána falu), *isztina*: *esztina*, *isztováta*: *esztováta* (szövő szék).

Az *i* *e*-sítése leginkább az Alszezen dívik.

i helyett *é*: *még* (míg helyett). *A még oda jártam vízír'*, *ellopák az ostorom*.

4. A többi magánhangzók.

Eddigi közlésemben fősúlyt fektettem az *e*, *ë*, *ê*, *é*, *í*, *i* hangzók kiejtésének ismertetésére, legtöbb példát is hoztam fel, olyan hangú szók közül, miután nyelvjárásunk leginkább azokban mutatja ki sajátosságait. De nem kevésbé fontos adatokat kapunk az *á*, *á*, főleg az *ó* és *ú*, *ö* és *ü* hangok kiejtésénél is.

Az *a* és *á* hangzót a kalotaszegi nyelvjárás tisztán, rendesen ejti ki; de figyelemre méltó jelenség, hogy a mássalhangzó torlódás előtt, különösen az *l*, *r* mássalhangzók előtt úgy az *a*, mint az *á* elterül, terpedt, nyujtott lesz s a követő mássalhangzó vagy kiugrik, vagy alig hallik, pl. *ára* (arra), *amára*, *várja* (varrja) *még az ingem*; *ágya meg a' zisten!* *Csiná'jon egy jó vacsorát*; *álma nem esik messze a fájátúl*.

Ez a jelenség hasonló körülmények között más hangzóknál is előáll: *nëm tanò'tam nëm is tudok*. Ugrik az *a*: *'jándék* (Fölszégén mindenütt. Mákó).

Az »o« hangzót is többnyire rendesen ejti, úgy a rövidet, mint a hosszút; de jön elő egyes

szó, hol *ú*-nak mondja: *lú* (ló), *hún* (hol), *mustuha*, *kúduš* (koldus) s viszont az *ú*-t *ó*-nak: *magok* (maguk.)

A *ból*, *böl*, *ról*, *röl*, *tól*, *töl* helyragokat mindig így ejti: *búl*, *bül*, *rúl*, *rül*, *túl*, *tül*.

Példák: *Kéjjén fél kéd idēs anyám sírjábúl. Lēestem a fárúl. Kikapott a háztúl. Lefúttá a csürrül a szél a zšendét. Nēm lelkibül mongya. Nénémtül véttem.*

Ritkaság, hogy a helyett *o*-t használ, csak az *os*-sal képzett szók némelyikében így: *magos* (egy alak a *magas* és *magvas* kifejezésére); *jaj de magos ég?* Kinyűttik a *magos* kendert. *Osztán, mogyoró.*

o helyett *a* áll: *város* helyett *váras* (B.-Hunyad), *bagja*, *hájjag*, *tájag*, *vájag*, *matólla*, *gombajig*.

Az *ö* helyett *ü* gyakori még a szók tövében is. — Példák: *ü* (*ő*), *ükēme* (*ökelme*), de már *övé*; *ük* (*ök*), de már *övék*; *bü*, *czüvek*, *csü*, *dül*, *fü* (*fő*, *fej*), de már *fejem*, *fük*, de már *fejünk*, néha: *fünk*; *ü a mi fünk*, (*fő* ige rendesen), *düt* (*dönt*), *dült* (*dölt*), *büt* (*bőjt*), *gyükér*, *kü*, *kür' bé te!* (körj bé te! marhának mondják befogáskor), *lü*, *tü* (*várótü* és *fatü*), de *töke* és *töve*, *süving*, *söprü* (borseprő), *szü*, *törül*, *sütit*.

ü helyett *ö*; néhol: *öveg*.

ü helyett *i*, *fül*; *viszket a filem töve*.

Ime ezekben akarám feltüntetni kszegei népünk önhangzó kiejtését.

A mondottakból röviden összefogva ezek következnek:

1. Nyelvjárásunk széltében használja a zárt *ë*-t. Az Alszegeen nyomai maradtak az *ö*-zésnek.
2. Az *é*-t legtöbbször hosszú *é*-nek ejti.
3. Az *ó* helyett néha *ú*-t használ.
4. Az *ö*-t gyakran fölcseréli *ü*-vel.
5. Mássalhangzó-torlódások és összerántásoknál a magánhangzókat megnyujtja, elterpeszti.

6. Vokálist összehídal: nem tűri a hiatust. *Fijajim*, *tijéd*, *gazduram*, *lejány* stb.

7. Általában inkább használja a hosszú magánhangzókat, mint a rövideket, mely jelenség beszédét nyujtottá, lepegővé teszi.

B. Mássalhangzók.

Mielőtt a mássalhangzók kiejtésénél előforduló némely nevezetesebb jelenségeket föltüntetném, szükségesnek látom kiemelni azt a nyelvi törvényt, hogy lágy mássalhangzó a kemény előtt keménynek s viszont a kemény lágy előtt lágynak hangzik. (*Doptam, foktam; kerezs-gél, kalabban*). A mássalhangzók közkiejtés szerint való assimilatioja: *gy + sz = ccz* (écczér), *gy + s = ccs* (éccség, uccse), *t + j = ty* (öntyük), *d + j = gy* (mongya, aggya) stb. szintén előfordul nyelvjárásunkban. De mert a közkiejtésnek felelnek meg, kizárólag kalotaszeginek lefoglalni nem akarom s így tárgyalni sem.

Úgyde vannak a kszegi nyelvjárásban is figyelemre méltó mássalhangzó kiejtések, melyek a közkiejtéstől eltérnek.

1. es.

E hangot a *k* előtt, különösen a fölszögi falvakban vastag *s*-nek ejtik s az előtte levő magánhangzót elterjesztik. *Féske, fijáskám, fijúska, késke, menyéske, óska*.

2. d.

A *d* hang elenyészve assimilálódik *t*-vé: *attam, feküttem, szettem, küttem* (l rugással), *víttem* (védtem). Kikopott a mássalhangzó előtt: *fog(d) bé a' zökröt. Csap(d) ki a marhát. Maj(d) megválik. Min(d) meghóttak*. Alig halik: *mond még. Mozs d ki a' zingemet*.

3. g. gy.

A *gy* keményül: *hotyha, iritykédik*; assimilálódik: *ék kicsit, is se jó, ús se jó, naszszájú, fottig, hattam*.

A *g* assimilálódik: *tennap*.

4. h.

A *h* elvész teljesen: *jú(h), olá(h)*. Magánhangzós rag előtt megkerül: *juhak, oláhok, juhát, de olát*; mássalhangzós

rag előtt eltűnik: *júval, júbúl, júnak, olátúl, olához, olárúl*; az *ok*-rag *h* vesztéssel jár: *júúr', oláúr'*. (Bizonyosság az értnek régen önálló szóvolta mellett.)

5. *l, ly.*

a) Megmarad a szók végén: *bal, fal* (ige is, főnév is), *hal* (ige is, főnév is), *nyúl* (ige, főnév), *nyél* (i. fn.), *öl* (i. fn.), *lábtúl, fejtül*: *fütül*, de már: *fütü'* való *fa, házbúl, né'kül, hátúl, födbúl* stb.

b) Kimarad a szók közepén: *âtal, bôtos bôt, vôt, hôt, kôcs, mijôta, szôga, tâtos, bâmos, nyócz, dógos, dógozik, fôt, fôd, tódás, tódni* (toldni: toldani), *zôd, âmos, âmodik, tógy, vögy, bôcs, bôcsö, kôccs, kiját, ôt, félkôtik, ôtözik, tôt, tóti*, — a magánhangzó terhessé tételével.

c) Assimilálódik: *hájja! kéjjën fél! nyájja, fájja, fájjon* (= *falámozzon*, a fölszegi falvakon), *új szípën, utójjára, szójjon, csókôjjátok, csúfôjjuk, sétájjon*; *rëggërre, fedërre, fonárra, kötërre* való.

d) Rövid *l* van ezekben: *elmënt, felment, alma, hatalmas, mëgölte, sétálni, miccsinülsz, beszélni* stb.

e) Hosszú »pótoló« nyujtással alkalmazott *l* van ezekben: *alóllam, belöllem, felöllem, rúllam, túllem, elöllem, tanállom, kapállom, hajigállok, örüllök, keféllem* stb.

f) Az Alszegeen is előforduló nevezetes sajátság, hogy az *s* előtt *l* helyett kemény perregtető *r*-t használ a következő szókban: *ersö, bersö, fersö, arsó, hátursó, kürsö, közbürsö, embértürsö* (a béres felől fogott marha: embertül-ső), a *fersing* (felső ing) példájára.

g) Más hang-felcserélések: *l* helyett *n*: *tanállok, tanâkkozik*; *l* helyett *j*: *sajáta*.

Az *ly* hang nyelvjárásunkban nem »használatos.« Helyette mindég *j* ejtődik: *ijen, ojan, amojan, juk, puja, pujé* (zentelki gúnynév), *hej, komoj*.

Elvész az *ely* végű szóknál: *széké* = székely, *kovárté, tengé* = tengely, *zsende, zsendét* = zsendely; *l*-lé változik: *pengyel* (pendely).

6. *n*, *ny*.

Elkopott: *házba'*, *abba'*, *ker'be'*.

N helyett *ny*: *csinyál*.

ny helyett *m*: *toromba*. *Félment a toromba jég ellen harangozni*.

n helyett *t*: *disztó*.

7. *r*.

R helyett *n*: *mán*.

8. *t*.

Elkopott: *azír'*, *pízír'* (pénzért), *mêr'*, *tes'vîr*, *szen' Pál napja*, *szen' György*, *kêr'be*, *kêr'bûl*.

A mássalhangzótorlást a régiek meglágyítják: *farancz*, *faranczija*, *garádics*, *torombitál*, *pelén kalán*, *téréktúl*, *karajczár* kölcsönvett idegen szókban.

Átdobja, átcsereéli a mássalhangzókat (metathesis): *kalány*, *ögyvez*, *korolla*, *terenyem*.

II. Alaktan.

A nevek ragozása.

1. Az Alszegeen a Fölszëgtől elütő s nevezetes a személyes birtokrag alkalmazás a harmadik személyben: *lovik*, *ökrök*, *magik*, *házik*, *szöllőjik* stb.; a Fölszëgën: *lovok*, *ökrök*, *magok*, *házok*, *szöllőjök*.

2. A tárgyeseti ragnak kettőzése, megerősítése a névmásoknál: *engëmet*, *tigëdet*, *tiktëket*.

3. A személyragozott helyragoknál az utolsó mássalhangzónak pótlónyújtása: *belöllem*, *rúllam*, *tüllem*, *nállam*.

4. A *ban*, *ben* helyrag használatánál az *n* kopása: *házba'*, *kêr'be'*, *csürbe'* stb.

5. A *ni*, *nül* és *nét* helyrag használata, mely az irodalmi nyelvben ez idők szerint nincs meg. *Hünn* és *hová* krédésre: *Fél mëntem a papni*. *Nénëmni vôtam*. *Hünnét* kérdésre: *Sógoromnül jövök*. *A bírónül hozám*.

Innét, *onnét* (innen onnan helyett) *fëlünnét*, *alünnét* (felülről = felül-innét, alülről = alulinnét helyett).

6. A *nál* kelyrag sajátos használata. *Hünn* és *hová*

kérdésre egy alak: *Vótál nállunk? Gyere hát nállunk.* A *húnnét* kérdésre a rag megerősítése: *Nállunknúl hozod? jössz?* A *nál* kettős megerősítése: *Jobban tuggya nállamnál.*

Az Alszezen ezek helyett: *hozzik, nállik, töllik.*

7. Az *n* hely és módrag erősített nyújtása *lovonn, csü-rönn, házonn, szípenn, ző'denn, vakonn, vizessenn, erőssenn*; sőt a végére mintegy símitásúl kisajtoltt rövid *ë-t*, ilyenformán: *lovonnë.*

8. A személyragozott névragok és névutók nyomatékos megerősítése névmással: *Én tüllem, té beléd, ü rajta; nállam nekül, nálla nekül* (nélkülem, nélküle helyett).

9. Az *elém* és *előmbe* használata. *Tedd elém az ítelt. Në ájj előmbe.*

A melléknevek fokozása.

A közép-foki *j*, vagy helyette assimilált mássalhangzó fölvétele és használata: *Öreg-j-ebb, csúf-j-abb, beteg-j-ebb, vinnyebb* (vén-j-ebb), *víkonyabb* (vékony-j-abb), *erössebb* (erős-j-ebb), *fejírjebb.*

Névmások.

1. Az egyes számu 3. személy: *ü.* A többesben mind eltérő a közbeszédtül: *mik, tik, ük.*

2. A *këgyelme, këgyelmëk* régi megtisztelő névmás, össze-rántott *kêd* alakján kívül, főleg *lakodalmas* diskusziókban fönmaradt használata: »A mind mán tuggya *këgyelme* (t. i. a kiadó) s osztán a mîr mán ëggy ízben mëg is jelentünk a *këgyelmëk* házoknál« stb.

3. A visszaható névmás nyomósabb használata, megerősítve személyes névmással: *én magam, mi magunk, ük magok.*

4. A birtokos névmás 1. és 3. személyénél az *az* nevelőtül átcsúsztott *z* betü folytonos használata: '*zenyim, zövë.*

Jegyzet. Hasonlóképen: '*zászló*, mikor határozottabban van említve, mert különben: *ászló*; '*zisten.* Dalokban s dalolásközben *j* fölvétellel puhítva: *ha ja zisten; ha ja zanyád a kapuba' nëm lesne.*

Különben az *az* névelő *feszgelöleg a* helyett is használatik. *Nincs ojan az magyarnak!*

5. A vonatkozó névmás használatával nyelvjárá-
sunk nem különböztet oly nyelvészeti érzékenységgel:
a ki személyre, a mely dologra vonatkozik, hanem egy-
aránt vonatkoztat mindkét névmással személyre is, dologra is.

*Hoccz ide azt a villát, a ki a csür alatt (mögött) van.
Mégdöglött a bornyom, a kit a sallós vásárkor vettem. Itt
vót mégint (ismét) az a kúdús, a melyik ténnap is járt itt.
Nígy föld van, a kit úgy neveznek.* (Nagy-Kapus).

Megjegyzendő, hogy az *a mely-t ik* nyujtással mindig
megszemélyesíti.

Névelő nélkül csak más névmásokkal való fölcseréléseknél
használja.

Miből készül itten a *fütü' való fa?* *Ki küből, ki* (némely)
fából (Sztána). *Ki micsodás.* (Melyik, milyen).

6. A *sénki* sajátos használata: *Ha én nem csinálom,
nem csinálja eggyik is* = senki se; vagy pedig egyik sem.
(M.-Valkó).

7. Különös az *é* birtokos képző megmaradása: *Papé
szere.* (Dülő név Nyárszón).

Igék ragozása.

Nyelvjárá-
sunk az igeragozásban következő jelentősebb
eltéréseket használja.

1. A jelentő mód összes időit ismeri és használja, ki-
véve a jövő idő összetett alakját. E helyett a jelen idő szolgál
majd, holnap, ezután, máskor stb. jövő időjelzőkkel.

2. Fenntartotta a tartós mult régi alakját. *Iszom
vala.* Sőt az elbeszélő mult-tal kapcsolatos alakot is:
Ippen *futék vala* nállatok, jó hogy *tanállalak.*

3. Az elbeszélő multat széltiben használja, úgy a
nyomatékos, vagy régmultat, a melyekkel népnyelvünk
nagyobb előszeretettel él, mint a határozottan multtal.

4. A jelen időben tetszőbb és érdekesebb kivételek:

a) Némely ikes ige szokatlan ragozása: *észék, iszok.*
Inkább *henye, feszegő* kiejtés és nem általános.

b) A többes 2. személyben némely igék szokatlan össze-
rántása: *üttök* (ütöttök), *futtok* (futottok), *vették* (vetették),
juttok (jutottok).

5. Ugyanígy a határozatlan multban: *üttem, üttél, üttünk, üttek, üttik* (ütöttem, ütöttél stb.); *futtam* (futottam), *vettem* (vetettem), *juttam* (jutottam).

6. A jövő idő felsegítésére használt *fogok, fogsz, fog* szót nyelvjárásunk kezd értelemben használja. *Fogj mán dologhoz! Majd hozzá fogok.* De azért az eredeti alapjelentéssel is ismeri: *Fog(d) csak a filit* (fülét).

7. Sajátságos használata a fog-nak a bizonyosság kijelentésére. Szalaggy csak, mēr' ott *fog lenni*. De a bizonytalanságot is kifejezi: *Nēm fogott jól esni a' zítel.* (Tám = talán nēm esett jól az étel).

8. Kivételes igetörzsek.

a) A megyek ige állandó *mēn* törzsalakja. *Mēnek, míssz, mēnyēn, mēnünk, mēnték, mēnnék, mēnek* *vala, mēntem, mēntem* *vala* és *vót*; *mēnni fogtam*; *mēnnyek, menny!* *mēn-
nék, több. mennők.*

b) A halni ige két törzse: *hal* és *hol*. *Halok, halsz, hal, halunk, hóttok, halnak. Hóttam, hóttál, hót-
tunk, hóttak.*

9. A föltételes mód jelen idejének több. 1. személyben való sajátos használata: *ēnnők, vennők, tēnnők, ilnők* (élnék helyett), *járnők, irnők, futnők* (futnánk helyett). Tárgyason így: *Ēnnök az itelt. Szidnők az úldóját. Mernők mi aszt megtēnni. Szántánók a földet.*

10. Személyragozott főnévi igenév: *Aggy innya a' zökörnek!* *Aggy enni is!* *Nēm úd ēnnēm. Levelet ké' írnya.*

11. Az igeragozást feltüntető *szóbeszéd*: »Nénémnül *jövök*, a bírónúl *kírtem* kőcsön egy pēngőt (forintot), terenyēmbé *olvasta* le, szēmemmel *láltam* s én is *megolvastam*; hát a mind (mint) *jövök, tanálkozám* a sógorral s űkēme *aszongya* *vala*, hogy *mēnnők* el néki ek kis fahozóba s én *aszondám* el is *mēnünk* mik, ha a jó Isten illetünknek kedvez s egí-sigünket *megtartándja*. . . Ugyan *sijeték*, ugyan *szorongatám* *vala* a píz't, mégis mikor itthun *megolvasom, héjjánzik* éggy piczula. Bizonyosan akkor *fogtam elvesztenni*, mikor a sógorral *beszülgeték*. Osztán, hogy *nē esne* még a baj a ríszég emberen, mikor én még ma víznél *égyebet nēm is láltam.*«

TARTALOM-JEGYZÉK.

a) Szöveg.

	Lap
BEVEZETŐ	1—9
Első rész: Topographiai elnevezések	10—49
I. Határnevek	10
II. A határnevek magyarázata	17
III. A határnevek magyarázata. (Folytatás)	31
IV. Kalotaszeg magyar falvai	41
Második rész: Tárgyi ethnographia	49—104
I. A templomok	49
II. A ház és berendezése	61
III. Táplálkozás	77
IV. Ruházat	81
V. Varrottas	96
Harmadik rész: Családi ethnographia	104—167
I. A paraszt-családok elterjedési viszonyai	104
II. Gúny-, mellék- és vezetéknevek	126
III. Keresztelés és a gyermekkor	132
IV. Házasságkötés	139
V. Temetkezési szokások	160
Negyedik rész: Keresztény ünnepi szokások	168—185
I. Keresztény ünnepek	168
II. Bejáró legények	169
III. Karácsonyi verselések	180
IV. Egyéb szokások	185
Ötödik rész: Babonák	185—204
Hatodik rész: A kalotaszegi nyelvjárás	205—221

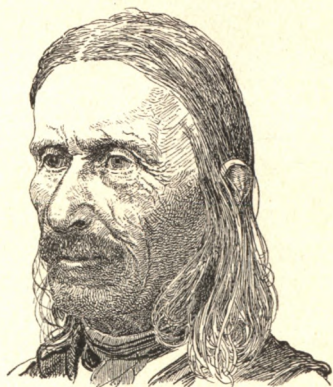
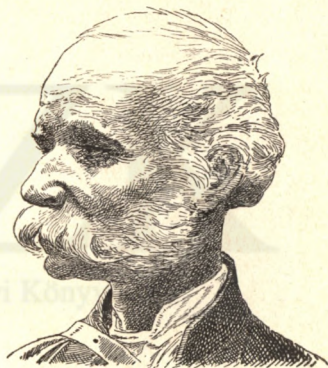
b) Képek és ábrák.

- I. tábla: Anthropologiai férfi típusok (lásd a 8. lapon) és pedig:
Magyar-Valkóról,	Körösfőről,
Magyar-Valkóról,	Zentelkeről,
Magyaró-Kerekéről,	Magyar-Valkóról:
- II. tábla: Anthropologiai női típusok (lásd a 8. lapon) és pedig:
Mákóról,	Mákóról,
Magyar-Valkóról,	Bánffy-Hunyadról,
Magyar-Valkóról,	Magyar-Valkóról.
- III. tábla: Férficsoport Magyaró-Kerekéről az anthropologiai típusok és a férfiruházat jellemzésére.
- IV. tábla: Leveles kapú (67. l.) és toronyépítés (51. l.).
- V. tábla: Utczaajtó kétféle díszítéssel (66. l.).
- VI. tábla: Építkezés és temetkezés: 1—3. Hunyadi típusu egyszerű fejfák, 4—6. csillagfüzérés fejfák, 7. és 8. régi kősíremlékek, 11. új kősíremlék a háromágú fával, 9. csillagfüzérés kombinált alak, 10. hunyadi kombinált alak (166. l.); 12. heregyékítések, 13. tornácoszlop-minták és annak 14. régi kötés módja (68. l.).
- VII. tábla: Házi eszközök: 1. Kaskemence vagy cserény, 2. vasmacska, 3. salank (74. l.); 4. rátó (73. l.); 5. böleső (71. l.); 6. lyukasszék (72. l.); 7. kézvonó, 8. kézvonó pad (75. l.); 9. tyúkító lyukasfa (76. l.).
- VIII. tábla: Házi eszközök: 1. Szapulószék, 2. bitó, 3. tító, 4. gereben, 5. ecset, 6. lehel, 7. csüllő (82. l.); 8—10. győri kancsók és pedig a 10. régi, eredeti = győri, színes, 8. ennek durva helyi utánzata, 9. új fajta, helyi, egyszínű (72. l.); 11. vetélő (84. és 85. l.); 12. és 13. székfő, 14. ágyfő (71. l.); 15. ténzsofa (77. l.); 16. kaczor, 17. csuli (138. l.); 18. vetőkaró (84. l.).
- IX. tábla: Díszítések: Balról Magyarókereki templomajtó rajza Umlingtól 1746-ból (53. l.). Mellette lent a szűr honalji, fent a gallér díszítése (89. l.). A jobb sarokban a mellrevaló váza (88. l.).
- X. tábla: Női ruházat: Vállfűzős leány vasárnapi ruhában, mellette menyecske börmellrevalóban hétköznapi munkaöltönyben (90—95. l.).
- XI. tábla: Női ruházat.
- XII. tábla: A Kalotaszeg magyar falvainak térképészlete.

OSZK

Országos Könyvtár

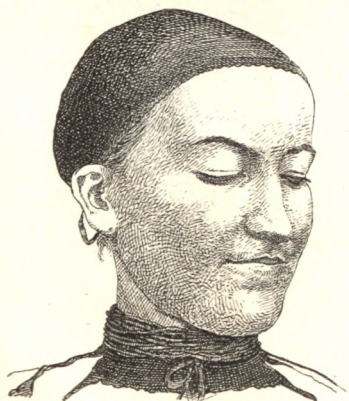

I. tábla : Anthropologiai férfi típusok.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

II. tábla : Anthropologiai női típusok.

OSZK

Széchenyi Könyvtár

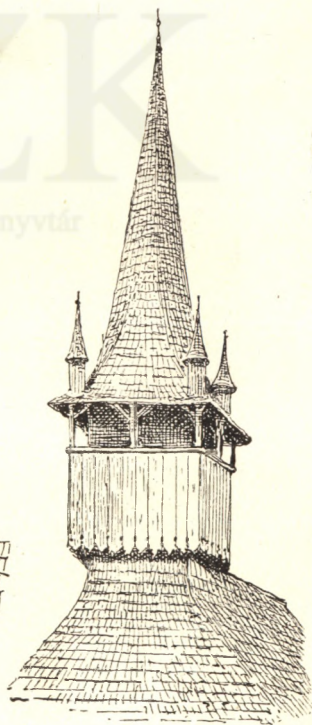
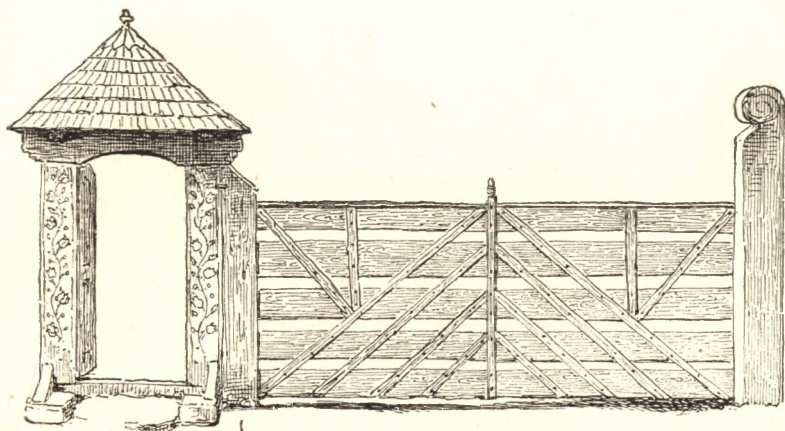

III. tábla : Férfi-csoport Magyarórási-Kerekéről.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

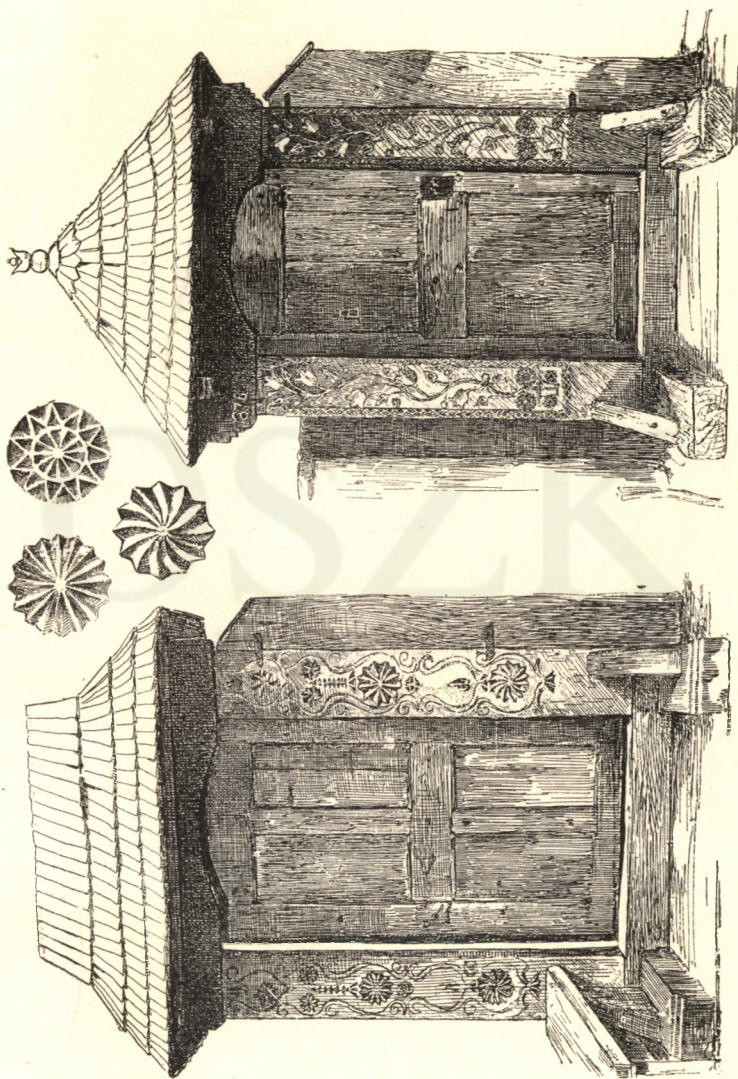

IV. tabla : Leveles kapu és toronyépítés.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

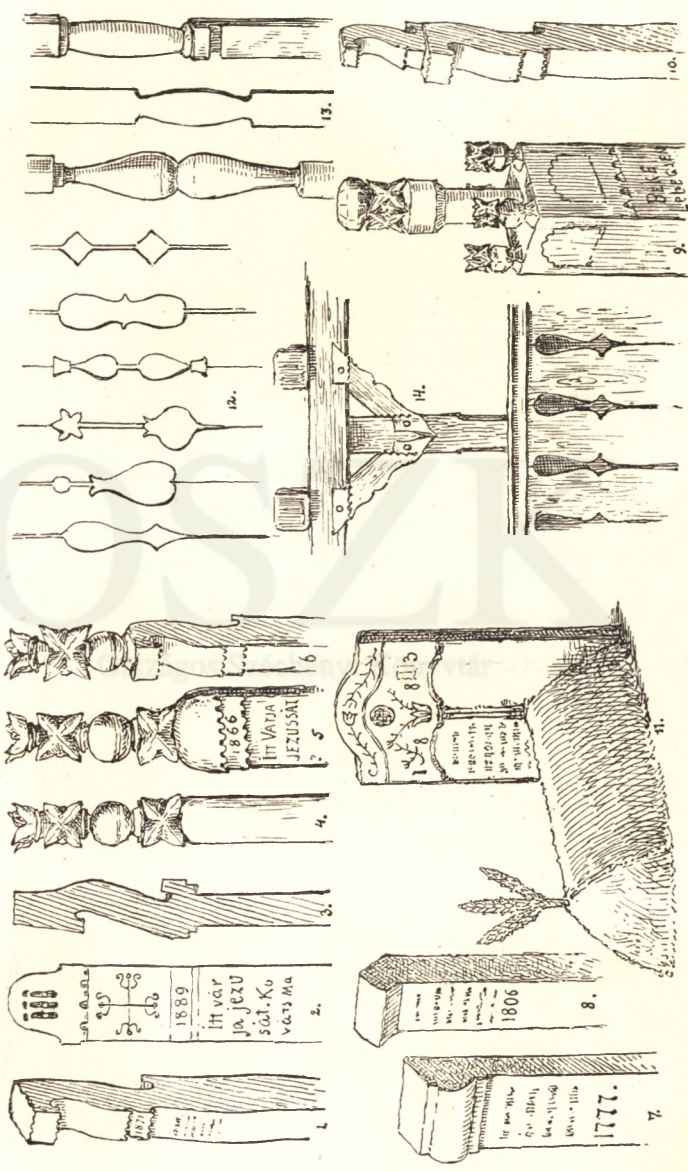

V. tábla : Az utcz' ajtó.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

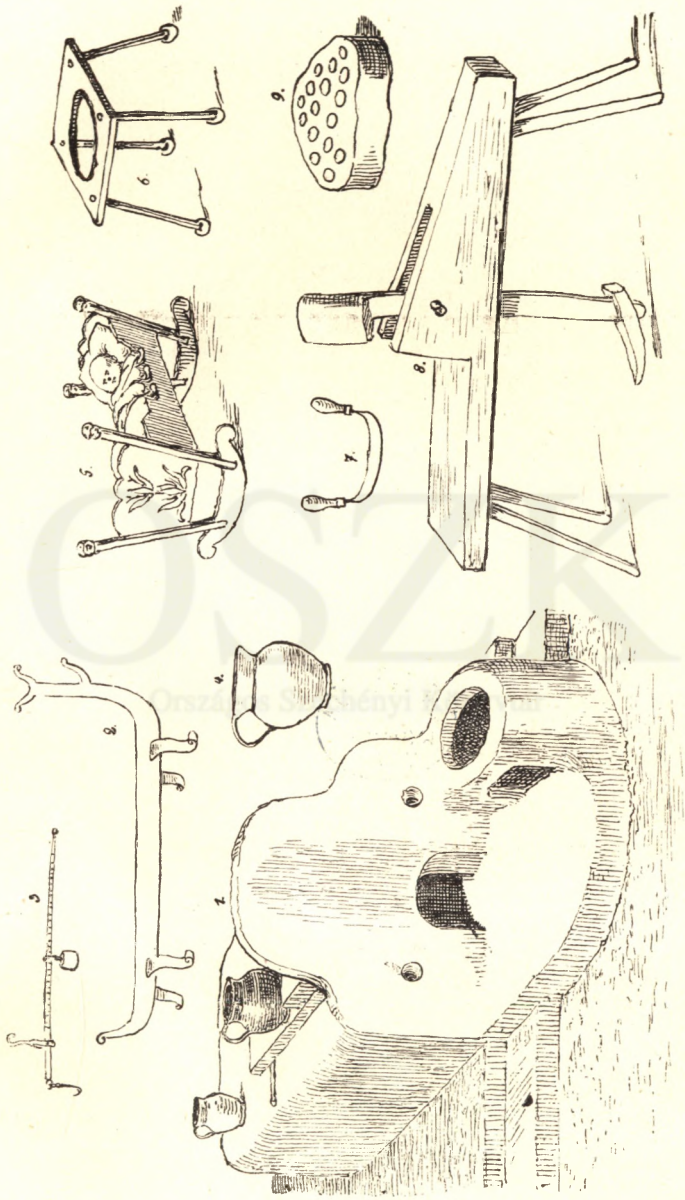

VI. tábla: Építkezés és temetkezés.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VII. tábla: Házi eszközök.

OSZK

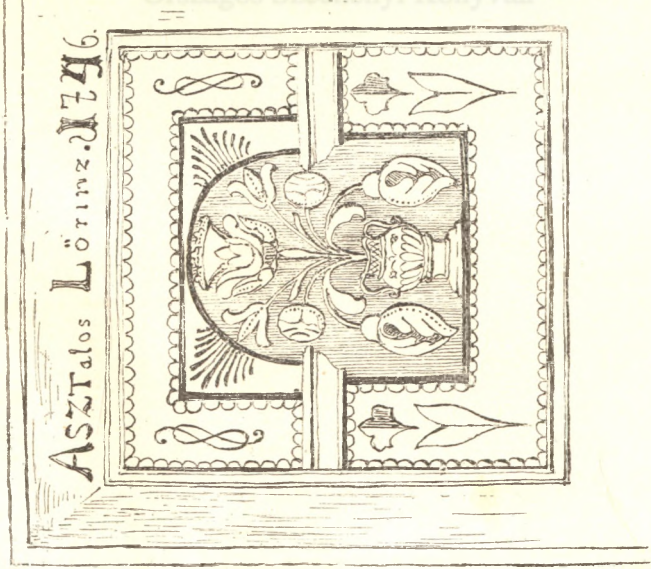
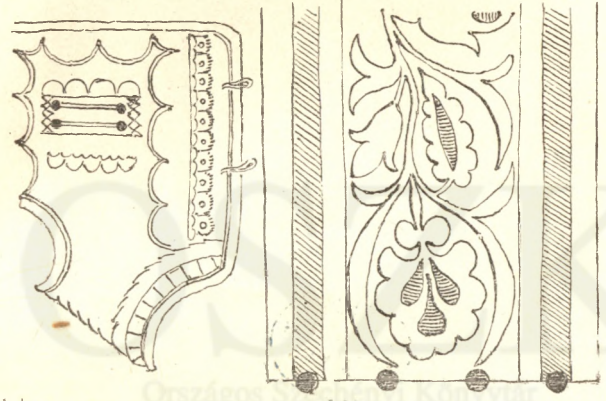
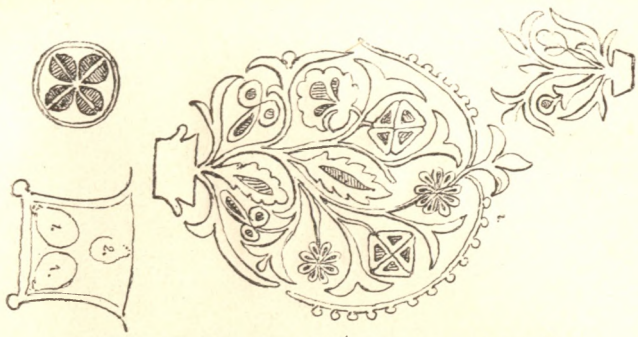
Országos Magyar Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IX. tábla : Diszitések.

OSZK

Országos Könyvtár

X. tábla: Női ruházat.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XI. tábla : Női ruházat.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Az Athenaeum r. i. könyvkiadóhivatalában megjelent és általa minden hazai könyvkereskedésben kapható:

Magyar népköltési Gyűjtemény. Uj folyam. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkesztik és kiadják *Arany László* és *Gyulai Pál*. Három kötet.

Egy kötet ára egyenkint 3 frt.

Mind a három kötet együtt 7 frt.

Magyar-ország Népdalok. Fordította *Fincický Mihály*. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Ára 1 frt.

Tót Népdalok. Fordították *Szeberényi Lajos*, *Lehóczky Tivadar* és *Törs Kálmán*. Bevezette *Szeberényi Lajos*. Kiadta a Kisfaludy-Társaság. Ára 1 frt 20 kr.

Román Népdalok. Fordították *Ember György*, *Grozescu Julián*, *Vulcanu József*. Bevezette *Vulcanu J.* Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Ára 1 frt.

Ballagi Károly és Király Pál. A magyar birodalom leírása kül. tek. az 1876. 33. czikkre. Helységnévtárral. Ára 3 frt.

Hunfalvy János, Egyetemes Földrajz. Különös tekintettel a népráji viszonyokra:

I. kötet. Dél-Európa. 5 frt.

II. kötet. A magyar birodalom földrajza. 5 frt.

III. kötet. Észak- és Közép-Európa földrajza. 4 frt.

Király Pál, Ulpia Trajana Augusta colonia Dacia Sarmizegetusa Metropolis Dacia fővárosa. Várlhely Hunyadmegyében. A szöveg közé nyomott számos ábrával. Ára 1 frt 20 kr.

Kohn Salamon, A Szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tek. Péchi Tamás főkancellár életére és munkáira. Ára 2 frt 50 kr.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

